

NÄTVERK OCH SKUGGSTRUKTURER I REGIONALPOLITIKEN

Redaktörer: Gunnel Forsberg & Gerd Lindgren

NÄTVERK OCH SKUGGSTRUKTURER I REGIONALPOLITIKEN

Redaktörer: Gunnel Forsberg & Gerd Lindgren

Redaktörer: Gunnel Forsberg och Gerd Lindgren. *Nätverk och skuggstrukturer
i regionalpolitiken*

Karlstad University Press

ISBN 978-91-85335-97-8

© Författarna

Distribution:
Karlstad University Press
651 88 KARLSTAD
SVERIGE
054-700 10 00 vx

www.kau.se/kup

Tryck: Universitetstryckeriet, Karlstad 2010

FÖRORD

S om en effekt av vårt medlemskap i Europeiska Unionen har den svenska regionala utvecklingspolitiken förändrats på ett radikalt sätt. Nätverk i partnerskap har beskrivits som en ny modell för en mer deltagande politik med syfte att bedriva ett hållbart förändringsarbete till gagn för hela landet. Regionalt utvecklingsarbete ska processas av de regionala aktörerna och jämställdheten ska vara ett horisontellt mål i hela arbetet. Men hur nytt är egentligen detta och hur delaktigt, jämställt och demokratiskt är det egentligen? Det var några frågor som vi kom att ställa oss i samband med en genomgång av det regionala tillväxtprogramarbetet i Värmland. Hur kom det sig att det blev ett så traditionellt utfall av programarbetet trots att det skulle bygga på en bottom-up-strategi med brett deltagande? Vad hände med kravet på jämställdhetsintegrering?

När vi genom bidrag från Vinnovas utlysning av medel inom programmet Genus och Innovationssystem fick möjlighet att studera detta utvecklingsarbete var utgångspunkten inte enbart att i efterhand analysera ett skeende. Vi ville också ingripa i processen genom att synliggöra potentialer och hinder för en jämnare fördelning av makt och inflytande i tillväxtprogramarbetet, öka den mångdisciplinära kunskapen inom genusvetenskapen om regional utveckling för att stimulera utvecklingen av forskningsinsatser och bidra till den internationella forskningen kring genus och regional utveckling.

Forskargruppen har bestått av sociologer och kulturgeografer vilket visade sig vara en mycket fruktbar kombination av perspektiv och analysmodeller. I gruppen ingick Gunnel Forsberg, Gerd Lindgren, Anna-Lena Haraldsson, Gunilla Lönnbring, Marcus Ednarsson och Elisabeth Gräslund-Berg. I ett senare skede kom också Karin Martinsson och Lukas Smas att ingå i forskargruppen. I det förberedande arbetet och projektuppläggnings ingick också Katarina Pettersson.

Anspråken var alltså inte små, men entusiasmen i forskargruppen stor och vi kan nu konstatera att projektet har lyckats väl med ambitionen att tillsammans med regionala offentliga och privata aktörer skriva fram en gemensam verklighetsbeskrivning av förhållandet mellan regional (tillväxt)politik och genusanalys och att påvisa att det finns en potential i att sammankoppla de två politikområdena.

Vi vill härmed tacka Vinnova som bidragit med de finansiella resurserna och framförallt vill vi tacka de många kvinnor (och några män) i länet som ställt sin kunskap och sin tid till förfogande för oss i vårt sökande efter de strukturer som vi hypotetiskt formulerade som styrande i innovationsarbetet.

Karlstad 2010-05-01

Gunnel Forsberg och Gerd Lindgren

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Hållbar värmländsk växtkraft – för vem?-----	7
<i>Den nya regionala styrningen-----</i>	<i>7</i>
<i>Tillvägagångssättet-----</i>	<i>10</i>
På spaning efter en ny värmlandsberättelse-----	13
Gunnel Forsberg	
<i>TA-nätverket - en satsning från kvinnorna-----</i>	<i>14</i>
<i>Klusterpolitiken ett nytt inslag i bruksdominansen-----</i>	<i>14</i>
<i>Två problematiska värmlandsbilder-----</i>	<i>15</i>
<i>Den enda berättelsens strategi-----</i>	<i>17</i>
<i>Från mängder av idéer till tre kluster-----</i>	<i>17</i>
<i>Förutbestämt att basnäringarna skulle lyftas fram-----</i>	<i>19</i>
<i>Det finns också andra berättelser-----</i>	<i>20</i>
<i>Potentialerna finns i tjänstesektorn-----</i>	<i>21</i>
<i>Vart tog de alternativa förslagen vägen?-----</i>	<i>23</i>
<i>Reflektioner-----</i>	<i>24</i>
DEL 1: NÄTVERKSSTYRNING OCH ELITER-----	25
De informella nätverkens återinträde i regionalpolitiken-----	27
Lukas Smas	
<i>Samhällsstyrning genom nätverk-----</i>	<i>27</i>
<i>Governance och utvecklingspolitik-----</i>	<i>29</i>
Nätverksmodellen som styrform i det värmländska tillväxtarbetet-----	33
Gunnel Forsberg	
<i>Det finns många grindvakter-----</i>	<i>33</i>
<i>Drömmen om att bli en superstarregion-----</i>	<i>34</i>
<i>Region värmland som ny aktör-----</i>	<i>36</i>
De diskreta nätverken-----	39
Gerd Lindgren	
<i>Exkluderande nätverk hanterar viktiga frågor-----</i>	<i>39</i>
<i>Homosociala nätverk-----</i>	<i>41</i>
<i>Skuggsidans mötesplatser-----</i>	<i>41</i>
<i>Regionens nätverk, regionala eliter-----</i>	<i>43</i>
<i>Frimurarlogen som maktens centrum-----</i>	<i>44</i>
<i>Gamla strukturer med nya uppgifter-----</i>	<i>46</i>
Makt genom nätverksstyrning-----	51
Marcus Ednarsson	
<i>Breddgrupper för att skapa legitimitet-----</i>	<i>52</i>
<i>Representation som modell för delaktighet-----</i>	<i>53</i>
<i>Rotarianer och frimurare överrepresenterade-----</i>	<i>54</i>
<i>Osynliga nätverk i samhällets tjänst-----</i>	<i>54</i>
<i>Osynliga nätverk i näringslivets tjänst-----</i>	<i>55</i>
<i>Maktens centrum-----</i>	<i>55</i>
<i>Rotary som en arena för nätverksbyggande-----</i>	<i>56</i>
<i>Samhällsutvecklingens betydelse-----</i>	<i>57</i>
<i>Frimurarna som arena för nätverksbyggande-----</i>	<i>58</i>
<i>Frimureriets expansion i Värmland-----</i>	<i>59</i>
Socialt kapital som framgångsmotor sedan generationer-----	61
Elisabeth Gräslund-Berg	
<i>Lokal förankring-----</i>	<i>62</i>
Bröder, bruk och banker-----	65
Marcus Ednarsson	
<i>Marknadernas betydelse-----</i>	<i>66</i>
<i>Endast en kvinna-----</i>	<i>66</i>
<i>Frimureriet kommer till värmland-----</i>	<i>70</i>
<i>Koppling till händelser i omvärlden-----</i>	<i>72</i>

<i>Rekordmånga nya medlemmar på 2000-talet</i>	74
<i>Frimurare på centrala positioner i hushållningssällskapet</i>	74
<i>De värmländska bankernas lokala bas</i>	74
<i>Mon cousin</i>	85
<i>Reflektion</i>	83
DEL 2: I SKUGGAN AV MANLIGA NÄTVERK	85
Nätverk bland vanligt folk	87
Elisabeth Gräslund-Berg	
<i>Ekonomiska föreningar och serviceföreningar</i>	88
<i>Idédrivna och proaktiva rörelser</i>	91
Kvinnors nätverk och relationer	99
Anna-Lena Haraldsson	
<i>Nätverkens struktur och betydelse</i>	99
<i>Öppna, och icke hierarkiska nätverk</i>	101
<i>Ofokuserade nätverk och prioriteringar</i>	103
<i>Praktiska och emotionella stödnätverk samt medvetna strategier</i>	105
<i>Vänskapslogiken är privat och gåvologiken offentlig</i>	106
<i>Allianser utan emotionella bindningar</i>	108
<i>Tilltro till samhällssystemet snarare än kontaktnät</i>	109
<i>Glappet mellan olika samhällsnivåer och nätverk</i>	110
<i>Öppna utrymmen, resurser och nätverk</i>	113
En bransch med fokus på hälsa, må-bra och hela människan	115
Gunilla Lönnbring	
<i>Wellnessföretagare på landsbygden – en berättelse om "där utanför"</i>	115
<i>Värderingsförändring och en önskan om "yttre och inre stil"</i>	116
<i>Demografin och 40-talisterna</i>	117
<i>Män som kunder...</i>	119
<i>...och kvinnor som företagare</i>	119
<i>Kommers och kroppskontakt</i>	120
<i>En konsumtion av värden och livsstil</i>	120
<i>Välfärdssamhället drar sig tillbaka</i>	121
<i>Familjeorientering, småskalighet ... och kvalitet</i>	122
<i>En bransch med rötter i det lokala</i>	124
<i>Kontakter och samverkansproblem</i>	126
<i>Expansion och innovation?</i>	128
<i>En hållbar utveckling där utanför?</i>	130
Klusterpolitik och genuskonstruktion	131
Gunnel Forsberg	
<i>Skillnanden en synvill?</i>	132
<i>Konkurrens och allians</i>	133
<i>Innovationernas rumsliga inriktning</i>	134
<i>Metaorganisationer</i>	135
DEL 3: SLUTSATS	137
Vad kan vi dra för slutsatser av dessa genomgångar	139
Gunnel Forsberg och Gerd Lindgren	
<i>Nätverksformen som styrför i det värmländska tillväxtarbetet</i>	141
<i>Utveckling av ett monotopiskt rum</i>	142
<i>Monotopia blir homotopia</i>	144
<i>Den eviga maktförfrågan</i>	145
<i>De valda och de smorda</i>	147
<i>En ny maskulinitet</i>	148
<i>Vart vill Värmland?</i>	150
Epilog	151
Referenslista	153

HÅLLBAR VÄRMLÄNSK VÄXTKRAFT – FÖR VEM?

Vi har valt att kalla vår rapport "Nätverk och skuggstrukturer i regionalpolitiken" eftersom vi funnit att det har varit centrala trådar i det arbete vi analyserat.

Vi börjar vår berättelse om dessa nätverk och skuggstrukturer i den värmländska regionalpolitiken genom att höra med några av de kvinnor som var med i framtagningen av det regionala tillväxtprogrammet för perioden 2004-2007. Vad har de att berätta om vilka som var med och vilkas förslag som fick genomslag? Detta program var fortfarande det som gällde när vi startade vår studie. Men nu är det redan historia. I slutet av boken återkommer vi med en reflektion om vad vi ser har hänt under den innevarande programperioden.

Men först något om tillväxtprogrammet och om hur vi har gjort vår studie.

Hållbar värmländsk växtkraft var namnet på det regionala tillväxtprogram som utarbetades av Länsstyrelsen i Värmlands län och Region Värmland för programperioden 2004-2007. När vi läste programmet, väckte det några frågor hos oss: Hur gick det till när man kom fram till att den huvudsakliga växtkraften skulle komma från de tre klustren Paper Province, Stål- och verkstad och Compare? Vilka aktörer deltog i processen och vilka hade inflytande på slutprodukten?

I den här rapporten berättar vi om vad vi fann när vi studerade aktörerna i den historiska, geografiska och sociala kontext som programmet växte fram i. Av särskilt intresse för oss var det att förstå varför jämställdheten kom att få en så undanskymd roll i programmet trots att direktiven var tydliga. Jämställdheten skulle vara ett horisontellt mål och genomsyra hela arbetet. Det var vackra formuleringar inledningsvis:

Oberoende av kön ska vi ha lika möjligheter. För att uppnå jämställdhetsmålen ska strategin jämställdhetsintegrering tillämpas. Det innebär att ett jämställdhetsperspektiv ska införlivas i allt beslutsfattande, på alla nivåer och i alla steg av processen, av de aktörer som normalt deltar i beslutsfattandet. (sid 9)

Vad blev det av det när åtgärdsförslagen formulerades?

Den nya regionala styrningen

Utgångspunkten för programmet hittar vi i den svenska regionalpolitiken som i samband med förhandlingarna om medlemskap i EU under 1990-talet successivt gett ett ökat utrymme för den regionala nivån att tolka målen och utforma metoder för den regionala politiken. På så vis har det skett en övergång från en statlig jämlikhetsbaserad fördelningspolitik som byggde på en

idé om att utjämna ojämlika rumsliga villkor, till en regional tillväxtpolitik som både tillåter och uppmuntrar rumsliga olikheter. Det har också skett en förskjutning från en uppifrån politik (top-down) till en underifrånpolitik (bottom-up). Det har förändrat förutsättningarna för den demokratiska arenan. Onekligen borde det vara så att en underifrån byggd politik gör det möjligt för fler människor att delta i att utforma målsättningar och metoder. Men när det gäller den regionala politiken har det inte nödvändigtvis blivit så. Samtidigt som den svenska riksdagen och regeringen lyckats uppnå jämn könsfördelning och därmed fördjupat den demokratiska sammansättningen på riksnivå, har de organ som har tillskapats för att utforma och implementera de regionala utvecklingsprogrammen satts samman utifrån andra grunder. Här har regionala organisationer fått föreslå sina representanter. Därmed har den representativa demokratin satts ur spel. Det är nämligen skillnad mellan en beslutsmodell som bygger på att det är personer valda av folket som fattar besluten och en modell där det är olika organisationer som väljer beslutsfattarna. De förstnämnda kan vi utkräva ansvar av och rösta bort om de inte uppfyller sin uppgift. Det kan vi inte med de sistnämnda.

Stora partnerskap som alternativ till traditionell demokrati

Utgångspunkten för den nya regionala styrningen har varit att man i partnerskap, utvärderingskommittéer och beslutsgrupper eftersträvat en god representation av centrala aktörer och organisationer i regionen. När sammansättningen av dessa grupper var klar visade det sig under de första EU-åren, att grupperna blev påfallande mansdominerade. Det verkade som om kvinnor varken valts som *centrala aktörer* av sina respektive organisationer eller som om kvinnoorganisationer fått representation i partnerskapen. Idag, efter omfattande kritik av förhållandet, är könsfördelningen i de allra flesta regionala grupper och partnerskap relativt jämn, även i Värmland. Men jämställdhet är inte bara en fråga om en kvantitativ fördelning. Det handlar också om vilken maktposition man har i grupperna. På vilket mandat deltar man i partnerskapen och vilka nätverk har man stöd av och tillgång till? Det är en av de centrala frågorna i vår analys.

Styrning genom nätverk (governancepolitik)

Ett utmärkande drag i det regionala utvecklingsarbetet är att det ska bygga just på nätverk. De består av aktörer och relationer. Alla aktörer anses i princip ha samma styrkeposition i nätverket och därmed samma maktbefogenhet. I realiteten kan vi konstatera att det ofta sker en hierarkisering inom nätverken på så vis att vissa aktörer får större betydelse än andra och att vissa relationer blir mer täta och frekventa än andra. I sin tur betyder det att det finns en inbyggd instabilitet i nätverken som också leder till att det kan ske (informella) makt-

förskjutningar bland aktörerna; förskjutningar som inte alltid är uppenbara för utomstående och ofta kanske inte ens för aktörerna inom nätverket. Det betyder att det kan utvecklas ”mobila ledningscentraler” inom nätverken. Det blir oklart var besluten i realiteten fattas, informella grupperingar kan lätt utvecklas och de kan förändras och förflyttas utan egentlig insyn. Ytterligare en egenskap hos nätverk är att de kan uppträda i många olika skepnader och ibland vara helt okända för andra nätverk och medborgare. Vi har valt att särskilt studera hur nätverksstyrningen utformades i det värmländska tillväxtprogramarbetet och eventuell förekomst av osynliga nätverk.

Nytt språkbruk för regional utveckling

Förändringen innebär också nya beslutsmönster och nytt språkbruk. Begreppen kluster och innovationssystem har under det senaste decenniet såväl inom forskning som i regionalpolitiska sammanhang fått ett stort genomslag i diskussioner om vad som skapar ett s.k. konkurrenskraftigt näringsliv och ekonomisk tillväxt. Regionalpolitiken bygger inte längre på uppfattningen att konkurrenskraft skapas av låga kostnader för naturresurser och arbete. Ekonomisk tillväxt anser man istället skapas genom regioners förmåga att utnyttja sina unika kunskaper och vara kreativa.¹

Kluster och innovationssystem har kommit att bli två av de språkliga redskap som man arbetar med. Klustersatsningar och insatser för att skapa innovationssystem innebär exempelvis att man arbetar med att länka samman företag med varandra och med aktörer inom universitet och högskolor samt med de offentliga aktörerna i regionen. Ytterligare ett redskap är så kallade ”klustermotorer” som skapar arenor där företag och andra aktörer kan mötas och utbyta kunskaper. Detta nya språkbruk fick ett tydligt genomslag i det värmländska tillväxtprogrammet för perioden 2004-2007.

Visionen om superstarregionen

Ett fjärde utmärkande drag i den regionala utvecklingspolitiken är önskan om att bli större. De regionala tillväxtprogrammen uttrycker en generell ambition att växa, inte bara ekonomiskt utan också befolkningsmässigt. Det finns en ambition i många program att bli en del i ett nätverk av stora regioner. För svenska regioners vidkommande är det knappast troligt att man kan komma med i nätverket av globala stadsregioner (Global Cities) men huvudstadsregionen jobbar för att ingå i ett nätverk av storstadsregioner. De små- och medelstora städerna vill bilda allianser för att komma med i ett europeiskt nätverk av stadsregioner. Det utvecklas alltså en nätverkshierarki där den främsta målsättningen är att bli en nod i nätverket superstarregioner. Svenska regioner

¹ Detta är utvecklat i en omfattande vetenskaplig produktion, se t.ex. Lundvall, 1992; Malmberg, 2002; Malmberg, 1998; Maskell, m.fl. 1998; Marshall, 1890; Porter, 1990 och Porter, 2000.

försöker bli större genom att skapa attraktiva miljöer för sina forsknings- och undervisningsuniversitet genom att utveckla Triple Helix konstellationer tillsammans med offentliga och privata partners. Denna önskan hittar vi också i det värmländska programmet – vad som definieras som tillväxt finns det dock anledning att analysera ur ett genusperspektiv. Vi kommer att återkomma till den frågan i rapporten.

Tillvägagångssättet

De frågor som vi vill ha svar på berör alltså hur det värmländska tillväxtprogrammets partnerskap, nätverk, språkbruk och tillväxt kan förstås och förklaras med hjälp av en genusanalys. Utformningen av de viktigaste innovationssystemen/klustren i Värmland kan förklara arbetet i det regionala utvecklingsarbetet. Hur är de organiserade och hur är nätverken och partnerskapen sammansatta? Vi har använt oss av samtal, intervjuer, observationer och dokumentanalyser för att diskutera hur man kommit fram till de kluster och innovationssystem som bär upp det regionala tillväxtprogrammet. Det har vi gjort tillsammans med en grupp kvinnor med insyn i de processer som pågick när programmet realiserades.

Clara Greed, planeringsforskare från Storbritannien säger som slutsats av ett långt yrkesliv som både professionell planerare och forskare att genus är inbyggd i planeringsprocessen (eng. *Planning is a gendered process*, Greed, 1994). Stämmer det även i den svenska regionala planeringen, tjugo år efter Tora Fribergs rapport *Den andra sidan av myntet*?² Hur medveten om genusvillkoren är man idag och hur jämställd är 2000-talets regionala politik?

Genom att studera de innovationssystem och kluster som ingår i *Hållbar värmländsk växtkraft* förväntade vi oss att kunna säga någonting om den regionala maktstruktur som tillväxtprogrammet genomfördes inom. Vår studie tar avstamp i historien men är nutidsförankrad och framtidssyftande. Här finns också ett normativt anslag. Målsättningen är att skapa förutsättningar för att upphäva genusordningen i den regionala planeringen, vilket inte innebär att resultaten med nödvändighet är problemlösande. Däremot står vi i direkt och indirekt dialog med verklighetens planeringsföreträdare. Ambitionen är att fördjupa det regionala utvecklingsarbetet och bidra till att makten och inflytandet i tillväxt- och utvecklingsarbetet blir demokratiskt fördelad och utan genusbias.

Vi har en målsättning till. Även om det finns ett antal forskare som har intresserat sig för hur de regionala villkoren skiljer sig för kvinnor och män och

² Alltsedan Tora Friberg 1993 skrev den statliga utredningen "Den andra sidan myntet. Om regionalpolitikens enögdhet", har detta varit en välkänd kunskap, såväl bland forskare som bland praktiker. Resultatet av denna rapport blev bl.a. Regionala resurscentra för kvinnor i syfte att förbättra jämställdheten. Dessa centra utformades på lokal, regional och nationell nivå med NUTEK som samordnare. Senare lades det nationella centret ner, men de lokala och regionala finns väl företrädna i de flesta län och utgör en stor potential för det regionala utvecklingsarbetet (Friberg, 1993)

hur man med medveten politik kan skapa goda villkor för båda könen, så har intresset för regionala utvecklingsfrågor generellt sett varit svalt. Den insats som Tora Friberg och Elisabeth Sundin gjorde för att utveckla ämnet 1996 var länge en av få översikter på området (Friberg & Sundin, 1996).

I Vetenskapsrådets skrift *Genusforskning – Frågor, villkor och utmaningar* (Thurén, 2003), nämns området planering endast i en bisats och frågor om regionala villkor synliggörs inte annat än som allmänna rumsliga frågor. Det uppfattar vi som en ganska allvarlig brist, eftersom en analys av den regionala utvecklingen ur ett genusperspektiv kan bidra med förklaringsmodeller för att förstå det regionala problemets karaktär och orsaker. Därför är en förhoppning att vår studie ska bidra till att synliggöra den genusvetenskapliga potentialen i regionalforskningen. Idag finns det samtidigt en mer omfattande forskning på området, bland annat av Christine Hudson (2005) och Malin Rönnblom (2008a, 2008b). Även Vinnovas satsning på forskning om genusperspektiv på innovationssystem har bidragit väsentligt till att utveckla forskningen på området.

PÅ SPANING EFTER EN NY VÄRMLANDSBERÄTTELSE

En central del i ett regionalt utvecklingsprogram är den berättelse om länet som man presenterar. Men den berättelsen kommer inte av sig själv. Den skapas i processen. En del av berättelsen kommer automatiskt och utan reflektion, andra delar är medvetna och strategiska. I intervjuerna med våra informanter fick vi en bild av hur den nya värmlandsberättelsen växte fram.

Hur växte då programmet fram och vad var det som utgjorde de bärande delarna för den politik som arbetades fram? Vi presenterar våra informanternas beskrivning av hur man arbetade med tillväxtprogrammet. Perspektivet är genusvetenskapligt och materialet är de intervjuade kvinnornas minnesbilder. Det som utmärker de kvinnor vi intervjuat är att de har en central position inom sina respektive verksamhetsområden och att de därför också hade en bra insikt i processen. Samtidigt representerar de olika delar av partnerskapsvärmland och har därför olika erfarenheter av arbetet. Gemensamt har de ett intresse för och medvetenhet om jämställdhetsproblematiken och alla hade funderat över ämnet i samband med deltagandet i processen. Alla intervjupersoner är också överens om att det inte är roligt att alltid behöva ta upp jämställdhetsfrågan. Samtidigt som de konstaterar att det är fler män än kvinnor som kommer med projektidéer (de säger att det finns en grupp män som försörjer sig på projekt, som har blivit proffs på att göra ansökningar) tror de att det finns en potential som inte är utnyttjad bland kvinnor i regionen. Men de tycker att det är svårt att veta hur man ska ta upp frågan utan att det blir obekvämt. En del försöker prata jämställdhet i partnerskapet genom att retas. Då blir många sura medan andra skrattar. Men det blir ingen förändring. Man fortsätter bara som vanligt.

Man mäter ju jämställdheten i olika län. Man har ju olika parametrar som pappamånader och så och då ligger ju Värmland väldigt långt ner. Den första reaktionen på det var: 'va konstigt. Det verkar ju så väldigt konstigt för de högsta cheferna i länet är ju kvinnor. Och ni skyller på att det är så grabbigt i det här länet, men ni har ju inte lyckats förändra någonting! Det är ju ni som har satt spelreglerna'. Det reagerar jag på. För det spelar ju ingen roll om man är högsta chef om man inte får gehör för någonting och om det finns informella nätverk under en och varje fråga är en strid för förändring. Då spelar det ingen roll hur mycket kvinna man är som högsta chef. Och att bara reagera så istället för att fundera på vad beror det här på då. ... Jag skulle inte ens tänka tanken åt det hållet. ... det tycker jag är en viss form av grabbighet.

Samtidigt tror intervjupersonerna att en del av svaret också ligger hos kvinnorna själva. Det gäller att ta för sig, säger de, och tror att de flesta männen i partnerskapen ser positivt på kvinnor som träder fram. För vad kan det annars hända?

Men att Värmland lever på sina gamla maktstrukturer, det är ingen tvekan om det. Och att det är mycket manligt och macho och att länet håller på att avfolkas av spännande och intressanta kvinnor som flyttar till andra ställen.

TA-nätverket – en satsning från kvinnorna

Tillväxtprogrammet hade en föregångare i de Tillväxtavtal (TA) som länsstyrelserna uppmanades att utforma i mitten av 1990-talet. I detta förändringsarbete kände sig inte alla inbjudna. Speciellt utestängda kände sig kvinnorna. När de regionala organisationerna fick erbjudande om att bidra med en representant till detta första partnerskap plockades i Värmland – liksom i andra regioner i landet – huvudsakligen manliga namn fram.³ När diskussionen om Tillväxtavtalet startade, bildade därför den dåvarande jämställdhetsdirektören på länsstyrelsen ett nätverk (TA-nätverket) för att få till stånd en diskussion om vad den nya berättelsen skulle innehålla ur jämställdhetsperspektiv. Hon insåg att kvinnor var mycket underrepresenterade i partnerskapen och hon befarade att jämställdhetsaspekterna inte skulle integreras i tillväxtdiskussionen. Detta nätverk bjöd in till ett antal seminarier för att erbjuda alternativa berättelser om tillväxtpotentialen.

En av våra informanter menar att det skedde en väsentlig förändring i samband med arbetet med det tillväxtprogram som följde på tillväxtavtalet. I framtagandet av *Hållbar värmländsk växtkraft* arbetade man på ett annat sätt och för vissa aktörer blev också jämställdhet ett rättesnöre. På länsstyrelsen fick man också en annan ton. Det blev viktigt att ha med jämställdhet. Kanske hade TA-Nätverket en effekt? Det blev svårt att förbigå frågan. Men det skulle helst vara *jämställdhet light*. Jämställdhetsintegreringen skulle inte få bli alltför radikal och splittrande, tror informanterna.

Klusterpolitiken ett nytt inslag i bruksdominansen

Värmland är ett län som mer än många andra har anammat klusterbegreppet som grund för formeringen av ett regionalt utvecklingsprogram. Det kan man säga är logiskt, med tanke på att kluster- och innovationsteorin förutsätter förekomsten av en stark och dominerande (exportinriktad) verksamhet kring vilket man kan bygga anknutna verksamheter. Kluster är därför något som passar väl för att beskriva verksamheter i Värmland. Det är med hjälp av klusterpolitik som man avser att skapa tillväxt och utveckling. Det framgår tydligt i tillväxtprogrammet. Samtidigt ska inriktningen på verksamheter i klustersamverkan innebära ett nytänkande i ett län med gammal brukstradition.

De mest aktiva i tillväxtarbetet är av naturliga skäl de offentliga aktörerna i toppen. Det är de som sitter på pengarna. Men med nätverks- och partner-

³ Samma erfarenhet har man gjort i andra regioner i Europa där man arbetat med partnerskapsmodell för regionalt utvecklingsarbete.

skapsstyrningen som utmärker nätverksplaneringen har också andra aktörer fått ett inflytande över de offentliga medlens användning. Denna förändring framskyntar också i tolkningen av utvecklingsarbetet som presenteras av våra informanter. Intressant att notera är att de, trots att de kommer från både offentlig och privat sektor och därför har olika syn på användning av offentliga medel, har en mycket samstämmig syn på uttrycken för manlighetsmanifestationer i utvecklingsarbetet. De nya nätverken som fick inflytande var påfallande manligt dominerade.

I programmets värmlandsberättelse ligger fördolt ett uttryck för en traditionell genusordning i länet (vi kan kalla den för ett traditionellt genuskontrakt⁴). De traditionella näringarna, i stor utsträckning baserade på skogsråvara, spelar fortfarande stor roll för identifieringen av de innovativa verksamheterna. Samtidigt pågår utvecklingen inom många andra kluster med innovationspotential där betydligt fler kvinnor är delaktiga. Men dessa fick inget utrymme i berättelsen. I tillväxtarbetet pågick uppenbarligen en kamp om vilken berättelse som skulle gälla i samband med diskussion av vilka vägar till utveckling som man skulle satsa på.

Två problematiska värmlandsbilder

Bilden av Värmland återkommer ofta i våra intervjuer. Flera informanter beskriver huvudsakligen två bilder som båda uppfattades som negativa för tillväxtarbete. Den första hördes från näringslivshåll. Det framhålls gärna att man i Sunne är bra på att berätta roliga historier, men inte så bra på att *skriva fakturor*, säger man. Man uppfattar Värmland som ett trevligt län – vilket tyvärr inte ger tillväxt. Bilden förstärks också av slogans som Sagolika Sunne. *Men sagan kan inte marknadsföra länet*. Man kan inte marknadsföra sig. Man är bra på att samarbeta inom regionen men dålig på att tala om det utåt. Man vill t.ex. gärna ha underleverantörer som kommer från samma kommun och intresset för hur det ser ut utanför länet är litet. Marknadsföringsambitioner fanns alltså men man visste inte riktigt vart man skulle vända sig.

Det är väldigt svårt att se [på sig själv] utifrån. Här är ganska introvert. Värmland är gott nog. Det är svårt att lyfta blicken och se. Varför är det nödvändigt att synas på internationell nivå? Insikten finns inte varför det är betydelsefullt. Man har en oerhört dålig omvärldsbevakning.

Informanterna menar att det var denna kramgoa Värmlandsbild som många regionala aktörer ville att den decentraliserade och nerifrån ledda regionala utvecklingspolitiken skulle utmana. Uppdraget var att marknadsföra en ny berättelse. Men hur ska man då marknadsföra den? För det syftet bildades en

⁴ Se Forsberg et.al. 2006.

liten informationsgrupp i samband med tillväxtprogramarbetet med representanter för handelskammaren, landstinget, universitetet, företag och några kommuner (Arvika, Sunne, Kristinehamn, Forshaga och Karlstad). Även för den gruppen var det lockande att ta till etablerade berättarprofiler som Selma Lagerlöf och Gustav Fröding. Problemet med denna bild av mysvärmland, är enligt våra informanter att man inte lockar företag att etablera sig i regionen med hjälp av den. Det gäller att byta berättelse eftersom bilden av Värmland som ett län där lättsamhet och trevlighet råder också är ett län som är stängt och slutet. Här finns en självgodhet som konserverar.

Den andra bilden är det klagande länet. Det finns en bruksmentalitet som är bakåtsträvande. Varslar Uddeholm darrar hela maskineriet, säger en informant. Man ser inte vad som är runtom. I den berättelsen finns en uppfattning om att man klagar för mycket, till exempel att man tycker att tjänstemännen och politikerna i regeringskorridorerna inte vet någonting om villkoren i ett skogslän som Värmland. Värmlänningarna gnäller och kräver bidrag istället för att marknadsföra sig positivt. En informant säger att hon gått igenom vad politikerna på Värmlandsbanken gjort för länet, och hon konstaterade att de ägnat sig mycket åt vargen men ingenting åt tillväxt. Hon skulle önska att länets riksdagsledamöter i större utsträckning skulle ha samma resultatansvar som man har i näringslivet. De ska leverera resultat – annars ska de inte vara kvar. De har en uppgift att marknadsföra länet och föra Värmlands talan i rikspolitiken. Man kan inte vara kritisk och negativ till den verklighet som man vill förändra, menar hon och fortsätter med att markera att det är viktigt att *tuffa till bilden*.

Uppfattningen om att båda dessa bilder är förödande för ett framgångskoncept kan sägas vara utmärkande för diskussionen om det nya värmländska tillväxtprogrammet. I förändringsarbetet ställdes förhoppningar om en ny berättelse.

Sammanfattningsvis kan man säga att våra intervjupersoner är överens om att det fanns en uppfattning om att det är jantelagen, bruksandan och nöjdhetsskulturen som hindrar utvecklingen i länet. I den meningen avviker inte våra informanternas uppfattning från andra aktörers enligt dem själva. Länet är ju speciellt genom att vara ett skogslän med bruksmentalitet. Kanske är det denna kombination som skapat den delvis motsägelsefulla bilden av å ena sidan sagoberättandet – kanske utvecklat genom skogsnäringen och jantelagen – och å andra sidan klagoretoriken utvecklad genom bruksorganisationen. Den självbilden går aldrig ur, misstänker våra informanter. Men var de lägger betoningen i valet mellan dessa bilder skiljer sig åt. Några betonar särskilt att länet präglas av jantelagen medan andra menar att det istället råder prestigelöshet och en god vilja att hjälpa varandra, att utnyttja varandras nätverk. En av våra intervjupersoner vittnade om att det varit lätt att nätverka i jobbsammanhang. Där finns en öppenhet, menar hon. I privatlivet har det däremot

varit mycket svårare. Där har det inte gått bra alls. Dubbelheten verkar alltså finnas som en sammansatt bild.

Vad alla samtidigt var helt eniga om var att den berättelse som skrevs in i programmet var männens berättelse. Med ett integrerat jämställdhetsarbete hade man inte lyckats.

Att jämställdheten ska genomsyra hela RTP det har vi ju inte lyckats med. Långt därifrån. Vilket ju absolut var ambitionen. Samtidigt är det inte förvånande. Det hade varit mer förvånande om vi plötsligt hade lyckats i Värmland. 'Oh nu kommer världens bästa genusinriktade RTP!'. Det hade väl varit en sensation? Skulle jag tro.

Den enda berättelsens strategi

Mycket arbete lades ner i partnerskapet och de temagrupper som organiserades dokumenterade sina tankar och idéer i gruppdiskussioner på diverse blädderblocksblad. Det var en konstruktiv process även om viss kritik riktades mot att grupperna huvudsakligen bestod av de offentliga aktörerna. De som var verksamma inom fältet fanns inte alltid med. Flertalet av våra informanter påpekar att det här utarbetades ett jättematerial som man borde ha gått vidare med.⁵ Materialet bearbetades av ett sekretariat som huvudsakligen bestod av tjänstemännen på länsstyrelsen och Handelskammaren. Tillsammans med ett konsultföretag tog man fram det slutliga tillväxtprogrammet. Men den externa konsulten spelade nog stor roll. Det fanns ett färdigt tänk redan i inledningen av processen menar flera informanter.

Tjänstemannajobbet däremellan har ju vi väldigt lite inverkan på. Tjänstemännen har ju sin integritet och lägger sina förslag utifrån sin sakkunskap.

Informanterna menar trots allt att det stora partnerskapsarbetet var en viktig del i länets utvecklingsarbete. Processen innebar att många kunde vara med och att många kände sig delaktiga, menar de. Man fick tillfälle att sätta in sin egen verksamhet i en kontext, vilket innebär att många senare också hänvisade till Tillväxtprogrammet.

Från mängder av idéer till tre kluster

Men i sökandet efter den nya berättelsen verkar det inte ha funnits utrymme för att bygga parallella tillväxtmodeller. Processen gick istället ut på att

⁵ Tyvärr är materialet inte längre tillgängligt vilket innebär att vi inte kan analysera vilka idéer som försvann i utarbetningsprocessen.

konstruera en hegemonisk och oemotsagd beskrivning av länet utifrån en sammanhållen vision om tillväxt och framgång. Uppgiften var att lyfta fram regionen på nationell nivå i tillväxtsyfte för att få folk att flytta hit, få investerare att intressera sig för att etablera sig och på regional nivå att få folk och näringsliv att känna tillit och stanna kvar. Man valde därför att tvätta bort de två gamla bilderna och ersätta dem med någonting mer framgångsrikt. Framgångskonceptet var de tre klustren.

Många kvinnor deltog i arbetet med *Hållbar värmäländsk växtkraft* och de deltog i olika utsträckning i de projektgrupper som organiserades inom ramen för *Det stora partnerskapet*. Många personer var engagerade. *Men kanske blev det för stort?* Det är i alla fall en fundering som finns hos våra informanter. Om det blir för stort är det lätt att man gör och tycker som de andra gör och det finns en risk att det blir för politiskt styrt. Man måste positionera sig, vilket hindrar nytänkande, funderar en av informanterna som också konstaterar att det fanns mycket kompetens från både offentliga och privata organisationer i grupperna ... *men hujedamej så segt det var – och ineffektivt. En plattare organisation hade varit mycket bättre.*

Att jobba i ett så här stort projekt, det var ju som en oceanångare.... Då insåg jag att det här kommer att ta tid. Man pratar om så stora saker. Man ser aldrig resultatet. För om man inte ser något resultat, då tappar man ju lusten. Man ska leverera resultat. Man insåg inte att man måste jobba konkret. Och så är det ju så här att i ett litet län som Värmland, då blir det ju hela tiden samma människor... dom är ju jätteduktiga på att sitta i såna här grupper. Men de ska inte driva det.

Nätverksmodellen fungerar alltså inte om nätverket blir för stort. För att komma fram måste man arbeta med små grupper, anser flera av de informanter som också deltog i arbetet själva. Alla försökte föra fram det som de själva höll på med och därför blev det inte så mycket nytänkande. Särintressebevakning hindrade möjligheterna att tänka fritt. Det handlade mer om att bevara och manifestera det gamla än att bygga dynamiska framtidsbilder. Det fanns också en räddhågsenhet. Man vågade inte låsa sig för osäkra framtider och man ville inte ta i frågorna om hur man skulle möta de stora utmaningarna. Det var frågor som inte besvaras inom ramen för tillväxtarbetet. Istället blev det mest en bekräftelse på vad man redan visste och ville. Det kan vara en god idé att ta tillvara sina styrkor, men det var andra intressen än regionens långsiktiga utveckling som identifierade styrkorna, säger man bland intervju-personerna.

Jag tror att demokrati och valda representanter gynnar jämställdheten till skillnad från nätverket där det ofta utkristalliserar i sluttampen. De kan ha varit breda

och bra från början men för det mesta blir det efter en lång process det gamla vanliga kvar, representanterna för de olika näringslivsorganisationerna och så vidare. Genom att näringslivet är så otroligt mansdomineratblir ju också jämställdheten så främmande.

Listan på alternativa verksamheter med klusterpotential som nämndes i samband med programarbetet var lång. Bland andra diskuteras utvecklingen inom Hästsektorn, Matsektorn och Hälsa- och vårdsektorn. Men när grupperna efter de organiserade gruppdiskussionerna i partnerskapet skulle redovisa, fick de alternativa perspektiven inte komma till tals. Deras synpunkter viftades bort, menar en av våra informanter som kände sig som gisslan i dessa gruppdiskussioner. Hon kände att man bara ville kunna visa att man hade haft kontakt med näringslivets toppar.

De spännande embryon som fanns i grupparbetet, de försvann i processen. En hel del skulle kanske kunna ha varit spännande. Om någon hade kunnat ta hand om och jobba särskilt med dom?

Förutbestämt att basnäringarna skulle lyftas fram

Grundläggande för arbetet med den regionala tillväxten var klustertänkandet. För ett skogslän som Värmland verkar just klusterteorin vara särskilt lämplig. Klustren symboliserar bilden av länet.

Två av de tre kluster som man enades om i det värmländska tillväxtprogrammet har en stark råvarubaserad prägel: Stål- och verkstadsklustret samt Paper Province. Det tredje är det IT-baserade klustret Compare. Det stora klustret har gett länet ett varumärke, säger en av våra informanter. Det är modernt att kalla det någon engelskt, som Paper Province, säger hon.

Det finns en massa massa i Värmland. Vi är kanonbra på det.

Bilden av klustrens framväxt i tillväxtprogrammet är ganska samstämmig bland informanterna. Det var redan bestämt innan hela partnerskapet satte igång sitt arbete menar man. Gruppdiskussionerna utformades för att få stöd för de kluster som man redan hade tänkt satsa på, alltså de traditionella industrierna. Aktörerna här var länsstyrelsen och Region Värmland tillsammans med Handelskammaren, berättar informanterna.⁶ Klustren är starka i länet och har genom sitt samarbete en unik position. De står stadigt när de för fram sina behov av finansiellt stöd för kompetensförsörjning och utbildning. De står mycket starkare än enskilda företag och kan därför styra matchningen av utbud och efterfrågan på arbetsmarknaden. Om detta är intervjupersonerna mycket överens.

⁶ Däremot är det en öppen fråga vem som egentligen förde pennan, menar man.

Eftersom dom är kluster står dom ju starkare när det gäller att formulera sina behov av till exempel utbildning och av kompetensförsörjning. Dom står ju mycket starkare än en ensam företagare. Småföretag kan ju inte gå i kluster.

Klustertänkandet kan också vara en begränsning, resonerar man vidare. Folk tror att innovationssystemen ska bygga på de gamla näringarna, baseras på regionens fysiska resurser, vara varuproducerande, vara formade av regionens aktörer och bygga på existerande nätverk.

Men det fanns också motsättningar inom klustren, t.ex. vilka som var de starkaste och vilka som skulle få vara med. Det fanns många framgångsrika verksamheter och verksamheter med potential i länet som inte platsade i de traditionella klustren, menar informanterna. I de små kommunerna fanns t.ex. företag som var små i Sverige, men som var världsledande inom sitt område. Man måste tillåta att även nya företagare kan få lyckas. Det finns hur mycket som helst att göra, säger en av informanterna. Men man hade för låg svansföring i länet och var alltför rädd för nytänkande. Där önskade informanterna att universitetet hade haft en mer framträdande roll.

Varför kommer det inte någonting ut från universitetet? Det är chockerande tyst därifrån. Vad skulle egentligen kunna hända en professor som går ut i offentlig debatt? Jag tror det vore väldigt positivt för Värmland. Om viss kunskap som [professorer] har till och med kunde stå i lokalpressen så vore det en kvalitetshöjning.

Det finns också andra berättelser

Även om industrin fortfarande är stor i Värmland och har många anställda, börjar den få konkurrens av andra näringar, t.ex. inom tjänstesektorn. Kultursektorn lyfts fram av många informanter, men de är kritiska till sättet att lansera kulturen på. Istället för att bygga kluster kring alla kulturella rikedomar, presenteras enskilda författare och enskilda fenomen. Problemet är, menar man, att kulturen inte betraktas som företagsamhet. Det har inte varit rumsrent att säga att kulturarbetare är affärsdrivande.

Eventindustrin är ju stor i Värmland men oavsett vad det är för evenemang så blir det lite fjuttigt. Då är det den författaren som är stor och duktig men det är ju inte några kluster, där är man inte samlad. Egentligen har ju Värmland väldigt mycket kulturella rikedomar, här finns ju skatter som man skulle kunna gå ihop sig om i så fall. Istället för att vara den här 'hejsan svejsan'. Man ser inte liksom att kulturen är företagande utan kultur det är på något sätt något flum vid sidan om. Så tycker jag bilden är. Det har inte varit comme il faut att säga att det är affärsdrivande. Men där har vi ju mycket ideella krafter i Värmland, det har vi ju förstås, men fortfarande driver de runt rätt mycket pengar.

Alla våra informanter är överens om att det fanns andra berättelser och möjligheter som också borde ha fått komma till tals. Men allt eftersom man bygger nya organisationer ökar klyftan mellan det etablerade perspektivet och de potentiella. Den enda berättelsens strategi får allt större konkurrens. En möjlighet gavs i samband med försvarsmställningen som innebar att medel gavs till länet för att utveckla nya näringar och ersättningsverksamheter. Här blev maktrelationen mellan de olika spåren allt tydligare. Återigen fanns det redan en uttänkt modell, utarbetad av de centrala aktörerna tillsammans med externt engagerad konsult, innan man bjöd in övriga aktörer till samtal och presentation av förslag på satsningar. De byggde återigen huvudsakligen på de traditionella verkstadsföretagen och ett antal kompetenscentra till dessa. På ett möte ordnades gruppdiskussioner där det blev uppenbart att de flesta inte tyckte att det var några bra förslag. *Det är inte dessa verksamheter vi bör satsa på om det ska bli mer sysselsättning*, menar en av våra informanter. De ger inte fler jobb. Många skapar inte ens intäkter i regionen. Men de *centrala aktörerna* hade redan bestämt sig.

Detta betyder inte att intervjupersonerna i och för sig motsätter sig satsningar på traditionella näringar. Det som uppfattas som problematiskt är den ensidiga berättelsen. *Man bör inte lägga alla ägg i samma korg, kanske botten är för svag*, som en av våra informanter uttrycker sig. En viktig förutsättning för att få bredd i berättelsen är att det finns bredd i partnerskapen och att det kommer inspel från många håll.

Resurscentra har ju inte hyckats alls i Värmland. De flesta vet ju inte ens att de finns. Ändå har de gjort ett gott jobb så det är inte det. De har blivit en helt egen verksamhet. Där ser man också hur viktigt kampen är för att få in det i partnerskap. För annars så finns de ju inte. Man kan inte revolutionera i partnerskapen men ändå är det viktigt att de finns där och inte bara i sidovagnarna. Det går ju inte. Det är ju typiskt som det blir. Ska vi kunna bidra i partnerskapet måste vi få inspel. Tydligt! En alternativ RTP, det skulle jag vilja ha. Tänk va' häftigt. Som kan ha bärkraft. Den behöver inte vara helt färdig, men tänk va' spännande!

Potentialerna finns i tjänstesektorn

Men vilka är de andra berättelserna och hur kan man hitta de embryon till nytänkande som försvann i processen? Och i vilka processer försvann de? Hypoteser om detta finns också bland informanterna som menar att de *centrala aktörerna* spelade stor roll i utformningen av de regionala programmen.

Framförallt tycker våra informanter att man bör titta mer på tjänstesektorerna. Det är ju de som växer och som genererar sysselsättning, *det har vi glömt i Värmland*, menar en av informanterna. Här kommer det fram mängder av idéer och exempel från våra informanter. Till tjänstesektorn hör t.ex. utbild-

ning, personlig omvårdnad, omsorg mm. Där arbetar många duktiga människor som skulle kunna göra stora insatser. Men ett stort problem för dem är att det finns så få privata aktörer inom omvårdnadssektorn eftersom man aktivt motverkar privata initiativ inom landstinget, menar man. Det finns många företagsidéer, även exportorienterade, som skulle kunna utvecklas. Det är inom denna sektor som de mest kreativa förfrågningar och starta-eget förslag kommer fram. Ett problem är att denna sektor är så politiskt beroende.

I den här kvinnodominerande verksamheten blir också motsättningen mellan det offentliga och det privata tydlig – en motsättning som inte drabbat traditionellt manliga sektorer. Informanterna menar att det är en maktfråga. Det finns ett politiskt motstånd mot att släppa ifrån sig en viktig maktsfär. Men det grundar sig också i politiska traditioner runt den starka välfärdsstaten, en tradition som är särskilt stark i regioner med utpräglad socialdemokratiskt politiskt styre. Här behövs en omvärdering från fokus på välfärdsstaten till utvecklingen av ett välfärdssamhälle. Det viktiga ska vara att medborgarna är garanterade hög grad av välfärd – inte vem som är huvudman för verksamheten. Informanterna menar att detta är en omställning som Värmland har haft svårt att acceptera och hänga med på. En annan angelägen omvärdering är att synliggöra behovet och värdet av tjänstedelarna i tillverkande företag.

Innovationer behöver inte enbart handla om produkter, innovationer kan också vara tjänster eller organisationsmodeller. Inom vård och omsorg kan det både gå ut på att utveckla helt nya idéer och att utveckla innovativa modeller för den traditionella verksamheten.

Uppfinningsrikedomen är stor bland de unga kvinnorna

Eftersom den vanliga uppfinnarverksamheten till åttio procent utförs av män måste man börja fundera över vart kvinnorna tar vägen, säger en informant som misstänker att det kan bero på att kvinnorna är verksamma inom områden där innovationer inte tas tillvara. Flera av våra informanter menar att det finns en potential för nya produkter inom vården men att det har varit svårt att få stöd för sådan verksamhet. ALMI startade projektet *Värmländska innovationer – vård, affärer, näringsliv* VIVAN, en verksamhet där många kvinnor var (och fortfarande är) aktiva. Problemet (eller i alla fall ett av problemen) är att man felaktigt tror att detta syftar till privatisering av den offentliga vården. Istället handlar det om nya verksamhetsområden, vilket blev särskilt tydligt i samband med ett gymnasieprojekt om innovationer, berättar en informant. I den avslutande innovationstävlingen, där eleverna fick utveckla en prototyp för en idé, kom det fram många kreativa idéer från främst tjejer. Men att komma vidare verkar inte vara lätt.

Jag har ju många exempel på det här vet du att jag har föreslagit någon tjej men 'Nej hon är alldeles för kaxig' och hade det varit en kille så hade det varit 'Ja han är jänkla framåt. Det är lite power'. I Värmland med dom här gubbarna som sitter i chefspositioner dom är ju rädda för tjejerna som kommer in och tar för sig och armbågar sig fram. Och så är dom ju snygga också!

Därför kan det vara viktigt med verksamheter som VIVAN. Där finns ett stort inflöde av tekniska innovationsidéer från kvinnor kring vårdområdet. Både vardagsnära praktiska lösningar och mer högteknologiska. Även om det tidigare funnits en tveksamhet från landstingets sida, bidrar de nu med nödvändig medfinansiering för att hålla verksamheten igång. Även flera kommuner är med och finansierar.

Vart tog de alternativa förslagen vägen?

Man kan alltså konstatera att alternativen där många kvinnor var aktiva och innovativa

- inte byggde på gamla näringar
- inte var råvarubaserade
- inte byggde på de manliga nätverken

Alltså ingick de inte i definitionen av värmländska kluster och innovationssystem. Istället uppfattades de enbart som tjänsteproducerande småföretag. Enligt informanterna hade dessa branscher inte några representanter i tillväxtarbetet på grund av att man där var alltför fokuserad på de större tillverkningsföretagen. Där fanns ingen som värnade om de små företagen. Detta faktum föranledde våra informanter att fundera över i vilken utsträckning det är de stora företagen som har behov av att stödjas med offentliga medel, jämfört med de mindre. Från sysselsättningssynpunkt kan det finnas anledning att fundera över den prioriteringen, menar man

Det kom också upp andra innovativa tankar under det arbete som pågick i partnerskapsgrupperna rörande logistik, energi, mm. förutom vård och upplevelse. Men vart tog alla idéerna vägen? Under intervjuerna fick vi förslag till svar på frågan: Informanterna menade att oviljan att ta till sig nya idéer går tillbaka till brukstraditionen. Det finns för få utförare i länet. Man väntar på att en patron ska komma och lösa problemet med en storslagen lösning. Därför blir man blind för potentialen i de små verksamheterna – och därmed också blind för de kvinnliga förslagen. Skulle vi med andra ord kunna finna rötterna till utformningen av den värmländska nätverksstyrningen i brukstraditionens formella och informella nätverk?

Vad jag börde av dom grupperna [i partnerskapet] så tror jag att det hände ganska mycket där. Det var också ganska kreativa och spännande det man kom fram till och det man presenterade. Man fick en känsla av att woah! här har det hänt någonting och här har det varit bra diskussioner och man hade väldigt mycket tänkbara bollar. Men sen har man inte hört så mycket... Vart tog det vägen? Man är tillbaka till det här med bruksambället. Det är ingen som GÖR någonting. Alla förväntar sig... här kommer det fram en massa bra idéer men så ska vi ha han eller hon som ska göra det. Var finns den då? 'Jag har den kompetensen men jag vill inte ta risken och jag vill inte göra det. Det får någon annan göra.' Det finns så mycket bra idéer men det finns för få utförare ... Det är bruksandan. Brukpatron, han löser nog det här'.... Men ingen har ju den positionen egentligen. Ingen träder fram. De försöker ju jobba och verka i det fördolda. De vill ju gärna ha makt och synas men ingen kliver fram.

Reflektioner

Vad kan vi då dra för slutsatser av kvinnornas berättelse om hur arbetet med tillväxtprogrammet *Hållbar Värmländsk tillväxt* gick till?

Den första slutsatsen är att vissa starka aktörer präglade nätverksplaneringen. Den andra slutsatsen är att kvinnorna var kritiska mot den enda berättelsen som missat en stor del av länets tillväxtpotential. Den tredje slutsatsen är att programmet utformades av vissa nätverk och att kvinnodominerade organisationer inte ingick i dessa nätverk.

Vilka är då dessa nätverk som dominerade det värmländska partnerskapet och varifrån kommer de? Vilken demokratisk bas har de och hur formella är de? Det ska vi studera i nästa avsnitt. Men först tittar vi lite närmare på vad nätverksstyrning egentligen är.

I enlighet med det nya språkbruket i regionalpolitiken använder man numera oftast det engelska begreppet "governance" för denna form av styrning.

DEL 1: NÄTVERKSSTYRNING OCH ELITER

De informella nätverkens återinträde i regionalpolitiken

Samhällsstyrning genom nätverk

Governance betyder ordagrant att styra och är egentligen synonymt med government. Ordet är ett ganska vitt och bara delvis nytt begrepp som sedan 1990-talet har använts av både akademiker, politiker, planerare, företagare och andra samhälliga aktörer som ett alternativ till statlig styrning (Painter, 2000, Kooiman, 1999). Tidskrifter som *Governance: an international journal of policy and administration* (etablerad 1988), *Corporate Governance: An international Review* (etablerad 1992), *Journal of Management and Governance* (etablerad 1997), *Regulation & Governance* (etablerad 2007) och *International Journal of Corporate Governance* (etablerad 2008) visar på ett betydande forskningsintresse för governance. Det är de senaste två decennierna som begreppet börjat användas, eller snarare som ordet återupptäckts, för att förklara och påvisa ett (kanske) nygammalt samhälleligt fenomen – samhällsstyrning genom nätverk.

Governance har teoretiska rötter från både institutionell ekonomi, internationella relationer, organisationsteori, statsvetenskap och förvaltning och används för att studera såväl företagsorganisation som statsförvaltning och planering⁷. Geografiskt och organisatoriskt används begreppet governance på både global och lokal nivå. I det förstnämnda fallet är governance starkt förknippat med Världsbankens och andra internationella aktörers aktiviteter och krav på good governance (sv. god samhällsstyrning) (Lindell, 2008; Whitman, 2005) som framhålls som viktig för ekonomisk tillväxt och fattigdomsbekämpning. I det sistnämnda kan begreppet användas för analys av lokal och regional planering.

Det är alltså både ett teoretiskt analysbegrepp och ett praktiskt policyverktyg. Governance kan ses som en teori, en normativ modell eller ett empiriskt studieområde (Pierre, 2005). Det analytiska begreppet governance innehåller i sin tur två olika perspektiv. Å ena sidan är det ett perspektiv som fokuserar på konsekvenser av governance, å andra sidan är det ett analytiskt begrepp för att förstå och sätta ord på samtida politiska privata-offentliga nätverk. (Pierre, 2000 s 3). Governance teoretiska värde ligger alltså i att begreppsiggöra, kartlägga och förstå de samhälleliga styrprocesserna. Ett sådant perspektiv varken förespråkar eller förklarar governance men det är användbart för att identifiera processer och ställa kritiska frågor.

Samhällsstyrning genom nätverk (governance), är dock problematiskt ur en demokratisk synvinkel. Governance utmanar traditionell politisk repre-

⁷ Governance används på ett flertal olika sätt och i olika sammanhang, exempelvis med referens till den minimalistiska staten, corporate governance, new public management (NPM), "good governance" (se t.ex. Williamson, 1979; Gerry, 1998; Kooiman, 1999; Rhodes, 1996; 1997).

sensation och förändrar möjlighet till ansvarsutkrävande, menar Hirst (2000). Tre förhållanden är centrala i sammanhanget, nämligen; genomskinlighet, legitimitet och delaktighet. Det demokratiska underskottet leder bland annat till geografiska obalanser, vilket har påpekats av flera forskare (bl.a.. Brenner & Theodore, 2002; Harvey, 1989; Jensen & Richardsson, 2004). Andra forskare har visat att legitimiteten är något som engagerar dem som praktiserar nätverksstyrningen (Welch, 2002). De diffusa gränserna mellan offentligt och privat som governance oftast innebär kan leda till legitimitetsproblem kring vem som har det formella ansvaret, vilket får konsekvenser för ansvarsutkrävning. Det komplexa, och ofta diffusa, beslutsfattandet med en blandning av olika typer av formella och informella institutioner kan också medföra minskad genomskinlighet. Detta problematiseras ytterligare av de maktrelationer och beroendeförhållande som uppstår mellan de olika aktörer som deltar i nätverken. Självstyrande nätverk leder också till svårigheter när det gäller representation och delaktighet. Vilka har tillträde till de (delvis) självformerande nätverken och vilka stängs ute?

Våra resultat pekar på att dessa frågor bör beaktas i en diskussion om det värmländska tillväxtprogrammet. I partnerskapet satt bland andra den kvinnliga rektorn för universitetet, den kvinnliga landshövdingen och ett kvinnligt kommunalråd, alla genusintresserade och kunniga och ändå var det uppenbarligen svårt att få det att genomsyra verksamheten.

Det är partnerskapets konstruktion som är otroligt svår. För där är en blandning av politiker och tjänstemän vilket i sig är ovanligt i det svenska systemet. Det är en effekt av EU. Det kan sitta någon med kunskap om turism, jordbruk, osv. Man måste tillsätta en arbetsgrupp [för jämställdhet] för att det ska bli någonting gjort. För vi måste ju få något underlag. Det strandar ju redan där. Vem ska bestämma över den? Vem ska sitta i den gruppen? Politiker eller tjänstemän? Det är inga blyga violer, kvinnorna som sitter där, men det är en svår konstruktion. På kommunnivå är det lättare att tillsätta en grupp, men på denna nivå är det mycket svårt.

Som ett praktiskt verktyg används governance som en normativ processinriktad modell för hur man kan organisera verksamheten. (Gerry, 1998, Rhodes, 1996; 1997). Utifrån ett sådant perspektiv kan governance definieras som: självorganiserande inomorganisatoriska nätverk som karaktäriseras av ömsesidigt beroende, utbyte av resurser, spelregler och tydlig autonomi i förhållande till staten (Rhodes, 1997 s 15). I den meningen är governance uppbyggd kring nätverk mellan organisationer som i hög grad lever sina egna liv och är svåra att styra och kontrollera. Det är inte en blandning av hierarkisk byråkrati och marknadsekonomi utan ett alternativ till båda dessa organisationsformer. Trots de olika definitionerna och användningarna av governancebegreppet,

verkar det finnas åtminstone en gemensam nämnare som går ut på att governance syftar på styrningsformer där gränserna mellan den privata och den offentliga sektorn blir suddiga och otydliga (Stoker, 1998). Det handlar alltså på något sätt om former av interaktiv samhällsstyrning mellan privata och offentliga intressenter. Eller om *diffus styrning alternativt självreglering genom nätverk* (Strömberg & Elander 2001 s 189). Mer generellt kan denna samhällsstyrning förstås som en processinriktad modell baserad på nätverk till skillnad från mer traditionell statlig styrning uppbyggd kring hierarkiska och välvärgränsade organisationer.⁸ Utifrån vår studie kan det finnas anledning att fundera över vad denna samhällsstyrning betyder ur ett demokratiskt perspektiv och vad den betyder för kvinnors delaktighet i politiken. Dessutom kan man ställa frågan *who is capable of exercising governance over whom – or what – for what purpose, determined by what means?* (Whitman, 2005 s 17).

Man kan ju säga att vi politiker är med mycket i början och slutet av processen där vi har jobbat på och försökt att rama in vad vi vill ha gjort och där tycker jag ändå att i de sammanhang jag är tar upp den frågan [dvs. genus] 'Glöm nu inte att det ska med och att det hör till helheten och gör det inte till en sidovagn'. Men ut kommer alltid traditionella produkter.

Governance och utvecklingspolitik

Governance är alltså ett skifte från en (politisk) organisationsform till en annan. Geografen David Harvey argumenterade redan 1989 i en artikel med titeln *From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism*, att det skett ett skifte från byråkratiskt organiserad och politiskt styrd planering till en entreprenörsinriktad och samhällstyd planering baserad på offentliga och privata partnerskap:

The new urban entrepreneurialism typically rests, then, on a public-private partnership focusing on investments and economic development with the speculative construction of place rather than amelioration of conditions within a particular territory as its immediate (though by no means exclusive) political and economic goal.
(Harvey, 1989 s 8)

Har det då medfört någon avgörande förändring? Många har kopplat governance till övergången till ett postindustriellt samhälle (ex. Goodwin & Painter, 1996). Andra har ifrågasatt om det i realiteten skett någon radikal förändring.

⁸ Begreppet inbegriper både styrning genom nätverk och styrning av nätverk. Ett dylikt öppet begreppsliggörande betonar att det dels handlar om att styra (governing) och om politik i vid mening (jfr Whitman, 2005), dels om betydelsen av nätverk, flöden och noder, i dagens samhälle (jfr Castells, 1996).

Imrie och Raco menar att det finns kontinuiteter likväl som ändringar framförallt vad gäller mål, tillvägagångssätt och ansvar (Imrie & Raco, 1999). Staten är en fortsatt viktig aktör och institution i nätverksstyrningen även om dess roll och funktion har ändrats, menar de. Urholkningen av statsförvaltningens åtaganden innebär inte per automatik en urholkning av statsmakten. Snarare innebär det att maktbefogenheter, möjligheter till inflytande och kontrollen över den politiska agendan omfördelas och omorganiserar. Vi känner igen detta från hur svensk regionalpolitik utvecklats de senaste decennierna, och inte minst i den värmländska berättelsen.

Den svenska regionalpolitiken har sedan EU-inträdet 1995 förändrats i likhet med andra europeiska stater. Regionalpolitiken har förändrats från att ha varit centralt och nationellt styrd genom fördelningspolitik till att regionerna skall bli konkurrenskraftiga utifrån sina egna förutsättningar. Utvecklingen kan beskrivas som ett skifte från regionalpolitik till regional *utvecklingspolitik* (alternativt regional tillväxtpolitik), eller från statlig intervention till lokala partnerskap. Ett skifte från ett centralt och hierarkiskt styrt system med administrativa regioner till ett decentraliserat och flerskaligt system med aktiva regioner, där Sverige är beroende av regionerna istället för att regionerna är beroende av Sverige (dvs. staten).

Jag tycker ju egentligen att hela diskussionen om partnerskapen och om innovationssystem i Nuteks⁹ broschyrer och i forskningsrapporter är väldigt teoretiska, otroligt teoretiska. Detta tänkande kom ju egentligen till för att vi gick med i EU en gång i tiden. Det är min historieberövning för det var då vi var tvungna att söka pengar, det var då vi blev tvungna att bli en region. Där kan ibland det konkreta tappas bort och då får ett helt land rätta in sig och det gjorde ju också Sverige, rätt eller fel. Också den historieberövningen kan ibland kläs i ord efteråt så man tror inte att det är sant, beskrivs som Höga Visan liksom. Och där är ju inte direkt genusperspektivet genomsyrat. Hela systemet som en nation har tagit över...ändå ska det ju vara mainstreamat. Men det sker ju inte på några nätter. Så systemet i sig är ganska svårt att använda för jämställdhet.

Samhällsstyrning genom nätverk är i Sverige därför starkt sammanlänkat med EU-inträdet men governance började praktiseras på allvar i svensk regional politik vid millennieskiftet. Nationellt förändrades då departementsstrukturen och statliga nationella organisationer som Tillväxtverket (f.d. Nutek), Vinnova och ITPS inrättades eller omorganiserades (Hudson, 2005). Under 1990-talet började governancebegreppet synas i olika statliga utredningar och direktiv. Begreppet återfanns i direktiv för förvaltningen av statliga bolag med betoning på s.k. corporate governance; i samband med formeringen av den

⁹ Numera Tillväxtverket

regionala utvecklings- och tillväxtpolitiken samt i jämställdhets- och demokratiutredningar. Governance har sedan börjat praktiseras i det regionala och lokala utvecklingsarbetet.

Som vi kommer att visa kan man se likheter mellan dagens samhällsstyrning och brukssystemet, där personliga nätverk och informella kanaler utgör de viktiga maktrelationerna. Det talar för att den praktiserade governancepolitiken kan ses som nygamla institutionella strukturer, policy nätverk och betonandet av entreprenörer som ett uttryck för kontinuitet och stigberoende.

Nätverksmodellen¹⁰ som styrform i det värmländska tillväxtarbetet

Våra informanter var överens om att governance knappast kan betraktas som något nytt planeringsideal. Den bygger på en nätverksmodell som känns igen från bruksvärmland och som för en tid motverkades genom den mer hierarkiska och formaliserade governmentmodellen. Det finns tecken som tyder på att det nu pågår en återgång till en tidigare, mer informell och otydlig modell för beslutsfattande. Finns det då inte en risk att de jämställdhetsförbättringar som uppnåts genom formella valprocedurer undergrävs? En aktör som kommit att spela en allt större roll inom det regionala utvecklingsarbetet hämtas från den *lilla konsultvärlden*, konstaterar en informant. Hon vill dock inte ifrågasätta det arbete som gjordes av det konsultföretag som anlätades av länsstyrelsen för uppdraget med Värmlands tillväxtprogram. Företaget lyckades fånga upp mycket av vad som faktiskt kom fram i partnerskapens stora diskussion, menar hon. Man kan samtidigt konstatera att samma konsultgrupp deltagit i att ta fram många regionala utvecklingsprogram i landet. Vilken lyhördhet har de haft för de lokalt specifika och oväntade idéer och utvecklingstankar som kom upp i arbetsgrupperna? Flera av informanterna anser, som tidigare nämnts, att det försvann flera tänkbara förslag i den slutliga utvecklingsplanen.

Det är vi själva som sätter den här bilden. Vi har ju mycket kultur i länet och att vi är så roliga och har roliga historier. Och vem lever på det?

Det finns många grindvakter

Man kan alltså säga att governancemodellen har bidragit till att utveckla en region (dvs. Värmland) som är uppbyggd av några förgivet tagna förhållanden och maktrelationer. På så vis har några drag i länets ekonomi och befolkning fått en framträdande position medan andra tonats ner. I vissa fall har detta varit en medveten strategi, t.ex. har man velat tvätta bort bilden av det glada och nöjda Värmland som hellre skriver sagor än fakturor. I andra fall har det blivit ett omedvetet resultat av den (köns-)maktstruktur som länge präglat länet.

Här är det viktigt att poängtera att våra informanter inte i sig ifrågasatte de strategier och åtgärdsförslag som lyftes fram i tillväxtprogramarbetet. Man hade t.ex. inte några problem med att acceptera att infrastrukturgruppen arbetade med en av de viktigaste frågorna i tillväxtprogrammet. Det var inte något i sig kontroversiellt i att driva linjen att det är genom att bygga ut vägnätet

¹⁰ Gun Hedlund och Stig Montin (2009) har gjort en analys av hur governance utvecklats i en svensk kontext. Den kan med fördel jämföras med vår analys. Generella drag och specifika variationer är ett uppslag för fortsatt analys. Detta ryms dock inte i denna publikation.

som man kan få tillväxt i länet. Inte heller kritiserades modellen med partnerskap eller innovationssystem.

Det de ifrågasätter är istället att tillväxtprogramarbetet medförde att några perspektiv – alltsedan medlemskapet i EU enligt vissa informanter – blev förhärskande och kvävde andra mer småskaliga och konkreta frågor. Det är en paradox att det som kallas för en underifrånstrategi har medfört att landet blivit mer likriktat. Så till den grad att man inte känner igen sig, menar någon. När allt ska beslutas på den lokala nivån, har mångfalden gått förlorad istället för att utvecklas.

Man kan alltså dra den slutsatsen att nerifrånperspektivet inte förverkligats i enlighet med ambitionen. Utifrån ett sådant perspektiv borde man istället ha kunnat bygga ett tillväxtprogram genom att utmana cementerade strukturer och istället öppna för mångfald och omvandling. Genom att se rummet som någonting som ständigt är under konstruktion istället för att se det som något fast som ska bevaras, kan man göra mångfalden av berättelser till regionens karaktäristika.

Drömmen om att bli en superstarregion

En regional aktörs dröm är att skapa en region som tillhör de verkligt stora. Den brittiska ekonomgeografen Diane Perrons har studerat hur regioner runt om i (väst-)världen försöker efterlikna s.k. globala stadsregioner eftersom dessa kopplas ihop med begrepp *som importance, modernity and being at the centre of the world affairs* (Perrons, 2004, s 231). Hon kallar dessa *superstar regions*, och analyserar dem speciellt utifrån den sociala klyvning och rumsliga segregation som kan identifieras i dem. Dessa *superstar regions* förmår visserligen attrahera den globala supereliten, de får de bästa studenterna och de bästa forskarna från hela världen, men den sociala och etniska klyvningen förstärks samtidigt i dessa regioner.

Finns den drömmen också hos de regionala aktörerna i Värmland? Vissa tecken tyder på det. Det årliga Värmlandsmötet är en viktig arena för den regionala sammanhållningen som ett sätt att bygga ihop länets delar till en gemensam helhet. Under ett par dagar varje år diskuteras gemensamma visioner och planer för länets utveckling. Men det är samtidigt ett tillfälle att bekräfta den dominerande framgångsberättelsen. Efter dessa dagar kan aktörerna känna sig stärkta och trygga i sina tillväxtarbeten. Syftet är att alla ska känna att de strävar åt samma håll. För att se till att det händer saker på mötet och att det är driv i tillväxtarbetet är arrangörerna (Handelskammaren, länsstyrelsen och region Värmland bl.a.) angelägna om att anlita professionella konsulter som ansvarar för programmet.

Men i Värmland som i andra regioner är tillväxten inte för alla. En oroande tendens som omnämns av en informant är att den goda ekonomin enbart

gynnar den manliga arbetskraften. För dem sjunker arbetslösheten. Men för kvinnorna märks inte någon förbättring. Hon menar att detta är speciellt tydligt i detta län, huvudsakligen till följd av att den offentliga sektorn inte ökar sin sysselsättning under högkonjunkturen på samma sätt som näringslivet. Det är snarare det motsatta som gäller.

Informanterna vill inte rikta sin kritik mot försöken att uppvisa de traditionella näringarna, de vill snarare att det ska bli ännu tydligare att detta är en basnärlingsregion. Budskapet är istället att det inte räcker. Det måste till också andra berättelser. En viktig aspekt är behovet av att också göra länet och kanske speciellt Karlstad attraktivt. Människor är inte bara arbetskraft. Om man ska locka folk att stanna kvar efter utbildning, gäller det att uppvisa länets livskvaliteter. Här finns t.ex. inga köer till golfklubben, här kan man få sig en strandtomt, här finns mycket för barnfamiljer, betonar de. Framförallt borde man i mycket större utsträckning lyfta fram universitetet som en attraktion. Enligt informanterna finns det inte någon vana vid sådan marknadsföring.

Man säger att man vill bli större och få superstar-känning, men länet och kommunerna är dåliga på marknadsföring. Tilltron till klusterbegreppet är alldeles för stor. Det har gått inflation i ordet. Istället är det kultur och humaniora som man ska satsa på. Det är informanterna överens om. Dessutom bör man ta jämställdheten på mycket större allvar. Här riktar informatörerna också ett budskap till universitetet och speciellt jämställdhetscentrum (nuvarande Centrum för Genusforskning). Regionen och universitet borde tillsammans arbeta för att dels analysera varför länet ligger sist i Jämindeindex, dels utveckla planer för att bryta det mönstret. Det finns ett förtroende för forskningens och utbildningens möjligheter. Jämställdhetscentrum har ett förtroendekapital hos de kvinnliga aktörerna i länet. Man har sedan starten i mitten av 1990-talet arbetat med utåtriktad verksamhet och bedrivit både utbildning och forskning för länets behov. Men det räcker inte. Man skulle kunna göra mycket mer.

Värmland har nu för andra året kommit sist vad det gäller jämställdhet [i Jämindeindex] ... och då måste man på jämställdhetscentrum också tänka till. Har man jobbat på rätt sätt? För det är väl inte alla universitet som har ett Jämställdhetscentrum? ... Här har vi ju en uppgift tillsammans att försöka höja Värmland ... Alla kommuner har ju inte ens en jämställdhetsplan. Sen har dom inte heller varit tillräckligt bra på att analysera varför länet kommer sist. En del faktorer kan man kanske inte göra så mycket åt, men många faktorer kanske man ändå kan påverka. Det är så mycket fokus på Svenskt näringslivs rankinglista och där vet man precis vad man ska tänka på. Vad är det för faktorer som gör att Värmland hamnar sist i jämställdhet?

Region Värmland som ny aktör

En av intervjuerna avslutas med att: - *Det är nog mycket man inte ser!* De kvinnor som har intervjuats är samtliga själva aktörer i arbetet med den regionala utvecklingen och de har deltagit i de sammanhang där strategierna formuleras och fastställs. En sammanfattande bild av vad som framkommit i intervjuerna om den regionala utvecklingspolitiken är en ganska blandad historia. Å ena sidan dominerar en berättelse med superstarretorik, å andra sidan finns en självtillräcklighet med en dålig omvärldsbevakning.

Möjligen kan det vara på grund av denna mångtydighet som man i länet relativt snabbt och smärtfritt kunnat bilda samverkansorganet Region Värmland, spekulerar en av informanterna. Det fanns inte tidigare en sammanhållen bild att försvara. Men andra har en annan bild av omorganisationen. Liksom i andra län har omläggningen till en ny regional organisation med ett samverkansorgan för regionala frågor inneburit slitningar och tuffa processer i Värmland. De informanter som varit verksamma i den offentliga sfären under dessa år berättar om de stridigheter både mellan partier och inom partier som orsakades av förändringen. Det fanns personliga positioner att försvara. Omläggningen innebar också maktkamp mellan länsstyrelsens folk och länets riksdagsledamöter; de har satt käppar i hjulet för varandra. Och att motsättningen mellan regionala organisationer i länet och inom organisationerna har en lång historia bekräftas i många av intervjuerna.

Trots dessa stridigheter har man ändå formerat sig och under vår intervju-period firade Region Värmland sitt femårsjubileum. Kanske beror det på en insikt om att man har en utsatt situation i behov av lösning. Men hur ska den lösas? Åt vilket håll ska man vända sig? Det är en av de stora regionala frågorna.

Det har ju varit tufft och det är ju en väldig process att skapa Region Värmland. Det har varit väldigt mycket käppar i hjulet många gånger... Att ta över ansvarsuppgifter från länsstyrelsen,... utvecklingsplan, tillväxtprogram, program för infrastruktur. Och det har varit en väldig maktkamp mellan länsstyrelsens tjänstemän, riksdagsledamöter.... då var det ju också mycket stridigheter både inom mitt parti och mellan partier. Många gånger kände jag att det var personliga positioner man försvarade.

Region Värmland har trots konflikter uppstått tämligen snabbt och ersatt länsstyrelsen i ledningen för länets framtida utveckling. Vi menar att förutsättningarna för denna relativt snabba regionala samordningsprocess fanns därför att länet hade en upparbetad manlig nätverkskultur med rötter långt tillbaka i historien, vilka har som sitt starkaste kännetecken att de kan reproducera och transformera makt i brytningstider. Vi menar att utvecklingen har underlättats

av det smörjmedel som de manliga nätverken haft tillgång till. Detta är också en reflektion som görs av flera av de informanter vi talat med.

Det är det som är så märkligt också, på ytan kan det ju vara konflikter mellan dom här aktörerna, sen sitter dom där i Frimurarlogen ihop... Alltså, nu har jag ju inte totalkoll men när jag lyssnar runt litegrann är jag ändå förvånad över att det ändå hade gått rätt fort och smärtfritt i Värmland. Det är inte värst här utan ganska bra ändå fast jag trodde att det... Det var en positiv överraskning.

Vi skall därför i nästa avsnitt analysera hur och varför just de manliga nätverken är så framgångsrika i att reproducera och transformera makt.

De diskreta nätverken

En aspekt som envist återkommer i alla studier som berör makt och inflytande är att oberoende av vilket sammanhang det gäller så framträder manligt kön som ett signum för dem som dominerar och sätter ramarna för verksamheten.

Vad är det som gör att män för det mesta hamnar i toppen och tar ledningen till exempel i de nya samhällsstyrande nätverk som denna bok handlar om? Vad är det som gör att dessa nätverk präglas av och snedvrids av en könsfördelning som favoriserar män, och hur går det till när detta mönster reproducerar sig i och infiltrerar nya strukturer? Trots att många inblandade kvinnor och män är uppmärksamma och bedriver ett ihärdigt jämställdhetsarbete och trots att utbudet av kvinnor med konkurrenskraftig kompetens ständigt ökar, envisas detta mönster att återuppträda.

Våra kvinnliga informanter uppehöll sig länge vid dessa, vid tiden för studien, uppenbara fakta och de var mycket eniga i sina svar på varför det alltid blir män som tar plats i de ledande skikten. De menade att det finns sega och livskraftiga manliga nätverk som inte upplöses av nya ordningar. Snarare har dessa en förmåga att på något sätt fortplanta sig till nya sammanhang.

Nätverk kan man dessutom inte komma åt, det går ju inte att förbjuda någon att skapa och upprätthålla nätverk. Nätverk finns överallt och de viktigaste nätverken är troligtvis inte alltid kända utan gestaltar sig utanför det publika synfältet på olika former av bakgrundsscener. Att bygga nätverk är ju dessutom i grunden en bra aktivitet som uttrycker en i högsta grad mänsklig och god förmåga som garanterar både ordning och stabilitet i samhällsbyggnaden.

Exkluderande nätverk hanterar viktiga frågor

Problemet är således inte nätverken i sig, utan det faktum att de ofta är exkluderande. Detta blir särskilt allvarligt när nätverken dessutom hanterar frågor som får konsekvenser för flertalet medborgare. I sådana situationer blir de intressen, synsätt och erfarenheter som inte har representation i nätverket okända, förlorade och till och med misskända. Här uppkommer alltså ett demokratiskt underskott vars omfattning vi i värsta fall inte ens har en aning om.

Generellt gäller som regel att en individs status och position har avgörande betydelse för vilka nätverk som hon eller han får tillgång till. Våra informanter menar att en kvinna alltid tycks hamna längre ner i rangordningen relativt män även när de har likvärdiga eller till och med samma positioner. Kvinnor kan inte helt befria sig från den relativa underordning de historiskt tilldelats i den samhälleliga maktstrukturen. Naturligtvis sker förändringar även i dessa sega strukturer men det går mycket långsamt och trögt. Ett av de viktigaste

skälen till att det går långsamt är att arbetsmarknaden är så könssegregerad. Kvinnor och män lever i skilda världar under arbetsdagen och kvinnor tar större ansvar i hemmet än vad män gör (se SCB:s årliga sammanställning: *På tal om kvinnor och män*). Konsekvenserna av dessa olikheter är mycket omfattande medan de i varje enskild människas liv kan verka som små triviala skillnader som båda parter gladeligen både väljer och står ut med. Men i den sammantagna bilden, på grupp- och organisationsnivå, där de små triviala skillnaderna samsvänger med varandra, ger den summerade effekten upphov till stora olikheter mellan könen i förmåga att påverka utvecklingen och att få tillträde till de viktiga nätverken. När man inte syns, finns man inte. I en tid då nätverken intar en central styrande samhällsroll blir resultatet av de frånvarande perspektiven ibland förödande.

Arbetsmarknadens segregering drar isär mäns och kvinnors erfarenheter och livsvillkor så att den ena kategorin, dvs. män inte kan representera den andra kategorin dvs. kvinnor. Båda kategorierna, män och kvinnor, bär på en falsk bild av hur verkligheten ser ut och de underskattar skillnaderna i livsvillkor. I själva verket visar sig skillnaderna vara stora och det går inte att sätta likhetstecken mellan en manlig och en kvinnlig småföretagare trots att de befinner sig i samma bransch och bedriver samma verksamhet. Jämställdheten är med andra ord ett livsviktigt men komplicerat mål i samhällsutvecklingen, och det krävs både envishet och djup kunskap för att vi ens skall närma oss denna vision.

Okunskapen om genus är så monumental att det till och med är svårt att förbereda den frågan. Man kan inte hitta bundsförvanter. ... Och att alla håller med, det är det värsta. Man får inget motstånd. Jag tror på konstruktiva konflikter. Det tycker folk är obehagligt. Konsensus är väldigt svenskt. Det är populärt med konsensus, men vad leder det till för Värmland? Det kanske bara blir utslätning?

Våra informanter menar att kvinnorna får försöka gilla de lägen som uppstår, deras relativa underordning till trots, och ta de chanser som bjuds. Men de poängterar också att kvinnor skulle kunna komma längre genom att medvetet använda och bygga egna nätverk, och framförallt, genom att bryta sig in i och synliggöra de enkönade manliga nätverken. Informanterna vet att det är arbetsmarknadens könssegrering och kvinnornas ansvar för barn och hemarbete som förklarar varför kvinnor begränsar sitt nätverkande eller väljer bort de tillfällen som ändå ges. Men det är dessvärre inte hela förklaringen. Männens nätverk är också aktiva reproducenter av sakernas tillstånd, de reser ständigt nya hinder och är sällan öppna verksamheter som låter vem som helst komma in i gemenskapen. Om detta talade vi ingående med våra informanter.

Homosociala nätverk

Inom forskningen finns ett stort antal studier som beskriver och analyserar hur den manliga homosocialiteten eller mäns förkärlek för att välja varandra, fungerar i vardagen och hur den resulterar i att en manlig dominans alltjämt kan kvarstå i de viktigaste ledande positionerna.

Vad som är intressant med de manliga homosociala interaktionsprocesserna är just att de är så vardagliga och att de bygger på till synes oförargligt och osökt normalt socialt handlande. Kanske är det denna lågmäldhet och diskretion som gör att mäns monopolisering av makten kan ske utan motstånd. I sin yttersta beståndsdel består makt och inflytande bara av något så banalt som bekräftelse från andra. En hierarki är i själva verket en kedja av lojaliteter som baseras på gåvor uppåt och gentjänster nedåt i positionernas rangordning. Seniorer, dvs. de som är överordnade, mottar bekräftelse och tillit och stärker därmed sin position. Juniorer, dvs. de som är underordnade, ger gåvor i form av beundran, lojalitet och uppbackning genom att ställa sin arbetsförmåga till förfogande. Genom dessa handlingar tryggar och stärker juniorena de överordnades position. Samhandlandet resulterar alltså i en stark vinn-vinn relation. Om man således aspirerar på att bli kronprins till en senior måste man lyckas med att ge de "rätta" gåvorna, och dessa är de gåvor som leder till att senior relativt "sina" överordnade förstärker sin position. När detta sker så kan junior räkna med belöning i form av en plats i den skara som avancerar i hierarkin.

Vi kan betrakta hierarkin som en seriekoppling där varje länk består av ett lojalt kitt mellan en junior och en senior. Man brukar säga att en kedja inte är starkare än dess länkar, och här kan man verkligen tala om starka länkar eftersom de sammansvetsas av lojalitet som huvudsakligen innefattar positiva emotioner. Detta gåvosystem skapar och upprätthåller starka band. Interaktionen mellan senior och junior kan ibland liknas vid den som utspelar sig i en kärleksrelation. Bekräftelse från en underordnad junior till en överordnad senior, och den attraktion som uppstår när senior härigenom tankar potens och vitalitet från junior blir till ytterst slitstarka band. En sådan serie av länkar reproducerar makt i hierarkin och de som blivit utvalda försvarar med övertygelse sin uppnådda position.

Skuggsidans mötesplatser

En viktig och lojalitetsstärkande egenskap hos den homosociala hierarkiprincipen är också dess egalitära informella skuggsida. Män som på arbetet intar olika positioner i en hierarki träffas utanför arbetet i andra sammanhang; sport, jakt, pub, golf, bastu etc. och vid dessa tillfällen kan de umgås under mer jämlika villkor. Vid dessa tillfällen görs maskulinitet som hegemoniskt genus till en viktig likhetsprincip ur vilken gruppen utvinnet stolthet och kraft.

På dessa, i skuggan för insyn, upprättade bakgrundsscener finns utrymme för att utföra de ritualer som bygger upp symboler och hjältar som gruppens medlemmar vill samlas kring. Den som på arbetet är junior och underordnad får nu uppleva broderskapet på samma villkor och med samma tillgång till bekräftelse som den som på arbetet är högst i rang. Begreppet manlig homosocialitet bottnar framförallt i denna skuggverksamhet, som belönar attraktionen till det egna könet, för det är bara i det enkönade sammanhanget som principen om det överordnade manliga könet kan lovprisas. Bara på de platser, där kvinnor är uteslutna, kan allt sägas och allt förlåtas. Ingen kritiserar den andre, personliga tillkortakommanden kommer inte på tal, det är hyllningarna av varandra och de egna hjältarna som har företräde och som svetsar samman lojalitetsbanden i gruppen. Vi kan kanske kalla detta för den homosociala kärnverksamheten.

Den hegemoniska gruppen av män kan också på vissa av skuggsidans mötesplatser (älgjaktlaget, idrottsklubben, m.m.) få delaktighet i de annars underordnade "machomännens" virilitet och styrka, deras olika styrkor avseende inflytande, pengar och muskler strålar samman i bilden av den oövervinnerlige, kanske en James Bond eller en Fantom med makt att eliminera fienden. Den emotionella energi som skapas hos var och en genom sådana ritualer förstärker solidariteten och ökar motivationen att mötas på nytt.

När vi i detta sammanhang betraktar den homosociala kärnverksamheten som en samvaro baserad på ritualer så har det sin empiriska grund i de berättelser som våra informanter delgivit oss.

Männen blir inlockade i Frimurarna. Man lockar med karriärvägar och befogenheter. Det är dessa som får finansiering för sina projekt för det är dessa som sitter på pengarna. Vilka killar det är? Många är med i Frimurarlogen. De yngre får frågan. Logen är växande.

Genom intervjuerna kom vi skuggsidans mötesplatser på spåren. Nätverk kan ju vara en sak, enkönade nätverk är en annan sak. Inom frimurarna byggs lojalitet mellan män med hjälp av ritualer. Randall Collins (2004, 2008) är den mest namnkunnige forskaren inom ritualteori. Han menar att en ritual byggs upp av ett antal betingelser som måste vara på plats. Viktigast är att ett antal personer möts och att mötet sker efter en urvalsprocess eller på grund av en situation eller händelse som skiljer ut gruppens medlemmar från andra. Det finns därmed någon form av barriärer mot andra. De utvalda har något gemensamt som gör dem speciella. Det speciella i urvalet kan baseras på hudfärg, position, pengar, religion eller något annat, det viktiga är att man tillhör gruppen därför att man besitter vissa kännetecken. I sin enklaste form kan dessa kännetecken vara slumpmässiga och bestå i att en samling människor

möts på en busshållplats men ingen buss anländer. Deras minsta gemensamma nämnare blir då att de delar en situation. I sin mer avancerade form bygger urvalet på att medlemmarna noggrant väljs ut efter ett antal kriterier eller *numerus clausus* – som i fallet Frimurare där medlemmar nomineras av redan invalda och initieras steg för steg. När så medlemmarna känner samhörighet och uppfattar att de har något gemensamt kan de uppleva solidaritet och få emotionell energi från varandra. Detta resulterar i att de utvecklar gemensamma symboler eller heliga objekt som de lovprisar och försvarar mot dem som står utanför gruppen. Medlemmarna delar sinnesstämning och utvecklar en gemensam moral. I praktiken uppstår spontana ritualer i olika sammanhang i den vardagliga tillvaron t.ex. i arbetsplatsernas fikarum men också i styrelserummen, på idrottsarenor bland utövare men också i publiken, på syjuntan, i älgjaktslaget och på Rotarymöten. Spontana ritualer uppstår närhelst medlemmarna uppfattar ett gemensamt fokus och delar sinnesstämning. Utfallet av en ritual är alltid en känsla av förhöjd livskänsla och en uppladdning av emotionell energi.

När ritualer inträffar i enkönade manliga grupper blir den minsta gemensamma nämnaren, eller urvalsprincipen, alltid färgad av manligt genus.

Regionens nätverk, regionala eliter

Vi har försökt klargöra betydelsen av hierarkiprinciper och hur reproduktionen av manlig makt, homosocialitet, lojalitet och ritualer sammanvävs genom dessa. Det går att expandera resonemanget och argumentera för att förståelsen av homosociala hierarkiprinciper, som forskningen på enskilda organisationer presenterat, kan överföras till de samhällsstyrande nätverk som nu opererar på regionnivå. Den tyske statsvetaren Fritz Sharp konstaterade 1997 att nätverk opererar på hierarkiernas skuggsida. Nätverkens verksamhet sker så att säga med ett tyst mandat från olika inblandade organisationer. Inom ramen för dessa nätverk blir gränserna mellan det privata och det offentliga inflytande utsuddat. Den traditionella hierarkiska statliga styrningen ersätts successivt av en mer diffus styrform som fungerar självreglerande just genom nätverk. Vi har alltså att göra med ett på ytan helt nytt sätt att styra den regionala utvecklingspolitiken och nu har den statliga interventionen ersatts av de lokala partnerskapen. I vårt perspektiv blir det nödvändigt att överföra vårt resonemang om hur män lyckas reproducera sin ledande ställning i organisationer till vad som utspelar sig på den regionala scenen.

Vi finner då att eliten på regionnivå rimligtvis formeras av toppskiktet från alla de offentliga och privata organisationer som räknas vid ett visst historiskt tillfälle. På dessa organisationers skuggsidor överlappar redan nätverk från andra organisationer varandra. Länsstyrelsen, handelskammaren, de stora industrierna, klustren, universitetet, kommuner, landsting, församlingar, idrottsföreningar med flera organisationer är ju samtliga mer eller mindre präglade

av de manliga homosociala hierarkiprinciper vars verksamhet vi redogjort för. Representanter från dessa organisationer har därför redan kontakter på skuggsidans mötesplatser. Man kan till och med drista sig att hävda att det i Värmland finns en speciellt god jordmån för nätverksstyrning. I länet finns en stark nätverkstradition som framgår av vår historiska och aktuella nätverkshistorik (se kommande avsnitt). I orter med brukstraditioner och starka ägarskikt tillkom nätverk för det ledande skiktet, som sträckte sig långt utanför det lokala sammanhanget – inte minst inom Frimurarlogernas porträttgallerier kan man spåra rötterna till hur bruksledningarna kunde skaffa sig inflytande både inom stat, kyrka, försvar och rättsväsende.

Frimurarlogen som maktens centrum

Här fanns hemliga sällskap under kungens överinseende och logens centrala byggnad i hjärtat av Karlstad var platsen där unionsupplösningen mellan Sverige och Norge ägde rum. Det är givetvis ingen slump utan ett tydligt uttryck för var makten hade sin homosociala kärnverksamhet. Det blir tämligen klart att styrning genom nätverk dvs. governancepolitik inte är en ny form utan en nygammal form. Utifrån ett politiskt och offentligt administrativt och strukturellt perspektiv kan styrformen kanske sägas ha inneburit förändringar men ur ett vardagligt makt- och genusperspektiv har inte så mycket förändrats. Denna observation är inte unik i det internationella forskarsamhället, till exempel visar studier av implementeringen av governancepolitiken i Australiens rurala regioner på att:

... there is little that is 'new' in the 'new rural governance' in terms of gender politics. There may be very different institutional arrangements emerging, but these afford power and status to men and masculine subjectivities over women and feminine subjectivities. This is, for rural woman, more of the same. (Pini 2006: 397)¹¹

Genusperspektiv och frågor som gäller kvinnors medverkan och villkor har dock för det mesta lyst med sin frånvaro inom governanceforskningen (Wekerle, 2004). De kvinnliga nätverken, som vi längre fram skall ägna vår uppmärksamhet åt, har också i praktiken varit svaga, undanskymda, inte uppfattats som relevanta och därmed inte heller uppmärksammas i forskningen.

Partnerskap är en viktig del för praktiserandet av governancepolitiken (Westholm, Moseley & Stenlås, 1999). Formerandet av partnerskap och nätverksbyggande kan betraktas som olika governancestrategier och som olika sätt att praktisera nätverksstyrning. Partnerskap bygger dock i grunden på att vissa inkluderas och andra exkluderas. Hudson och Rönnblom (2003) kom-

¹¹ I Sverige har den regionala politiken och den rurala politiken traditionellt varit starkt sammanlänkade (Westholm, 1999).

mer fram till en liknande analys som vi redovisat här. Hudson och Rönnblom poängterar dessutom att regionalpolitiken har "avpolitiserats" genom beto-
nandet av partnerskap, det vill säga, genom praktiserandet av nätverksstyr-
ningen försvinner uppmärksamheten på representation och på vilka som får
eller saknar inflytande. De grupper som kommit att prägla nätverkstyrningen
har alltmer betonat ekonomiska värderingar och samlats under den sällan
ifrågasatta tillväxtparollen som det enda saliggörande i regionpolitiken.

*Primarily, gender equality is bent into an issue of growth, and mainly an issue
of changing women in order to make them fit into the overall aims of regional
policy..... This also means that the scope of gender equality has been shrinking.
From an issue dealing with all parts of human life (in regional policy formulated
in terms of economic, ecological, and social sustainability), gender equality has
become a narrower question of women as entrepreneurs and self-employed persons
(Rönnblom 2009)*

Rönnblom formulerar i detta citat en orsaksförklaring som flera av våra infor-
manter tydligt ger uttryck för.

*Men det är inte lätt, det har blivit mindre mångfald. Det är en paradox att
"bottom up"-strategin har gjort allt mer likriktat (partnerskapet, vår anm.). Man
känner inte igen sig. Governancestyrning är mindre gynnsamt för jämställdheten.
Demokratin är nog bättre för jämställdhet.*

Vår analys visar att oron kring maktfrågorna är befogad. När regionfrågor
fokuseras kopplas organisationernas ledningspersoner samman till synliga och
osynliga nätverk som nu får ytterligare motiv att samlas på platser i skuggan
av den egna organisationen som på frukostmöten, luncher och middagar eller
vid kulturevenemang. Ibland förs avgörande samtal på träffar organiserade
genom rotary, frimurarna eller missionsförbundet. Men även älgjaktslaget,
travbanan, idrotten och hockeyarenan kan utgöra mötesplatser där det ges
tillfällen att stärka och skapa nya allianser i viktiga principfrågor. Många av
de praktiker som utövas inom de ledande kretsarna och som syftar till att ge
utrymme för socialt samspel, som jakt och herrgårdsliv, har långa traditioner,
som bottnar i den förindustriella adelns livsstil. Idrotten är en relativt ny
sådan tradition (både som aktivitet och som skådespel) (Ericsson, 2004).

*Män har alltid gjort upp frågor i förväg. Det är sällan som frågor inte är uppgjorda
före mötet. Så har det alltid varit ... Man skulle aldrig få igenom en fråga om man
bara går dit och säger vad man tycker.*

I våra intervjuer med kvinnor på ledande positioner återkommer beskrivningar och antaganden om var dessa platser finns. Som framgått har kvinnor, trots att de har ledande positioner i länet, svagare koppling till de regionala nätverken. De ingår givetvis i de formella och officiella nätverken men de ser och anar att det finns mötesplatser som rör sig i skuggan av dessa. Vad betyder det att gå på ishockey egentligen?

Alla (män, vår anm.) träffas på Färjestads matcher. På ytan (officiella sammanhang, vår anm.) kan det vara konflikter, men sedan är de med i samma informella nätverk. Man kan tydligen mata nätverken med färjestadsbiljetter. Mötesplatsen kommer och går, just nu är centrum runt Handelskammaren. Det bildas ett broderskapskluster där.

I och mellan de formella nätverk som ingick i partnerskapet fanns, som informanterna framhåller, ibland både motsättningar och konflikter. Men dessa tycks mer vara ett spel för galleriet då kontrahenterna samtidigt i fredlig samvaro umgås i de informella nätverk som samlar deltagare från olika branscher och organisationer. Ett rimligt antagande är att de nätverk och eliter som möts i skuggan av de officiella mötesplatserna blir alltmer homogena. Vad som sker på frimurarmöten kan vi inte veta, bara ana, men homogeniteten i en sådan grupp är uppenbar. När konflikt och maktproblematisering försvinner genom att de likasinnade övertar styrningen så uppnås vad Chantal Mouffe kallar en "smärtfri politik". Nu finns inte längre några förlorare för den smärtfria politiken leds av "a closed circle of elite white males who enjoy power and do not want to give it up" (Mouffe, 2000 s 112; Rönnblom, 2009).

Gamla strukturer med nya uppgifter

Vi har försökt förstå hur organisatoriska hierarkiprocesser kopplas samman i större system när organisationer kommer samman i regionala nätverk och hur skuggstrukturerna som fanns redan innan aktiveras med nya uppgifter då de utgör noder som direkt via dubbelanknutna medlemmar kan spela en dold roll på den formella nivån. Vad avser frimurarnas inflytande så organiserar dessa de mer konservativa krafterna i samhället och enbart män, rotarymedlemskapet är öppet för kvinnor och här finns vissa delar av medelklassen representerad. Skuggstrukturer som samlar representanter för andra grupperingar finns givetvis också med i spelet. Var dessa finns vet vi inte, men underordnade samhällsgrupper tycks inte ha något inflytande i de viktigaste nätverken.

Många av männen i Rotary är också med i Frimurarna. Det har betydelse. Det är inte nätverkskulturen utan klass- och genusstrukturen som är viktig i Värmland. Här

blir klass och kön mycket tydligt. Intressant att diskutera det, men svårt att prata om. Man vill inte se. Man vill inte prata om det, det är Jantelag som präglar allt vi gör.

En av våra informanter hade en optimistisk framtidsbild. Hon menade att det bara är en generationsfråga, inom några få år sker ett skifte och sedan är männen överspelade. Det blir istället kvinnorna som tar över. Hon menade att kvinnorna är högutbildade, driftiga och redan på gång. Gruppen av män som nu dominerar kan inte reproducera sin maktställning därför att de inte har några kronprinsar, de unga är driftiga kvinnor och manliga adepter saknas. Värmland kan inte längre leva på sina gamla maktstrukturer, fortsätter vår informant, de har blivit ett problem och mansdominansen vacklar betänkligt.

Det kan kanske ligga något i denna iakttagelse under förutsättning att det verkligen råder brist på kronprinsar i de manliga leden. Men om vi lutar oss mot genus- och maktteoretiska källor så skulle vi snarare ana en sorts framtida involvering av kvinnor därför att de legitimerar den mansdominerade diskursen, samtidigt som de hamnar i en "gisslan-position". Sedan är frågan om det verkligen råder brist på manliga kronprinsar som kan ta över från den innersta kärntruppen?

En annan informant betonar att det är en liten grupp som bestämmer det mesta och att inte bara kvinnor utan också de unga hålls utanför de väsentliga sammanhangen.

Det finns massor av manliga nätverk. De ska ju tycka om allting. Det är en liten grupp som sitter i många nätverk. Det blir kottierier. Det är för mycket samma personer. Därför går det så trögt. De kommer från både offentliga och privata sektorn. De är rädda för ungdomar. Det är en för liten grupp. Det handlar om ett 20-tal personer i länet som styr. Journalister är också med och därför sker det inget ifrågasättande i massmedia. Med få undantag är det ett starkt centrum kring Karlstad.

Många saknar representation, de unga, kvinnor, de nya svenskarna och många andra grupper. Nätverk är *alltid* ett demokratiskt problem, det ligger i sakens natur.

Näringslivet har svårare att få in genusfrågan. Det är viktigt att ha rätt nätverk. Genusblinda nätverk gör det svårare.

Karlstad intar en dominerande position. Men vi har också fått många belägg från intervjuerna som pekar på släktskapets betydelse (se också Göransson (red) 2006).

Det är viktigt med kompisar och att man är uppvoxen i Värmland. Att man varit med i något idrottssammanhang. Många har en förankring här sedan barnsben och man vårdar sina kontakter. Man hjälper varandra. Det är så man blir medlem i nätverken.

Det är inte lätt att komma med i viktiga nätverk om man är nyinflyttad. Det är i princip ett måste att man då känner några som är starkt förankrade som kan garantera legitimitet och underlätta tilliten för nykomlingen. Det är en fördel om man intar en viktig position, men denna innebär ingen garanti för att man ska bli delaktig i nätverken. Kvinnor, även på topppositioner, har uteslängts från nätverk som deras föregångare självklart varit delaktig i.

De träffas på frukostmöten. Jag vet det eftersom min företrädare (en man, vår anm.) fanns med där. Jag har bjudit in mig själv, men har inte blivit inbjuden ännu. Ändå tycker jag att jag har bra kontakt med herrarna, men de har andra mötesplatser.

Makt och kön

Om makt inte problematiseras i relation till kön blir kvinnornas exklusion tämligen obegriplig. Genusordningen är en maktordning och det betyder att förändringar i denna ordning kommer att innebära mindre makt för män. I *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet* visar forskarna att svenska kvinnor innehar en fjärdedel av de mest ledande maktpositionerna (Göransson (red) 2006). Det är trots allt mer än i de flesta andra länder och det innebär samtidigt en fördubbling sedan 1990.

Med tanke på att kvinnorna är hälften är det ändå en alltför liten andel, och de är mycket ojämnt fördelade över olika samhällsområden. I näringslivseliten utgör de fem procent, medan den politiska eliten med 45 procent kvinnor är den mest könsbalanserade. Inom förvaltning, organisationsliv, massmedier, kultur och vetenskap utgör de kvinnliga toppcheferna mellan en fjärdedel och en knapp tredjedel. (DN 29/1 2007)

Forskarna har systematiskt jämfört elitgrupper på olika samhällsområden. Likheterna mellan dem som finns på toppen visar sig vara påfallande. De flesta kommer från de övre sociala skikten och *har hög utbildning, de är svenskfödda, medelålders och har minst tjugo års karriär bakom sig. (Göransson a.a.)*

Trots likheterna mellan kvinnor och män i eliterna finner forskarna, i likhet med många andra forskare att två övergripande skillnader tydligt framträder; det handlar om placering i eliten och det handlar om familjeförhållanden.

Vad gäller placering så konstaterar man att kvinnorna finns inom politiken och männen i näringslivet. Kvinnorna gynnas alltså av den representativa principen inom den offentliga verksamheten. Männen å sin sida gynnas av kollegiala tillsättningsprinciper vilka dominerar inom det privata näringslivet och för speciella positioner med högt symbolvärde.

Vad gäller mäns och kvinnors familjeförhållanden i eliterna så skiljer sig dessa genom att männen mycket oftare än män i allmänhet lever i en traditionell familjeform med en hustru som står för hemarbete och barnomsorg, medan kvinnorna antingen lever som ensamstående med barn eller gifta med kolleger som också befinner sig i karriären. (ibid)

Uppenbart i deras studie såväl som i vår är att nätverk och kontakter blir avgörande i karriären. Påfallande är också att det blir ett urval från de övre samhällsskikten som formerar eliter och som innehar de rätta kontakterna och släktbanden. Toppcheferna är således en socialt snedrekryterad gruppering. Kvinnornas svårigheter beskrivs i Göransson m.fl. studie såväl som i vår som förorsakade av skuggsidans mötesplatser, det vill säga, sammanhang som de inte har tillträde till.

Maktelitens egna svar förstärker bilden av de personliga kontakternas betydelse – antingen som en resurs man har eller som man saknar. Att rekryteringen ofta sker genom informella nätverk rankas av kvinnorna som det främsta hindret för dem i karriären. Männen ser i stället det största hindret i att kvinnor inte söker sig till ledande positioner i tillräcklig omfattning. Toppositionerna är emellertid inget man söker – man tillfrågas. (ibid)

I våra intervjusamtal har vi funnit tecken som tyder på att kvinnorna tenderar att förlora inflytande på det regionala fältet i takt med att politiken och de representativa valen kommer i skymundan för allt starkare informella nätverks kollegiala och homogena urvalsmetoder. I nätverken utvecklas en lojalitetskultur som exkluderar andra grupper och intressen däribland kvinnornas. Vi fortsätter därför med att se hur makteliten får ett spelrum genom nätverksstyrningen.

Makt genom nätverksstyrning

I Sverige finns nätverk vars syfte utåt sett inte sällan är att främja personlig utveckling eller välgörenhet (Hamrén, 2007), men som ur ett mer kritiskt demokratiperspektiv snarare skall betraktas som mötesplatser på skuggsidan. De är inte bara nätverk utan också centrala knutpunkter där exempelvis koncentrationen av personer med inflytande är särskilt hög. Dessa nätverk är sin tur noder i större nätverk. Tiotusentals svenskar är idag medlemmar i sådana nätverksnoder, som också kännetecknas av olika grader av slutenhet. Traditionellt sett har de flesta av dessa sammanslutningar haft en mycket begränsad öppenhet och möjlighet till insyn utifrån. De mest kända av dessa nätverksnoder är Rotary, Frimurarna, Odd Fellow och Lions, där det i dagsläget endast är Rotary och Frimurarna som öppet redovisar vilka som är medlemmar, den senare offentliggjorde sin medlemsmatrikel efter att hemlighetsmakeriet blev en alltför stor belastning.

Det bör noteras att vi inte haft ambitionen att studera dessa och andra nätverks konkreta effekt på t.ex. enskilda beslut eller på samhällsutvecklingen i stort. Istället ska denna kartläggning ses som ett bidrag till diskussionen om tänkbara effekter av en alltför stark inriktning och utveckling mot nätverksbaserade styrelsesätt. Stenlås (1998) ser dessa nätverk som ett demokratiskt problem. Särskilt problematiskt blir det när det gäller högre offentlighetsanställda tjänstemän som genom sina yrkesroller tar plats i sammanslutningar där insynen är starkt begränsad. Peterson (1989) menar att dagens maktutövning i Sverige till stor del sker genom personliga och informella kontakter, vilket också hans kartläggning av nätverken mellan regeringen och myndigheter, partier, intresseorganisationer, massmedia osv. visat.

Intervjuerna vi gjorde med ledande kvinnor i länet riktade vår uppmärksamhet mot Frimurar- och Rotarymedlemskap. Finns det reell grund för att anta att dessa nätverk hade inflytande på det regionala tillväxtarbetet?

För att kunna kartlägga och undersöka förekomsten av olika nätverk inom det värmländska tillväxtarbetet har vi i ett första steg fastställt vilka som var delaktiga i tillväxtarbetets olika delar och de personer som var aktiva inom styr- och ledningsgrupper åren 2005 och 2006. 219 personer identifierades. Uppgifter om dessa personer, som utgör tillväxtarbetets synliga och offentliga nätverk, rör deras aktivitetsgrad, i vilka delar av tillväxtarbetet de hade deltagit, deras arbetsgivare, position och bostadsort. De mer osynliga och inofficiella nätverken har analyserats utifrån den Svenska Frimurare Ordens och Rotarys medlemsmatrklar som vi jämfört med de 219 personer som vi identifierade i det regionala tillväxt- och klusterarbetet.

En viktig bakgrund till uppkomsten av tillväxtarbetets formella nätverk var regeringens utvecklade modell för tillväxtarbetet efter de regionala tillväxt-

avtalen (RTA) vilket resulterade i de femåriga regionala tillväxtprogrammen (RTP). Regeringen gav 2004 följande beskrivning av vad som avsågs med regionala tillväxtprogram:

Regionala tillväxtprogram är basen i en politik som går ut på att se och utveckla varje landsändas egna speciella möjligheter. Genom att arbeta utifrån lokala och regionala behov ska programmen bidra till att uppnå en hållbar regional tillväxt. Det leder i sin tur till hållbar tillväxt för hela Sverige” (Näringsdepartementet, 2004:3 i Rydin, 2005 s 12)

Breddgrupper för att skapa legitimitet

Ett vanligt sätt att skapa legitimitet är att i ett tidigt skede låta många eller en representativ grupp delta i arbetet med att ta fram strategier, mål etc. I det värmländska tillväxtprogrammet har man försökt att åstadkomma detta genom att tillsätta en s.k. breddgrupp. Totalt utgjordes den här gruppen av 115 personer, varav 76 män och 39 kvinnor. Den kvinnliga representationen var således 34 procent. Dessa 115 personer representerade samtidigt över 70 olika organisationer. (Rydin, 2005 s 8) Breddgruppens uppgift var enligt Länsstyrelsen i Värmlands län och Region Värmland att inventera viktiga förändringar i omvärlden och kartlägga de tillgångar som regionen kan bygga vidare på för att skapa tillväxt. Breddgruppen träffades två gånger under processens gång med intensiva workshops där många kreativa idéer ventilerades¹². Detta berättar också våra informanter som själva ingick i breddgruppen om. Resultatet av detta arbete bearbetades av en skriv- och analysgrupp bestående av sju personer till en huvudrapport med mål och visioner för det fortsatta arbetet. För att konkretisera dessa till ett handlingsprogram tillsattes därefter fem arbetsgrupper ur breddgruppen med ansvar för olika inriktningar eller områden som ansågs ha betydelse för den regionala tillväxten, nämligen: ledarskapet; rörligheten; näringslivet; kompetensen; och livsmiljön (Länsstyrelsen i Värmlands län & Region Värmland, 2003b). En viktig aspekt vid tillsättandet av arbetsgrupperna var jämställdhet och att olika delar av Värmland skulle vara representerat. Arbetsgrupperna bestod av totalt 52 personer, varav 27 kvinnor och 25 män. När det gäller olika delar av Värmland var fyra kommuner direkt och tre indirekt representerade genom olika offentliga organisationer i dessa kommuner (a.a.).

¹² Första träffen var 2003-12-08 och andra träffen genomfördes 2004-01-13. Vid inrättandet av arbetsgrupperna var ambitionen även här att det skulle vara en jämn könsfördelning.

Representation som modell för delaktighet

Som en fortsättning på arbetet med det regionala tillväxtprogrammet, följde Värmland regeringens beslutat att regionala partnerskap skulle inrättas. Dessa skulle sättas samman av engagerade aktörer, för att stärka det tillväxtinriktade arbetet i regionen. Vidare menade regeringen att det var viktigt att partnerskapet bestod av personer som arbetade med tillväxtfrågor inom statliga organ, näringsliv, kommuner och landsting. I det här sammanhanget hade regeringen särskilt betonat näringslivets deltagande. Det borde också ingå företrädare för intresseorganisationer, arbetsmarknadsorganisationer, universitet och högskolor, kulturlivet samt företrädare från lokala utvecklingsgrupper. (Rydin, 2005 s 15) Det partnerskap som sattes samman i Värmland bestod av sammanlagt 20 personer som företrädde Region Värmland, länsstyrelsen, landstinget, länsarbetsnämnden, Karlstads universitet, Handelskammaren, Företagarnas Riksorganisation, fackliga organisationer (LO och TCO) samt LRF (a.a.). Däremot var den geografiska fördelningen inte jämn eftersom tolv av de 20 medlemmarna i partnerskapet bodde i Karlstad, medan övriga var boende i andra kommuner i länet. Ur detta partnerskap utsågs en styrgrupp för den inledande processen, som bestod av tre kvinnor (25 procent) och nio män (75 procent).

En fråga inställer sig: Vilkas tankar om utveckling och tillväxt fick då vara med? Och den logiska följdfrågan blir: Vilkas tankar om utveckling och tillväxt fick då *inte* vara med?

När vi beaktar könsfördelningen bland dem som ingick i arbetet är det tydligt att målet om jämn könsfördelning inte riktigt uppnåddes, då andelen kvinnor uppgick till 37 procent, vilket är lägre än den norm för jämställdhet som finns inom spannet 60/40 procent. När det gällde gruppens fördelning utifrån bostadsort verkar det inte ens ha funnits något krav på geografisk representation. Drygt hälften (51 procent) av alla personer som ingick i det regionala tillväxtarbetet var bosatta i Karlstads kommun, lägger vi därtill till dem som bodde i grannkommunen Hammarö, strax söder om Karlstad, uppgick andelen till 61 procent. Dessa kommuners andel av länets befolkning utgjorde endast 36 procent. Regionens mer perifera delar blev underrepresenterade vilket kan ha fått konsekvenser för diskussionen om vad utveckling är och var utveckling skapas. Ojämn geografisk representativitet kan vara en effekt av en politisk diskurs där regionernas städer ses som tillväxtmotorer.

Fördelningen av representanter för den privata och offentliga sektorn, samt från fackliga och ideella organisationer var relativt god. Andelen representanter för den offentliga sektorn uppgick till lite mer än hälften av deltagarna (51 procent) och de fackliga och ideella organisationerna utgjorde knappt var 10:e deltagare (8,5 procent). Den resterande delen utgjordes av olika representanter för det privata näringslivet.

Rotarianer och frimurare överrepresenterade

Genomskinlighet, delaktighet och legitimitet har varit viktiga aspekter av arbetet med det regionala tillväxtprogrammet. Ambitionen har varit att jämställdhet, geografisk representation och olika samhällssektorer skulle vara med i processen. Som framgått av föregående lyckades man inte så bra. Men finns också andra, mer informella sammanslutningar, representerade? Vad händer då vi jämför de 219 namnen med matriklarna från Rotary och Frimurarna?

Genomgången av matriklarna visar att bland de 219 personerna var 45 personer, dvs. 20 procent, medlemmar i Rotary eller Frimurarna, (37 var rotarianer och 12 var frimurare). Av dessa hade fyra män medlemskap i båda. Kopplingar till dessa nätverk är alltså 20 gånger starkare än i länet som helhet eftersom endast en procent av invånarna i Värmland är medlemmar i dessa två organisationer. Vidare är det betydligt vanligare att män är medlemmar av dessa nätverk. Av de 45 personerna var 28 män och 17 kvinnor, vilket till stor del förklaras av det faktum att kvinnor inte är tillåtna som medlemmar i frimurarna.

Osynliga nätverk i samhällets tjänst

Till viss del kan medlemskap i dessa nätverk och organisationer ses som en privat angelägenhet, i synnerhet gäller detta för personer med anställning inom den privata sektorn. Däremot är det betydligt mer problematiskt för den som innehar en offentligt finansierad tjänst. Synnerligen problematiskt blir det om det berör högre beslutsfattare i offentlig tjänst. Detta reser frågor om vilka sektorer av samhället som de 45 personer med kopplingar till de osynliga nätverken representerar? När det gäller de som var medlemmar i frimurarna representerade tre fjärdedelar den offentliga sektorn i form av både politiker och tjänstemän från Region Värmland, Länsstyrelsen, Arbetsförmedlingen och Karlstads kommun. Bortsett från en person, var de högre tjänstemän med chefspositioner. Samma rekryteringsbas från det offentliga Värmland hade Rotary. Dessutom fanns det en rad olika organisationer som står näringslivet nära. Den rikliga förekomsten av högre tjänstemän och chefer från den offentliga sektorn bland personerna med kopplingar till dessa nätverk, kan troligen inte anses vara en slump utan kanske snarare ett uttryck för själva funktionen i många av dessa tjänster. Ett medlemskap, särskilt i Rotary, kommer med anställningen och många av dessa personer förväntas representera arbetsgivaren i dessa sammanhang på grund av närheten till näringslivet. Utifrån ett governanceperspektiv skulle detta mycket väl kunna ses som en effektivisering av den offentliga förvaltningen eller – annorlunda uttryckt – de osynliga nätverken blir ett redskap i tjänsteutövningen, även om genomskinligheten kraftigt beskärs. Våra informanter bekräftade också detta. Flera av dem var själva rotarymedlemmar.

Osynliga nätverk i näringslivets tjänst

Inom det privata näringslivet har det funnits en lång tradition av affärskontakter. Detta har inte heller varit särskilt problematiskt utifrån ett demokratiperspektiv eftersom det sällan kommer i konflikt med några allmänna och offentliga intressen, så som kravet på genomskinlighet, delaktighet och legitimitet. Däremot kan det vara av intresse utifrån ett regionalt tillväxtperspektiv att titta lite närmare på vilka organisationer och företag som är representerade i de osynliga nätverken inom tillväxt- och klusterarbetet i Värmland. När det gällde frimurarna fanns Handelskammaren och två företag inom IT respektive pappersmassateknik representerade. Dessa två företag var genom samma personer också aktiva inom dels IT-klustret Compare och dels inom pappersklustret The Paper Province.

Maktens centrum

Näringslivets förhållande till (osynligt) nätverkande är något som värderas högt, ja till och med någonting fundamentalt och grundläggande. Situationen är annorlunda för de offentligt finansierade tjänstemännen inom förvaltningen som lyder under bestämmelser om genomskinlighet, som t.ex. offentlighetsprincipen och förvaltningslagen.

Kartläggningen gav som nämnts 219 namn på personer som på olika sätt deltog i det värmländska tillväxt- och klusterarbetet. Men de flesta av dessa hade inte något större inflytande därför att de varken satt i en styrgrupp, hade en hög position på sin arbetsplats eller hade centrala positioner i viktiga nätverk. Däremot fanns ett litet centrum som bestod av ett fåtal personer som uppfyllde alla tre kriterierna och som representerade de mest inflytelserika myndigheterna och organisationerna.

Medlemmarna i denna lilla grupp hade starka band sinsemellan. Samtliga hade stort inflytande på tillväxt- och klusterarbetet, höga positioner i sina organisationer och centrala positioner i viktiga nätverk bland annat i skuggnätverken Frimurarna och Rotary där de hade klättrat i graderna och intagit höga ämbeten. Deras organisationer representerade både offentligheten och näringslivet i regionen.

Värt att notera när det gäller Värmlandsrådets arbetsgrupp är att inte mindre än fem av tolv deltagare ingick i osynliga nätverk. Vid tiden för den här studien deltog dessa män i det regionala investeringsprojektets styrgrupp, i strukturfondsarbetet, i styrelsen för den regionala stiftelsen för företagsinkubation. En intressant aspekt är att denna grupp endast representerar den verkställande makten och därmed är de i ovan nämnda exempel underställda en beslutande grupp bestående av landshövdingen och politiker. Personer som inte alls har samma grad av kontakter inom de inofficiella nätverken, bland annat beroende på kön (även om nuvarande landshövdingen i Värmland och

hennes två företrädare har hedersmedlemskap i Karlstads Rotaryklubb). Detta mönster överensstämmer således väl med de resultat som Stenlås funnit kring högre offentliganställdas deltagande i informella nätverk.

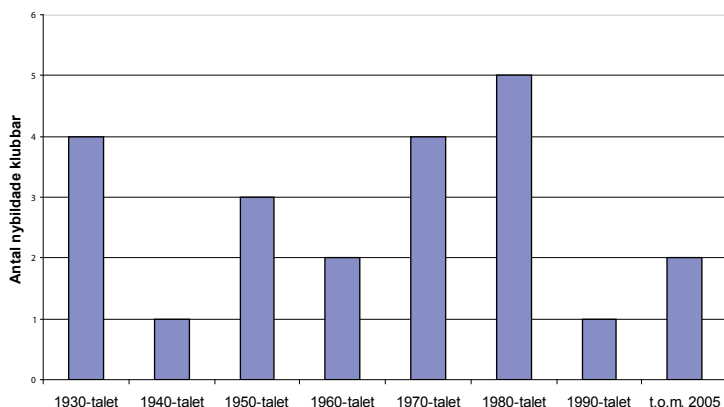
Med stöd i hans argumentation om att detta kan innebära ett problem eftersom maktutövningen kan ske utanför den demokratiska kontrollen, går vi vidare i vår analys av dessa nätverks verksamhet i länet.

Rotary som arena för nätverksbyggande

Serviceorganisationen Rotary, som bildades i Chicago, USA år 1906, kom till Sverige och Stockholm år 1926 och redan 1933 fanns organisationen i ytterligare elva svenska städer: Göteborg; Helsingborg; Malmö; Gävle; Borås; Eskilstuna; Linköping; Sundsvall; Jönköping; Karlstad och Västerås (Svensk Rotarymatrikel 2005-2006; Hamrén, 2007 s 55). Organisationens spridning i landet följer således ett tydligt urbant mönster. På motsvarande sätt kom organisationens fortsatta spridning inom Värmland att kännetecknas av att det var i de mindre städerna och köpingarna som tidiga etableringar skedde. I slutet av 1930-talet fanns det fyra Rotaryklubbar i Värmland: Karlstad, Arvika, Kristinehamn och Filipstad. Under 1940-talet tillkom endast en klubb, vilket skedde i Säffle. Därefter skulle det komma att dröja tio år innan ytterligare en klubb etablerades i Värmland, då Rotaryklubben i Grums instiftades år 1954, vilket kan ses som starten av den andra fasan i Rotarys expansion i länet.

Från 1950-talets mitt till början av 1960-talet tillkom ytterligare fyra klubbar, varav ytterligare en i Karlstad. De övriga tre var Hagfors, Forshaga – Deje och Sunne. Vid det här laget fanns det alltså klubbar även utanför de mindre städerna och köpingarna i länet. Under organisationens första cirka trettio år hade antalet klubbar ökat till tio stycken. Under resten av 1960-talet skedde ingen ytterligare expansion när det gäller antalet klubbar, men det är troligt att klubbarnas medlemsantal ökade. Organisationens tredje expansionsfas under 1970-talet innebar snarare en förtätning av klubbar på de orter där organisationen sedan tidigare redan var representerad. Under den här tiden får Arvika sin andra klubb och Karlstad får sin tredje och fjärde klubb, därtill får Kristinehamn sin andra klubb. Den fjärde fasan under 1980-talet innebar att klubbar kom att etableras i länets mer perifera delar eller på mindre orter. Mellan 1982 och 1986 bildades klubbar i Årjäng, Munkfors, Torsby och Kil. Dessutom fick Karlstad sin femte klubb under den här perioden.

Året därpå, 1989, tvingades organisationen genom utslag i USA:s Högsta domstol att tillåta kvinnor att bli medlemmar. Kvinnornas inträde i organisationen har inte för Värmlands del inneburit någon nämnvärd utveckling i antalet klubbar. Efter att kvinnor fick tillträde har Rotary som organisation i Värmland vuxit med endast tre klubbar, genom bildandet av Hammarö Rotaryklubb 1993, Karlstad – Färjestad år 2002 och Arvika – Solberga Rotaryklubb, 2003.

Figur 1: Klubbutvecklingen inom Rotary i Värmlands län från 1930-talet till 2005. Källa: Svensk Rotarymatrikel 2005-2006.

Samhällsutvecklingens betydelse

Utvecklingen av antalet Rotaryklubbar kan antas hänga ihop med en rad faktorer inom samhällsutvecklingen sedan 1930-talet. Som den ovan redovisade utvecklingen visat, har tillväxten av klubbarna följt ett urbant mönster för att senare även omfatta mer perifera delar av länet och en förtätning i mindre och medelstora städer. Enligt Hamrén (2007) tillhör medlemmarna i Rotary en relativt homogen grupp sett utifrån ett klassperspektiv. Han gör bedömningen att i stort sett samtliga medlemmar på ett eller annat sätt tillhör den svenska medel- eller övre medelklassen. Ideologiskt placerar Hamrén in majoriteten av rotarianerna i den borgerliga delen av befolkningen. Vidare är det mycket troligt att en relativt stor andel av rotarianerna har klassresor bakom sig. Även om ungefär var femte rotarian är en kvinna, har detta enligt Hamrén inte förändrat det faktum att Rotary i huvudsak är en homosocial organisation. Han menar snarare att kvinnorna har anpassat sig till den manliga normen och i många fall blivit ett trevligt inslag, även om den kvinnliga närvaron ibland kan göra rotarytillvaron något mera spänd och formell.

Tabell 1: De värmländska rotaryklubbarna sorterade efter andel kvinnor, etableringsår, män, kvinnor, medelålder. Källa: Rotarys medlemsmatrikel, 2005-2006.

Klubb	% kvinnor	Etable- ringsår	Medel- ålder	Antal med- lemmar	Antal män	Antal kvinnor
Hammarö	46	1993	59,2	37	20	17
Torsby	33	1985	58,1	39	26	13
Karlstad – Färjestad	32	2002	51,5	37	25	12
Kil	23	1986	56	17	13	4
Munkfors	23	1983	61,4	13	10	3
Karlstad – City	21	1988	54,5	58	46	12
Kristinehamn	19	1937	60,6	79	64	15
Grums	19	1954	65,8	31	25	6
Karlstad – Tingvalla	19	1958	61,3	86	70	16
Karlstad	18	1933	62,1	105	86	19
Forshaga – Deje	17	1960	66,8	30	25	5
Säffle	16	1944	62,2	67	56	11
Karlstad – Solstaden	16	1978	59,7	64	54	10
Sunne	15	1962	61,8	52	44	8
Arvika – Jösse	15	1972	66,2	58	49	9
Kristinehamn – Bro	15	1975	61	61	52	9
Karlstad – Hybelejen	12	1973	61,5	101	89	12
Arvika – Solberga	12	2003	52,5	25	22	3
Hagfors	11	1959	58,4	37	33	4
Årjäng	10	1982	63,5	29	26	3
Filipstad	8	1938	63,7	24	22	2
Arvika	5	1935	69,5	40	38	2
Totalt 2005	18		61	1090	895	195

Frimurarna som arena för nätverksbyggande

Frimureriet kom till Sverige 1735 då den första logesammankomsten hölls i Stockholm av greve Axel Wrede-Sparre som hade blivit frimurare i Paris. Det svenska frimurarsystemet har sedan 1770-talet styrts av ett regelsystem som också har kommit att kallas för det svenska systemet. Detta system innebär att *Svenska Frimurare Orden* (SFMO) är indelat i tre huvudsakliga delar. Den första delen utgörs av Johannesfrimureriet och avser de medlemmar som har ordensgraderna I – III. Den andra delen utgörs av Andreasfrimureriet och

samlar medlemmarna med ordensgraderna IV – VI samt den tredje delen som utgörs av Kapitelfrimureriet som omfattar de medlemmar med de tre högsta ordinarie graderna, dvs. ordensgraderna VII – X. Därutöver finns det ytterligare en grad, ordensgrad XI, vilket är förbehållen Ordens högsta ledning inom den Stora Landslogen. Den Stora Landslogens hemvist är det s.k. Båatska palatset i Stockholm, vilket också är Svenska Frimurare Ordens centrum i landet.

Utöver den Stora Landslogen är orden indelad i åtta s.k. provinsialloger, vilket motsvarar en regional indelning av landet. Därutöver finns det 49 Johannesloger, 25 lokala Andreasloger och 65 s.k. Brödraföreningar. Den 31 december 2004 fanns det totalt 14 596 aktiva medlemmar i Svenska Frimurare Orden, vilket är mindre än tidigare uppskattningar (Svenska Frimurare Orden, 2007). År 1991 uppskattades den ha ca 18 000 medlemmar¹³ (Nationalencyklopedin, 1992). I Värmland fanns det vid samma tidpunkt fyra brödraföreningar, två Johannesloger, två Andreasloger och en Kapitelloge gemensam för hela den värmländska provinsiallogen. Enligt en genomgång av 2007 års medlemsmatrikel fanns det i maj 2007 totalt 901 frimurare i Värmland. Vilket således är något mindre än motsvarande antalet rotarianer i länet, men ändå förhållandevis mycket eftersom den tänkbara basen för Frimurarna kan antas vara mindre än för Rotary dels med tanke på att kvinnor inte är tillåtna och dels med tanke på den uttalade kristna och konservativa grunden för Svenska Frimurare Orden.

Frimureriets expansion i Värmland

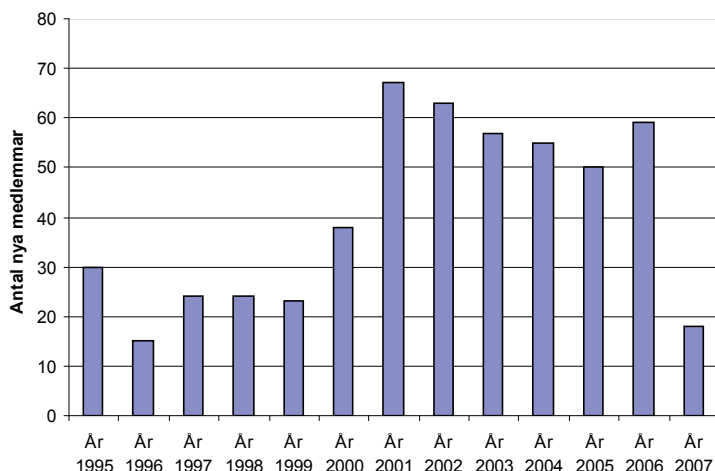
Man kan se en tydlig koncentration av frimurare i länets centrum. Av de ca 900 frimurare som bodde i Värmland, var två tredjedelar från Karlstad. Läger vi till grannkommunerna Hammarö, Kil, Forshaga och Grums blir centrumens dominans ännu tydligare, drygt 80 procent. Centrumkoncentrationen stärktes ytterligare i samband med den nyrekrytering som skedde mellan år 2000 och 2007. Under den här perioden kom nästan nio av tio nya medlemmar från Karlstad och Hammarö.

¹³ Det bör dock observeras att uppgifterna från 1991 är baserade på uppskattningar eftersom matriklarna då ännu inte var offentliga.

Tabell 2: Frimurarnas fördelning på länets kommuner. Källa: Svenska Frimurare Orden. Matrikel 2007.

Kommun	Antal medlemmar	Andel
Karlstad	602	67
Hammarö	88	10
Arvika	40	4
Kristinehamn	38	4
Säffle	27	3
Sunne	23	3
Kil	19	2
Filipstad	18	2
Forshaga	14	2
Hagfors	11	1
Övriga kommuner ¹	21	2
Summa	901	100

Frimurareordens medlemsmatriklar blev offentliga först omkring 1999. Enligt flera samstämmiga uppgifter i massmedia har slutna samfund, så som frimurarna, haft en relativt kraftig tillströmning av nya medlemmar (Värmlands Folkblad, 2008-12-13). Genomgången av senare års medlemsmatriklar har möjliggjort en rekonstruktion av medlemstillströmningen (Svenska Frimurare Orden, 2007). I första hand behövs nya medlemmar för att ersätta dem som slutar eller avlider eller för att kunna upprätthålla de ämbetsfunktioner som Orden kräver. Om medlemsantalet varit stabilt över en längre period, så uppstår i frimuraresystemet en brist på medlemmar eller ordensbröder i de lägre graderna (I-III, IV-V). Detta kan förklara en del av den medlemstillströmning som skedde under 1990-talets andra hälft, då mellan 20 – 30 medlemmar tillkom varje år (se figur 2). Däremot är det inte troligt att detta helt kan förklara det som skett under 2000-talet, då antalet nya medlemmar ökat kraftigt. Utvecklingen från och med år 2000 och framåt påminner mer om en nyrekryteringskampanj än om att ersätta eventuellt avlidna ordensbröder, eftersom den årliga nyrekryteringen mer än fördubblas. Varför sker denna ökning av medlemmar just nu? Har det något att göra med andra förändringar i samhället i allmänhet och i regionen i synnerhet? En hypotes kan vara att när arbetsmarknaden blir mer jämställd, erbjuder frimureriet en allt attraktivare fristad för män.

Figur 2: Rekryteringen av nya medlemmar mellan 1995 och 2007. Observera att år 2007 inte är fullständigt utan sträcker sig fram till maj 2007. Källa: Svenska Frimurare Orden (2007).

Civilingenjör och direktör vanligaste yrkena

Vid sidan av bostadsort och medlemsrekrytering, kan en analys av medlemmarnas yrken säga något om deras socioekonomiska tillhörighet. Det var främst tio grupper av yrken som var mycket starkt representerade bland de värmländska frimurarna, se tabell 3.

Tabell 3: De tio vanligaste yrkena bland de värmländska frimurarna 2007. Källa: Svenska Frimurare Orden, 2007.

Grupper av yrken	
1. Civilingenjörer/ingenjörer	6. Lärare, rektorer
2. Direktörer, Disponenter, VD:ar	7. Jurister, advokater, bankjurister
3. Officerare	8. Präster inom Svenska Kyrkan
4. Ekonomer, bank- och försäkringsanställda	9. Polisier, polischefer, kriminalvårdschefer
5. Läkare, tandläkare & veterinärer	10. Universitetsanställda, professorer, lektorer

Utöver dessa yrkestitlar återfanns endast borgliga politiker och journalister verksamma inom en tidningskoncern med en tydligt konservativ inriktning. Eftersom det krävs att en ny potentiell medlem rekommenderas av två redan befintliga medlemmar är det mycket troligt att den redan förekommande yrkessammansättningen reproducerar sig självt. Medlemmarnas medelålder var 61 år men bland gruppen som rekryterades mellan 2005 och 2007 var den bara 47 år. Det är således troligt att seniorer rekryterar sina juniorer inom det egna yrket eller företaget. Kännetecknande för de representerade yrkena är också att nästan alla kräver längre utbildning och är relativt högavlönade.

Nätverk som smörjmedel eller bromskloss

Vi kan alltså se att den moderna nätverkspolitiken omfattar både formella och informella nätverk genom att centrala aktörer är medlemmar i båda. Givetvis kan det finnas fördelar i sådant planeringsarbete där stat, region och näringsliv skall samsas och verka. Den nya nätverksstyrningen kanske förutsätter sektorsövergripande informella kontakter? Kan de osynliga nätverken i själva verket vara något som varje offentlig beslutsfattare är beroende av för att få legitimitet? Samtidigt kan man anta att det kan uppstå lojalitetskonflikter i verksamheterna. Speciellt Frimurarna har lojalitetslöften gentemot ordensbröderna inskrivet i medlemskapet. Dessutom kan man fråga sig hur man i denna modell fångar upp potentiella innovativa verksamheter som uppstår i grupper långt från logernas, klubbarnas och andra regionala maktcentras (manliga) sällskap? Är det månne denna typ av föreningsorganisering som i andra sammanhang definieras som socialt kapital?

Socialt kapital som framgångsmotor sedan generationer

Frågan om varför vissa platser och regioner är framgångsrika medan andra inte är det, diskuteras ofta i termer av socialt kapital, bl.a. inspirerat av Robert Putnams forskning om stabila strukturer i form av medborgaranda och samhällsengagemang i olika delar av Italien.¹⁴ Putnam menar att den anda som finns i de idag "lyckade" norra delarna av Italien – en anda av medborgerlig gemenskap – ger såväl ekonomisk framgång som effektivitet i samhällets förvaltning. Den medborgarandan består framför allt av att det finns en horisontell organisering, att man är engagerad i offentliga frågor, tror på politiken och på kompromisser. Detta avspeglas tydligt i föreningslivet, menar Putnam, och pekar på det både som en orsak till och förutsättning för god medborgaranda, liksom ett sätt både att bygga upp och att underhålla en god medborgaranda. I föreningsengagemanget ligger att man diskuterar, möter andra, arbetar för gemensamma mål, har gemensamt ansvar, åsikter som hela tiden modereras genom att möta andras åsikter, tilltro till gemensamt handlande, tro på egna initiativ. I en historisk genomgång av skillnaderna mellan olika regioner i Italien menar Putnam att man kan se att medborgarandans regionala variation under 1900-talet kan följas långt tillbaka i tiden, åtminstone till 1100-talet. Några regioner har en återkommande historia av självorganisering i horisontella konstellationer, medan andra istället har en lång historia där de vertikala relationerna dominerat över horisontell gemenskap i lokalsamhället. Putnam ser då en tydlig överensstämmelse i Italien mellan de regioner där det fanns en stark medborgaranda kring sekelskiftet 1900 och de där det fanns välfungerande förvaltning och aktivt företagande under slutet av 1900-talet. Utmärkande för medborgarandan är att de är organiserade i nätverk av föreningar.

Bergström, Götlind och Haraldsson har gjort en studie av företagande och tradition av föreningsliv i fyra olika bygder i Sverige på en detaljerad nivå, bland annat för att diskutera de samband som Putnams forskning pekar på i mer stora drag.¹⁵ De har fokuserat på frikyrkan och idrottsrörelsen, och menar att det skett en förändring från ett engagemang i frikyrkorörelsen till ett inom idrottslivet. Detta gäller även kopplingen mellan företagandet och föreningslivet, där frikyrkonätverkens koppling till det lokala företagandet idag i huvudsak är svag. En sådan koppling mellan företagande och frikyrklighet är svag på de flesta studerade orterna idag, men de pekar också på att den inte heller verkar vara helt självklar historiskt sett. Visserligen var det tidigare i större utsträckning så att de lokala företagarna också var aktiva i frikyrkan, men frågan om vad detta sammanfallande innebar är mer oklar. Det kan dels innebära att

¹⁴ Putnam, 1996.

¹⁵ Bergström, Götlind & Haraldsson, 2003.

frikyrkan fungerar som nätverksarena för att bygga upp socialt kapital för ett aktivt företagande, dels om att det leverne frikyrkans medlemmar förde var fördelaktigt för företagande: nyktert, sparsamt, arbetande och strävsamt. Men det visar sig också att det lokala företagandet ofta varit väl upparbetat före frikyrkornas etablering. Förekomsten av centrala eldsjälur tycks vara en tydlig faktor för utvecklingen på de flesta orterna, kanske än mer än föreningslivet.

Putnams forskning pekar alltså på den lokala betydelsen för samhället idag av en seglivad tradition eller kultur av god medborgaranda, som bl.a. syns i, och göds av, ett aktivt föreningsliv. Götling, Bergström och Haraldsson går in mer i detalj på kopplingen mellan lokalt föreningsliv och lokalt företagande, och pekar på förändringen över tid vad gäller framför allt vilken typ av föreningsliv som varit betydelsefullt. Kan ett områdes utveckling förklaras med dess historia?

Lokal förankring

Nätverk är inte något nytt fenomen, utan något som förekommer i alla samhällen och tider och på alla platser. Att olika nätverk har en central roll för styrandet av ett samhälle, en verksamhet eller ett företag, är inte heller något nytt. I princip kan man säga att dessa var grunden för det feodala samhällets organisation, där personliga relationer och nätverk var en grundsten för makt, påverkan och handlande. Som Ylva Hasselberg uttrycker det: *Nätverkssamhället är här – igen, frestas historikern sucka*¹⁶ Hon visar hur det moderna samhällets organisering var ett sätt att gå ifrån de informella och personliga nätverkens betydelse, för att genom en formalisering skapa mer demokratiska och jämlika förutsättningar för samhällets styrning. Genom att sådant som t.ex. arbetsförmedling, bankkrediter, antagning till utbildning, osv. organiserades formellt, minskades det personliga beroendet som är grundläggande i nätverken. Det betyder inte att personliga nätverk varit frånvarande eller betydelselösa under denna period, men det som händer med den nuvarande informaliseringen och ökade nätverksstyrningen av olika samhällssektorer är att sådana nätverk åter får en avsevärt större roll och betydelse i samhället.¹⁷ Om samhället numera går tillbaka mot allt mer av nätverksstyrning är det förstås viktigt att förstå hur det fungerar. Det finns därför tydliga lärdomar att dra från historiska studier av hur personliga nätverk haft betydelse för såväl samhällsutvecklingen mer generellt som för ekonomisk utveckling.

Det är viktigt att se nätverkens rumsliga innehåll, för att kunna analysera deras betydelse i ett visst sammanhang. Vilken roll spelar rummet för nätverk? Även med all enkel teknik för kommunikation över långa avstånd kan platsen för nätverksrelationer spela stor roll. Att träffas i sammanhang som egentli-

¹⁶ Hasselberg, 2002, s 118.

¹⁷ Hasselberg, 2002.

gen handlar om annat – som hockeymatcher, dagishämtningar, restauranger osv. – bidrar omedelbart till en möjlig identifikation mellan människor. Men liksom det ovan sagda om nätverkens struktur, så kräver relationerna gödning, kontinuitet och förtroende för att utvecklas/behållas som nätverksrelationer. Rummet kan fungera som en sådan medskapande komponent i en nätverksrelation eller ett helt nätverk. Nätverken skapar arenor eller platser som betyder något i nätverkets sammanhang, där tillträde till en viss plats, eller närvaro på en viss plats får en särskild betydelse. Det handlar då om interaktionen mellan plats och sociala relationer, där de ömsesidigt återskapar, förstärker, inkluderar eller exkluderar.

Vi söker oss därför tillbaka i tiden för att se nätverkens historiska och rumsliga förankring. Vilken betydelse har geografin och de platsbundna resurserna jorden, skogen och malmen haft för utvecklingen av de informella nätverken?

Bröder, bruk och banker

Flera viktiga nätverk och maktcentra formerade sig under 1800-talet. Vi går här igenom tre av dessa, nämligen Hushållningssällskapet, Frimurarna och bankerna i länet. År 1803 instiftades det Värmländska Hushållningssällskapet. Bakgrunden till bildandet var en rad viktiga händelser under det föregående 1700-talet. Under detta sekel växte den svenska befolkningen mycket snabbt, vilket gjorde livsmedelssituationen svår. En viktig orsak står att finna i Sveriges förlust av Östersjöprovinserna 1721, det dåtida Sveriges kornbod, vilket förorsakade ett stort beroende av importerade jordbruksprodukter (Torpe, 1953). Tiden efter stormaktstiden har kommit att kallas för frihetstiden och var samtidigt merkantilismens storhetstid, en tid som innebar att handeln och industrin blomstrade och aktivt stöddes av myndigheterna samtidigt som jordbruket ofta fick sitta emellan. Vidare kännetecknades den här tiden av att det ekonomiska området var strikt reglerat, t.ex. hur och var handel fick bedrivas.

I Värmland tog sig detta en del speciella uttryck eftersom Värmland var ett gränsområde där relationer och affärskontakter över gränsen länge varit det normala. Ett exempel på sådana kontakter är den järn- och timmerhandel som bedrevs under lång tid och som gav goda inkomster till allmogen som bodde längs gränsen (Bladh, 1995). Men allmogen köpte också stora mängder sill, salt, tyger och spannmål. År 1729 förbjöds all timmerhandel med Norge. Trots detta förekom olaga timmerhandel i gränsområdet. Samtidigt som jordbruket försakades och svälten var vanligt förekommande i Värmland under 1760-talet blomstrade järnhanteringen och bidrog därigenom starkt till landets handelsöverskott.

Under den resterande delen av frihetstiden fram till Gustav III:s revolution 1772, gjordes flera försök att inrätta olika former av sällskap eller gillen i syfte att stödja jordbruket, men dock utan att lyckas, bortsett från inrättandet av Patriotiska Sällskapet år 1767, som hade till syfte att stödja lantbruket och dess binärningar och som därför kan betraktas som ett hushållningssällskap för hela riket. Rikets första hushållningssällskap inrättades i Finland 1798 (Torpe, 1953 s 9ff). Behovet av att komma till rätta med lantbrukets utbredda problem kan tolkas som en rädsla bland överklassens medlemmar för den sociala oro som en alltför utbredd fattigdom och svält bland allmogen kunde leda till.

Vidare kan detta också ses som ett uttryck för den tid då merkantilismen fick ge vika för det s.k. fysiokratiska systemet, som menade att både samhällslivet (stånd och klasser) och den fysiska världen var underkastad oföränderliga lagar, vilket innebar att jorden och vattnet var den enda källan till välbstånd.

Marknadernas betydelse

I Värmland restes förslaget om bildandet av hushållningssällskapet av landshövding Nils Nilsson Silfverskjöld som år 1802 till fastingsmarknaden¹⁸ hade kallat *de i marknaden närvarande ortens ämbetsmän, possessionater och bruksidkare för att avgiva sitt utlåtande om den nytta ett 'Hushållnings Sällskap' skulle medföra för denna provins* (Torpe, 1953 s 13). Vid den här tidpunkten antecknade sig endast 54 personer för en förbindelse att erlägga 5 riksdaler vid inträdet och därefter 2 riksdaler i årlig avgift. Marknaderna hade stor betydelse, både för handel och som gemensamma mötesplatser, i en tid då kommunikationerna var mycket tidskrävande och då de flesta levde ute i länet långt från den tidens städer. Det beslöts att ett nytt sammanträde skulle hållas på påföljande persmässomarknad¹⁹ för att besluta om sällskapet då skulle kunna organiseras. Fram till dess skulle subskriptionslistan cirkulera i länets samtliga pastorat. Vid tidpunkten för persmässomarknaden hade 140 personer ur den värmländska bruks societeten tecknat sig på den cirkulerande subskriptionslistan (Andersson, 1903 s 13). Den 15 juli 1803 blev sällskapets stadgar stadfästa av Gustav IV Adolf och därmed var också sällskapet grundat (a.a. s 17). Genom en nådig resolution från den 9 maj 1804 fick sällskapet tillstånd att bära titeln Värmlands läns Kungliga Hushållningssällskap (a.a. s 18).

Endast en kvinna

Om vi ser lite närmare på vilka som skrev på för sällskapets inrättande finner vi föga överraskande att samtliga utom en var män. Den enda kvinnan som skrev på var grevinnan Sara Catharina Löwenhielm på Apertin. När det gäller fördelningen på de titlar som dessa personer hade, framgår det med all tydlighet att detta var en grupp av människor som kan betraktas som en del av den värmländska s.k. "bruks societeten". En grupp som beskrivits inte minst av Selma Lagerlöf och Lotten Dahlgren och som kom att särskilt prägla det värmländska kulturlivet fram till mitten av 1800-talet på de värmländska bruken och herrgårdarna. Framträdande grupper inom denna societet var officerare och brukspatroner, men också kåren av olika tjänstemän i den tidens samhälle. En annan viktig grupp i det här samhällsskiktet var prästerna.

Avsaknaden av personer från bondeståndet är påtaglig även om det med tiden skulle ske förändringar. Redan före det slutliga bildandet hade det framkommit yrkanden om att sällskapet skulle kalla framstående medlemmar av bondeståndet till ledamöter, så att: *den mycket misstänksamma allmogen kunde övertygas därom, att hos oss varken smides på nya bojor för den arbetande eller upplagas dess gamla förrotade fjättrar* (Torpe, 1953 s 51). Redan år 1805 hade 16 personer ur allmogeklassen blivit ledamöter av hushållningssällskapet, 1821 fanns det 22 personer, men det var först på 1860-talet som anslutningen blev mer allmän. Däremot skulle det

¹⁸ D.v.s. marknaden i Kristinehamn den 24 februari.

¹⁹ Persmässomarknaden hölls årligen i Karlstad den 29 juni.

komma att dröja till 1906 innan en person endast med titeln lantbrukare blev ledamot i sällskapets förvaltningsutskott (Torpe, 1953 s 51).

Tabell 1: Värmlands Läns Kungliga Hushållningssällskap och deras instiftares fördelning på yrken/titlar. Källa: Andersson, 1903 s13f.

Yrken/titlar	Antal	Andel %
Militärer/Officerare	43	31
Brukspatroner	33	24
Civila tjänstemän	28	20
Präster	14	10
Grosshandlande/Handlande	14	10
Övriga (t.ex. hovfolk & läkare)	8	5
Totalt	140	100

En tänkbar förklaring till den bredare anslutningen till sällskapet under 1860-talet står kanske att finna i att då bildades lokala gillan, som överensstämde med de härader som fanns. Detta medförde förmodligen att avståndet mellan sällskapet och deras egentliga avnämare, bönderna och småbrukarna, minskade.

Ett annat sätt att mäta hushållningssällskapets betydelse i länet kan vara att se hur utvecklingen av antalet medlemmar/ledamöter utvecklade sig under dess första hundra år. Det värmländska hushållningssällskapet hade en relativt positiv utveckling och därmed kanske också en relativt stor betydelse fram till 1830-talet, då antalet medlemmar/ledamöter stadigt ökade. Däremot verkar det som om sällskapet hade två besvärliga årtionden under 1830 och 1840-talen, då intresset svalnat betydligt (Torpe, 1953). Vändningen synes ha kommit under andra hälften av 1850-talet och 1860-talet. Tänkbara orsaker till detta är dels skapandet av de lokala hushållningsgillan som fungerade som lokala nätverk och dels de svåra missväxtåren 1866 – 68 som återigen satte fokus på lantbrukets svårigheter, samt den nu tilltagande emigrationen. Den resterande delen av 1800-talet var hushållningssällskapets glansdagar, som övergick i en mer nedåtgående trend vid inträdet till 1900-talet.

Tabell 2: Antalet medlemmar (ledamöter) i hushållningssällskapet vid några tidpunkter under sällskapets första hundra år. Källa: Andersson, 1903:63.

År	Antal ledamöter	År	Antal ledamöter
1803	140	1866	582
1811	226	1875	1175
1823	338	1885	1497
1833	283	1895	1595
1841	224	1901	1095
1856	312		

En viktig strukturell faktor när det gäller hushållningssällskapets utveckling och betydelse är den värmändska befolknings- och näringslivsutvecklingen under perioden 1800 till 1900. Under den här perioden nästintill fördubblade länet sin befolkning. Den jordbruksidkande andelen av befolkningen minskade vid samma tid från 87 procent till 63 procent (Torpe, 1953 s 228). Detta var en utveckling som accelererade under 1900-talet och den jordbrukande andelen hade sjunkit till 37 procent 1945. Detta innebär alltså att jordbrukets betydelse genomgick en kraftig reducering, sett till andelen sysselsatta. Samtidigt visar denna utveckling på en effektivisering och rationalisering eftersom livsmedelsproduktionen hela tiden ökade.

Den industrialisering som skedde i länet innebar att de många tidigare mindre järnbruken försvann under 1870- och 1880-talens s.k. järnbruksdöd. Den värmändska järnbruksrörelsen koncentrerades under den här perioden till färre men större enheter i främst östra Värmland. De tidigare järnbruken i västra Värmland försvann eller ställde om produktionen till tillverkning av mekanisk pappersmassa genom att utnyttja den redan existerande vattenkraften. Den värmändska brukssocieteten hade sett sina bästa dagar under 1800-talets första hälft, då bruksherrgårdar, prästgårdar och officersboställen hade utgjort salongs-kulturella fyror i det av allmoges och torpare dominerade kulturlandskapet²⁰. Nu började en ny epok.

Frimureriet kommer till Värmland

I den föregående genomgången av frimureriets medlemmar i Värmland konstaterades att en mycket stor del av medlemmarna fanns inom flera viktiga samhällssektorer. Den första frimurarelogen – S:t Carolus – bildades i Karlstad år 1806, vilket var drygt 80 år efter att frimureriet hade kommit till Sverige. De personer som stod bakom ansökan och som samtidigt föreslogs inneha logens ämbeten var enligt Almquist (1956 s 22f) följande personer:

²⁰ Beskrivningar och ögonskildringar av dessa miljöer och samhällsskikt från den här tiden ges bl.a. av Gottlund (1986).

Ordförande mästare (OM):	Översten, friherre Arvid Cederström
Deputerade mästare (DM):	Överstelöjtnanten Johan Adolf König
Förste Bevakande Broder (FBB):	v. Advokatsfiskalen, bergsfogden Lars Johan Arenander
Andre Bevakande Broder (ABB):	Landskamreren Henrik Kristian Zaar
Talman (T):	Fältprosten och kyrkoherden, dr Per Nathanael Helling
Ceremoni Mästare (CM):	Överadjutanten och majoren Per Johan Varberg
Sekreterare (S):	v. Häradshövdingen Carl Daniel Gothilander
Skattmästare (Sk.M):	Landskamreren Henrik Kristian Zaar
Introducerande Broder (IB):	Hovpredikanten, prosten Per Ekendahl

Samtliga av dessa grundare hade kommit som inflyttare till Karlstad eller blivit frimurare inom andra loger, både i Sverige och utomlands. För att överhuvudtaget kunna grunda en ny loge var det alltså nödvändigt att det fanns tillräckligt många personer med tillräckligt hög rang för att kunna inneha någon av logens ämbetsposter. Det är först i och med anslutningen av nya medlemmar under det första verksamhetsåret som det värmländska inslaget inom frimurarna kommer fram. Under frimurarlogens första verksamhetsår antogs 23 personer som medlemmar. Logens första sammanträde hölls den 18 mars 1807, men inte i Karlstad utan i Kristinehamn i samband med fastingsmarknaden.

Eftersom en stor del av medlemmarna i frimurarna inte bodde i Karlstad och att transporter var mycket tidskrävande utgjorde dåtidens olika marknader i både Karlstad och Kristinehamn viktiga mötesplatser för både sociala kontakter och affärssuppgörelser. Det var därför naturligt att en stor del av logernas arbete förlades till dessa marknader. Marknadernas stora betydelse har att göra med var Värmlands befolkning bodde vid den här tiden. Vid tidpunkten för logens bildande bodde det omkring 2 000 personer i Karlstad vilket motsvarade 1,5 procent av länets befolkning som vid samma tidpunkt var 140 000 individer.

Tabell 3: De antagna recipienternas fördelning på olika yrken vid fyra olika tillfällen med ca 50 års mellanrum. Källa: Almquist, 1956:83.

	1807	1857	1906	1955
Officerare	9	-	1	3
Civila tjänstemän	5	2	-	-
Präster	1	2	1	2
Lärare	3	-	-	4
Brukspatroner	4	1	-	-
Handlande (köpmän)	-	6	5	2
Hantverkare	1	1	1	-
Lantbrukare	-	1	1	2
Läkare	-	-	-	4
Ingenjörer	-	-	2	1
Andra tjänstemän	-	3	3	7
Övriga	-	-	2	3

Koppling till händelser i omvärlden

Under frimureriets tio första verksamhetsår antogs 75 officerare till medlemmar, vilket torde ha inneburit att mer än var fjärde medlem var anställd av krigsmakten (Almquist, 1956 s 93). Almquist (1956) menar att denna stora andel framförallt har att göra med det geopolitiska läget och de inre omvälvningarna som Karlstad och Värmland befann sig i under perioden 1806 – 1816, som bland annat innehöll ofredsåren 1807 – 1809 och 1814²¹. Men också den oblodiga statskuppen som startade i Karlstad i mars 1809 i samband med Adlersparres proklamation och revolutionära marsch med västarmén mot Stockholm²². Flera av logernas och hushållningssällskapets mer framträdande medlemmar och instiftare var delaktiga i flera av dessa händelser. Under samma tid antogs ca 230 nya medlemmar, vilket föranledde frimurarna att år 1811 inrätta ytterligare en loge, nämligen S:t Andreas Logen August. År 1820 tillkom, genom en ansökan från de ledande bröderna i S:t Carolus och Augustlogen, ett s.k. Prebendekapitel eller en Stuartsloge av första ordningen. De två arbetslogerna blev därmed ställda under Stuartslogens ledning. Denna ordning kom att råda fram till år 1874 då Värmländska Provinsiallogen grundades.

Från och med 1870-talet hade sommarmarknaden, Persmässan spelat ut sin roll och därmed också de intensiva logemötena mitt under högsommaren. En

²¹ Pommerska kriget 1807 och fälttåget mot Norge 1808-09 och 1814.

²² Statskuppen var dock redan ett faktum innan Adlersparre och hans trupper anländer till huvudstaden.

viktig händelse för frimurarna i Karlstad var tillkomsten av det nya frimurarhuset 1869. Det nya huset tillsammans med den efterföljande befolkningstillväxten i Karlstad innebar med stor sannolikhet upptakten till Karlstads dominans inom det värmländska frimureriet.

Under frimureriets första hundra år i Värmland och Karlstad antogs 1200 nya medlemmar för att under de efterföljande 50 åren (1906-56) stiga till mer än 1600 nya medlemmar. Däremot har tillströmningen av nya medlemmar haft ganska kraftiga svängningar under de första 150 åren. Vad dessa svängningar antas bero på är svårt att exakt ange, inte heller Almquist (1956) ger någon fulländad förklaring. Utifrån den statistik som redovisas i minnesskriften i samband med S:t Carolus logens 150-års jubileum kan vi konstatera att det har funnits fyra utmärkande toppar då tillströmningen av nya medlemmar har varit särskilt stor (Almquist, 1956 s 104). Den första toppen inträffade under logens första årtionde (1806-15) då knappt 240 medlemmar kom in. Den nivån på nyantagna medlemmar skulle inte komma att nås igen förrän under första hälften av 1870-talet (1871-75), då nästan 120 nya medlemmar antogs under en femårsperiod. Anledningen till den här andra toppen står enligt Almquist (1956 s 104f) att finna i branden år 1865 som medförde att frimurarna under de efterföljande fyra åren stod utan samlingslokal och att allt logearbete i det närmaste låg nere. När det nya frimurarhuset väl står färdigt möts alltså frimureriet i Karlstad återigen av ett ökat intresse. Ser vi däremot till perioden från 1817 fram till branden 1865 var medeltalet nya medlemmar per år endast nio. Att sedan logerna under den här perioden dessutom hade en dålig ekonomi kan inte heller ha underlättat nyrekryteringen. I början av 1900-talet steg intresset för frimureriet successivt och efter 1905, då unionsupplösningen mellan Norge och Sverige undertecknades i Frimurarhuset, steg antalet nya medlemmar kraftigt för att kulminera i en tredje topp för åren under och efter första världskriget. Nästa nedgångsperiod för frimurarna i Karlstad var under 1930-talet. Antalet nya medlemmar i medeltal under detta årtionde låg på drygt 20 nya medlemmar per år.

Under den här tiden var frimureriet något som starkt kritiserades och senare förbjöds i de länder som ockuperades av Nazityskland. Även om Sverige aldrig kom att ockuperas fanns det ändå starka nazistiska strömningar i 1930-talets Sverige, vilket fick de svenska frimurarna att känna sig tvingade att gå ut med ett cirkulär som ett försök att förekomma den ryktesspridning som förbudet mot rörelsen i Tyskland och i de av Tyskland ockuperade länderna inneburit. Följande återger Almquist ur detta cirkulär:

[...] Svenska Frimurare Orden är bygd och verkar på kristligt religiös grund. Såsom en oeftergivlig fordran för medlemskap uppställer Orden därför bekännelse till kristen religion. Övriga trosbekännare tillåtas icke, även om de vunnit

medlemskap i andra frimurareorganisationer, att besöka svensk frimurareloge. [...]
(Almquist, 1956 s 16)

Rekordmånga nya medlemmar på 2000-talet

Andra världskriget och efterkrigstiden kom återigen att innebära ett förnyat intresse och som ett exempel på detta kom logerna i Karlstad under femårsperioden 1946-50 att få nästan 50 nya medlemmar per år. Denna den fjärde toppen följdes av en nedgång fram till 1955. Även om vi saknar statistik när det gäller tillströmningen av nya medlemmar till frimurarna i Karlstad och Värmland under perioden 1956 – 2000 kan vi dock konstatera att det antal nya medlemmar som tillkom och som framgått av tidigare avsnitt måste ses som anmärkningsvärda eftersom perioden 2001 – 2006 vida överstiger någon enskild period av de föregående nästan 200 åren. Den statistik som redovisas av Almquist (1956 s 104) visar på en uppåtgående trend från och med 1900-talet men den tillströmning som skett under 2000-talet måste betraktas som mycket speciell och ett resultat av en mycket medveten rekryteringskampanj från frimurarnas sida (Värmlands Folkblad, 2008-12-13). Men trots dessa historiskt sett stora siffror är de ändå mindre än hälften mot deras målsättning som är att rekrytera 140 nya medlemmar per år (a.a.).

Frimurare på centrala positioner i hushållningssällskapet

Det finns en överlappning mellan medlemmar i frimurarna och i hushållningssällskapet. Vid vissa tidpunkter har t.ex. både vice ordförande- och sekreterarposterna i hushållningssällskapet innehafts av frimurare. Men det är särskilt posten som skattmästare som verkar ha varit en renodlad "frimurarpost" eftersom denna post under inte mindre än 86 år mellan 1803-1889 innehades av flera kända frimurare, däribland kapten Gustav Wallencrona under åren 1808-1848, kapten Christian Andersson, 1848-1855 och räntmästare Hultman, 1855-1889. Detta visar hur nära banden var mellan två av de kanske mest inflytelserika organisationerna i Värmland under 1800-talet. Utan tvekan kan vi se att ett fåtal personer innehade en mängd olika positioner bland annat därför att den bruks-societet som utgjorde rekryteringsbas var förhållandevis liten.

De värmländska bankernas lokala bas

Ända sedan de första bankerna bildades i Sverige från och med 1800-talets början har de lokala och regionala näringsidkarna varit drivande bakom bankernas etablering. Den process som tydligt visar sig i vår analys i detta avsnitt är alltså inte specifik för Värmland. Det var vanligt i hela landet att en och samma grupp individer samtidigt kontrollerade både bankerna och de företag som nyttjade bankernas tjänster (Hasselberg & Petersson, 2006).

Vilka var det då som instiftade Karlstads Sparbank 1822? Bland de 105 personerna som skrev på teckningslistorna för bidrag till den fond som skulle utgöra bankens grundplåt, återfinns vi frimurare och i stort samma grupper av människor som vid instiftandet av Hushållningssällskapet. Syftet med uppropet var, vid sidan av att få den värmländska brukssocieteten att ge ett bidrag, att en sparbank också skulle inpränta *sparsamhet och omtänksamhet hos den obemedlade och mindre bildade Folkklassen, till stor lättnad för de hittills öfverhospade fattigförsörjningsanstalterna [...]* (Karlstads Sparbank, 1922 s 8).

Själva idén till Sveriges tredje sparbank kom från de två frimurarbröderna löjtnant Christian Andersson och apotekaren Ludvig Borgström, där den förstnämnde var den drivande kraften bakom insamlandet av medel till bankens grundplåt. För att skapa uppmärksamhet för den här idén och behovet av en sparbank använde de sig av en annan frimurarbroders tidning, nämligen Gustav Wallencronas Karlstads tidning. Efter att ha lyckats skapa uppmärksamhet för den här saken gick de vidare och fick ytterligare en frimurarbroder att ställa upp med sitt namn på det prospekt som sammanställdes. Denna broder var ingen mindre än landhövdingen Johan Didrik af Wingård, som dock enligt Borgströms efterlämnade självbiografi hade den lilla svagheten att tro att varje förslag han deltog i också var hans eget verk (Karlstads Sparbank, 1922 s 7). Stöd för inrättandet av en sparbank kom även från hushållningssällskapet som förband sig att införskaffa sex tusen exemplar av B. Franklins skrift *Afhandling om konsten att blifva rik och lycklig*, som fortfarande nästan två hundra år senare verkar ha ett visst aktualitetsvärde. Denna skrift skulle lämnas gratis till alla blivande insättare (Karlstads Sparbank, 1922 s 12).

I samband med det första sammanträdet som hölls i mars 1822 valdes också den första bankdirektionen som bestod av åtta direktörer. Bland dessa invalda och därmed bankens första direktörer återfanns bland annat de tidigare nämnda personerna löjtnant Andersson, apotekare Borgström, landshövding af Wingård och kapten Wallencrona. Utöver dessa fyra valdes ytterligare fyra personer, varav tre av dessa var frimurarbröder i samma loger som de övriga (Karlstads Sparbank, 1922 s 12 och Almquist, 1956). Den första sparbanksdirektionen blev således nästintill en fullpott för frimurarna vad det gäller kontrollen över banken. En kontroll frimurarna behöll åtminstone fram till 1847, då kapten Wallencrona med livstidspension lämnar sina uppdrag i banken. Han hade då suttit i bankens ledning i 23 av 25 år (Karlstads Sparbank, 1922 s 70). När Wermlands Provinsialbank instiftas år 1833 återfinns vi frimurare även i dess ledning och bland dessa är det inte vilken frimurare som helst, utan det är återigen kapten Wallencrona. Wallencrona satt 17 år i dess ledning, från 1833 – 1850. Även posten som kassör i banken kom att innehas av en frimurarbroder till Wallencrona. I minneskriften över logen S:t Carolus 150-års jubileum och dess biografiska del framgår det att en hel rad frimurare har poster i både Karlstads Sparbank och flera av de andra bankerna som

senare tillkom i Karlstad. Bland annat kan nämnas att posten som bankens verkställande direktör under senare delen av 1930-talet och fram till 1946 innehades av en medlem av frimurarna, vilket exemplifierar den klassmässigt skeva rekryteringen inom bankväsendet i allmänhet och inom Karlstads Sparbank i synnerhet från starten år 1822.

Den uppmärksamma läsaren har troligen noterat att såväl släktskap som plats har grundläggande betydelse i formeringen av de betydelsefulla nätverken i Värmland. Det sambandet är generellt i landet och givetvis inte unikt för Värmland. Men platsen och de verksamheter som bedrivs på platsen ger ändå en viss särprägel till de nätverk som uppstår. För Värmlands del har verksamheterna kring stålet och skogen haft särskilt inflytande på vilka som kunde göra anspråk på att tilltalas som Mon Cousin!

Mon Cousin

När man läser hushållningssällskapets och frimurarelogens jubileumsskrifter blir det uppenbart hur inflytelserika medlemmarna i brukssocietet var i sin samtid.

Några som var med i bildandet av Hushållningssällskapet och frimurarelogen S:t Carolus var kungliga sekreteraren och brukspatronen Gustaf Magnus Stuart (1771-1858), fältsekreteraren och prästsonen Johan Henrik Herlenius (1780-1867), major Johan Anton von Matérn (1777-1851) och kapten Gustaf Wallencrona (1771-1852). Dessa fyra herrar utgör exempel på hur dåtidens nätverk kan ha sett ut, eller åtminstone kan antas ha sett ut utifrån deras biografier. Vi gör därför en djupdykning i dessa inflytelserika bruksherrars familjehistoria för att se hur de också var kopplade till de tre nätverksarenor som vi studerat i detta kapitel.

Fältsekreteraren och prästsonen Johan Henrik Herlenius, vars far var en av instiftarna av hushållningssällskapet, och Gustaf Magnus Stuart som också var en av hushållningssällskapets instiftare låg bakom tillkomsten av det s.k. ensembléhuset som uppfördes i Karlstad år 1805 och som blev den stora samlings- och nöjeslokalen för samhällets övre skikt och sedermera också frimurarnas fasta lokal i Karlstad fram till branden 1865. Herrarna Stuart och Herlenius skrev följande i sin skrivelse till stadens borgmästare och magistrat angående behovet av ett dylikt ensembléhus, samt vad det skulle kunna bidra med:

Vi anhålla om herr Borgmästarens och vällovliga Magistratens bifall och approbation därå och göra oss därom så mycket mera försäkrade, som detta hus utom att bliva ett av de prydligaste i Staden, förmodligen ej annat skall än medföra en för staden märkelig förmån genom den tillökning i antalet av de förmögnare inneväpnare, som troligtvis här kunna väntas i avseende på inrättning av detta ensembléhus... Då huset blir färdigt ämna vi anskaffa för dess räkning egen stor spruta och brandsegel. (Almquist, 1956 s 41)

Gustaf Magnus Stuart

Gustaf Magnus Stuart hade före sin tid som driftig bruksägare av Sölje glas- och järnbruk varit militär, ceremonimästare vid hovet och deltagit vid ett flertal riksdagar mellan åren 1800 och 1818 och då varit ledamot av det s.k. bankoutskottets finansavdelning. Från omkring 1800 till 1812, dvs. vid tiden för instiftandet av hushållningssällskapet och uppförandet av ensembléhuset bodde familjen Stuart på Alsters herrgård. Senare skulle han komma att bosätta sig i västra Värmland pga. av bruken i Sölje som han ägde åren 1812-1828. G. M. Stuart slutade sina dagar 1858 i Stockholm. (Almquist, 1956). Den Stuartska familjen var inte bara djupt involverad i den värmländska bruks societeten, dess historia innefattar även det skotska kungahuset, vilket namnet antyder, men även slott och herresäten i Sverige (t.ex. Rockelsta slott i Sörmland). Redan på G. M. Stuarts moderne kommer bruken in genom hans morfar bergmästaren och brukspatronen Gustaf Lundstedt (1720-1766) på Lundsberg. Hans mormor var således ingen mindre än Hedvig Bratt (1720-1761), dotter till Jonas Bratt (1683-1737) på Rottneros bruk i Sunne och halvsyster till Lars Gustaf Bratt (1731-1791), också kallad lagman Bratt som på sin tid var en av Värmlands allra största jorddrottar. Denne lagman Bratt skulle också komma att bli farfar till G. M. Stuarts hustru Anna Lovisa Bratt (1789-1867), vilket med största sannolikhet innebar att paret Stuart genom arv förmodligen kom i besittning av inte bara en ansevärd mängd ekonomiska resurser, utan minst lika mycket anseende inom brukens Värmland.

Johan Henrik Herlenius

Gustaf Magnus Stuarts kompanjon vid uppförandet av ensembléhuset i Karlstad var Johan Henrik Herlenius, vars fader Daniel Herlenius' (1742-1807) sjuklighet tvingade honom år 1804 att avbryta sin karriär inom Krigsskolegiet och istället överta skötseln av flera av faderns och modern Brita Kristina Kolthoffs (1754-1828) egendomar. Samma år som fadern dör blir Herlenius medlem i frimurarna under deras första verksamhetsår i Karlstad år 1807. På modernet var både morfadern Johan Hermansson Kolthoff (1722-1780) brukspatron på Hammar i Väse och morbrorn Herman Kolthoff, d.y. (1749-1825) som var bruksägare på Norums bruk, Nyed²³. På fädernet hade alltså Herlenius starka brukstraditioner att leva upp till eftersom hans farmors farfars far var borgaren i Karlstad Henrik Kolthoff (död 1661) som grundade flera bruk i Värmland²⁴ och vars son, Herman Kolthoff d.ä. (1643-1696) grundade Edsvalla bruk. Samma bruk som fram till år 1864 hade haft Herlenius son Jonas Herlenius (1821-1907) som disponent. Därigenom skulle både han

²³ <http://wc.rootsweb.ancestry.com/cgi-bin/igm.cgi?op=REG&db=janeur&id=I14545>. och www.genealogi.se/ferlin.htm 2009-02-01.

²⁴ Han grundade bland annat Dömle övre hammare i Nedre Ullerud, masugnen i Lindfors och Alstrums hammare i Alster.

och hans son komma att spela en central roll i den värmländska industrins modernisering. Dessutom gav morbror Hermans giftermål med Sara Fryxell (1752-1828) goda förbindelser med den inflytelserika Fryxellska släkten från Sunne. Sara Fryxell var kusin med den inflytelserike lektorn och frimuraren Axel Fryxell (1765-1834), som också var med och instiftade hushållningssällskapet och var dess förste sekreterare under åren 1803 till 1832 (Torpe, 1953), dessutom blev han frimurare tillsammans med Herlenius år 1807. Johan Henrik Herlenius var dessutom en av de personer som förband sig att ge ett av de större bidragen till den fond som skulle komma att utgöra grundplåten för Karlstads Sparbank år 1822 (Karlstads Sparbank, 1922 s 10).

Sonen Jonas' roll som disponent vid Edsvalla bruk sker under en intressant period inom den värmländska industrin. Edsvalla bruk utgjorde under 1860 och 70-talen den ena delen i ett komplicerat ägarförhållande tillsammans med den i Värmland kände brukspatronen Gustav Wall (1821-1881), som efter att han tagit kontrollen över Rottneros bruk och herrgård kom att lägga under sig flera bruk och då framförallt Edsvalla bruk. För Sverige var detta första gången som någon kom att lägga flera bruk under gemensam ledning. Därigenom skapades en av de största industrikoncernerna i Sverige. Efter Walls och Edsvalla Bruks AB:s konkurser 1878 respektive 1880 togs verksamheterna över av Nors Jernverks AB 1881. De delar av företaget som berörde Rottneros bruk och herrgård såldes år 1882 till bergsingenjören Hampus Edvard Montgomery (1852-1911) som sedan 1878 var gift med Ebba Christina Waern (1859-1943), dotter till bruksägaren, f.d. finansministern och presidenten i kommerskollegiet Carl Fredrik Waern d.y. (1819-1899) och grevinnan Maria Augusta Coraldina Lagerberg på Bäckefors bruk i Dalsland. (Rottneros, 1982).

Släkten Waern hade vida förgreningar i den värmländska och svenska societeten och var en del av Sveriges tidiga industrialisering. Carl Fredrik Waern d.ä. (1787-1858), som var far till sin namne d.y. ovan, kom från en dalsländsk bruksmiljö och hade i Göteborg 1813 grundat en exportfirma för järn och trä och 1823 köpt Bäckefors bruk, samt representerat Göteborgs borgerskap vid riksdagarna 1840-41 och 1844-45 (Nationalencyklopedin, 1996 s 176). Ytterligare två medlemmar av släkten Waern var bland instiftarna till hushållningssällskapet i Värmland 1803 (Andersson, 1903 s 16). En av dessa fanns dessutom med bland de 105 personer ur den värmländska societeten som tecknade sig som bidragsgivare för bildandet av Karlstads Sparbank 1822 (Karlstads Sparbank, 1922 s 9ff). Dessutom var Jonas Waern (1799-1868) kusin till Carl Fredrik Waern d.y., brukspatron vid Uddeholmsbolaget 1831-54 och liberal riksdagsman, samt landshövding i Skaraborgs län åren 1857-66 (Nationalencyklopedin, 1996 s 176). Efter Rottneros ägare Hampus Edvard Montgomerys död 1911 kom dödsboet i ekonomiska svårigheter. Den här gången räddades företaget av ingångna familjerelationer, då Svante Erik Pålsson (1882-1959), gift 1913 med H. E. Montgomerys dotter Margareta (Greta) Helena (1888-

1969), gick in och löste de ekonomiska problemen som under en tid hade hotat Rottneros att bli uppköpt av Billerud AB, dvs. av den företagskoncern som Edsvalla bruk via Nors Jernverks AB gick upp i 1905. Det är bland annat därför som dessa två företag inom pappers- och pappersmassabranschen fortfarande finns kvar i Värmland och har därigenom betydelse för hur strukturen idag ser ut inom den värmländska pappersindustrin.

Flera av Johan Henrik Herlenius barn blev förvaltare eller gifta med disponenter vid flera olika bruk i Värmland. (Bromander, 1932 s 24f). Herlenius son Jonas Herlenius (1821-1907) blev år 1864 utsedd till disponent för Storfors bruk²⁵, efter att fram till dess både varit bruksägare och disponent vid Edsvalla bruk. Hans son, August Herlenius (1861-1930), kom att axla rollen som disponent för Storfors bruk AB i och med att han tog över efter sin far 1894. August Herlenius genomdrev under sin tid vid Storfors bruk en rad viktiga förändringar på grund av den hårdnande konkurrensen. Han genomförde nödvändiga koncentrationer av brukets olika anläggningar genom att lägga ner en del äldre anläggningar och istället bygga nya. Han kom att genomföra en rad investeringar och moderniseringar som gav Storfors Bruk AB och senare Uddeholmsbolaget en mer konkurrenskraftig produktion. År 1909 köpte Uddeholmsbolaget aktiemajoriteten i Storfors Bruk AB och samma år kommer August Herlenius in i Vattenfalls styrelse. Fem år senare, år 1914, blir kabinettskammarherre August Herlenius vd för Uddeholmsbolaget. Han var vd under perioden 1914-28. Han kom att fatta det viktiga beslutet 1915 att Uddeholmsbolaget skulle bygga en ny pappersfabrik i Skoghall söder om Karlstad på Hammarön. Ett beslut som med ett pennstreck innebar att en stor del av den värmländska pappersindustrin härnäst skulle komma att bli koncentrerad till södra Värmland med närheten till Vänern som den avgörande lokaliseringsfaktorn tillsammans med byggandet av Trollhätte kanal (Jörnmark, 2004 s 188). Den Herleniuska och Kolthoffska släkten kom alltså att spela en central roll bland de värmländska bruken och industrins modernisering och omstrukturering under omkring 300 år från omkring 1630-talet till 1930. Det är uppenbart att dessa tre sekler av inflytande genom arv och släktskap till stor del var över en bit in på 1900-talet i och med industrins koncentration till större enheter och övergång till aktiebolag.

Johan Anton von Matérn

Johan Anton von Matérn (1777-1851) var troligen jämte kapten Gustaf Walencrona Karlstads mest inflytelserika person på 1820-30-talet (Almquist, 1956 s 93). Han var född i Segerstads församling utanför Karlstad som son till

²⁵ Under Jonas Herlenius ledning omvandlades Storfors bruk till ett aktiebolag år 1866 för att få ihop det erforderliga kapital som krävdes för att kunna svara upp mot de behov av nyinvesteringar som krävdes för att överleva den omstrukturering som kommit att kallas för "bruksdöden" under 1860- och 1870-talen. (www.filipstadslagslag.com, 2009-02-01)

kaptenen med majors avsked Karl Gustav von Matérn (1737-1808) av adliga ätten nr. 1963 och Justina Margareta von Eckstedt (1754-1825). Han startade sin militära bana år 1792 då han inträdde som fänrik vid Västmanlands regemente, men övergick senare till Värmlands fältjägarbataljon. Blev löjtnant vid nämnda bataljon år 1799. År 1801 var han kommenderad med bataljonen till Göteborg under neutralitetsvakten mot England, varefter han blev utnämnd till stabskapten 1803. Bevistade 1807 års fälttåg i Pommern och blev major 1808. Som major deltog han med Värmlands fältjägarbataljon i 1808-1809 års fälttåg mot Norge och i den revolutionära marschen mot Stockholm som den Västra armén gjorde under ledning av Adlersparre. Von Matérn fick ta emot guldmedalj för tapperhet i fält i samband med fälttåget 1808, samt utsågs till Riddare av Svärds Orden (RSO) 1809. Han begärde och erhöll slutligen avsked från krigstjänsten år 1811. Von Matérn var år 1803 med om att instifta Värmlands läns hushållningssällskap och tillhörde dess beredningsutskott ända fram till år 1844. Vidare blev han frimurare redan under frimurarelogens första verksamhetsår 1807. Enligt Bromander (1932) tog von Matérn en aktiv del inom flera delar av stadens olika direktioner, däribland satt han länge i lasarettsdirektionen och det lär ha varit på hans förslag det gamla lasarettet blev byggt. Han skall enligt Bromander (1932) ha ärvt relativt mycket pengar efter sin far och efter avskedet från det militära skall han dessutom ha skaffat sig en avsevärd förmögenhet genom diverse handel med trävaror och ägt den mest ansenliga privata gården, den förut s.k. Arfvidsonska gården som han år 1822 sålde till staten för att fungera som landshövdingeresidens. Den Arfvidsonska gården får nog betraktas som Karlstads sociala mittpunkt för både den värmländska och den besökande societeten fram till 1822. Följande ögonblicksskildring av von Matérn och hans gästfrihet ges av Henrik Lilljebjörn (Almquist, 1956 s 93f):

Jag har sett få som med sin kunskap om ett finare levnadssätt förenat sådan böjelse för den gamla gedigna gästfrihet, som fanns på den tiden i Värmland. [...] Det var ej ofta denna våning stod tom – tvärtom, där vimlade nästan alltid folk till middagar och supéer. [...] Hans goda huvud räckte till mycket. Vad han slog sig på, det genomträngde hans skarpa blick till botten.

Trots sina stora rikedomar kom han slutligen att hamna i ekonomiskt trångmål, vilket medförde att hans vänner för att hjälpa honom införskaffade ett boende åt honom vid Sjötullen som var beläget vid kanalen i Karlstad. Det ekonomiska trångmålet för von Matérn i början av 1820-talet, då han bland annat säljer den Arfvidsonska gården till kronan, kan förklara varför han inte återfinns bland de medlemmar av den värmländska societeten som grundar Karlstads sparbank år 1822.

Genom von Matérns giftermål med Johanna Elisabet Maule (1793-1852), dotter till krigsrådet Jakob Maule (1743-1805)²⁶ av adliga ätten nr. 2135 och Christiana Lund (1761-1823), år 1813 kom han i nära samröre med några av de mest inflytelserika personerna som fanns i Värmland och Sverige omkring år 1800 och tiden därefter (Bromander, 1932). Von Matérn och hustruns äktenskap blev efter ende sonens död 1817 barnlöst, varför de då tog sig an två föräldralösa flickor vars fäder von Matérn förmodligen kände eftersom den ene fadern hade varit bruksägare och den andre hade varit musikdirektör inom Värmlands jägarkår, Matérns gamla förband. Krigsrådet Jakob Maule hade före utnämningen till krigsråd 1794 varit fraktoppsyningsman (superkargör) och chef för Ostindiska kompaniets kontor i Kanton mellan åren 1771 – 1781 och med sig från vistelsen i Kanton skall han enligt Elgenstierna (1998, vol. 5) ha haft med sig en anseelig förmögenhet hem. Både von Matérn och den blivande svärfadern Jakob Maule var instiftare av hushållningssällskapet år 1803. En broder till hustruns mormor Cornelia Hall (1739-1791) var ingen mindre än systemen till John Hall d.ä. (1735-1802)²⁷. Enligt uppgift skall John Hall d.ä. ha lämnat efter sig inte mindre än 14 bruk i Värmland och i Dalsland i samband med sin död år 1802. Bland dessa bruk återfanns Rottneros bruk som spelat en så viktig roll i den värmländska brukssocieteten. John Hall hade genom en rad affärer kommit att lägga under sig Rottneros redan år 1787. Trots att John Hall hade varit död i mer än tio år vid tidpunkten för giftermålet mellan von Matérn och Johanna Elisabet Maule år 1813 kan vi anta att detta släktskap har spelat en betydelsefull roll för anseendet inom den värmländska brukssocieteten. En kusin till Johanna Elisabet och dotter till John Hall, Christina Hall (1773-1839), kom även hon att tillföra släkten prestige och inflytande genom giftermålet år 1793 med Amiral Greve Claes Adam Wachtmeister (1775-1828). Vid arvsfallet efter John Hall tillföll Rottneros med alla underlydande delar till dottern Christina och maken. Redan från början var greve Wachtmeister intresserad av utvecklingen i Värmland eftersom han år 1803 var en av instiftarna av hushållningssällskapet och dess ordförande åren 1805-06.

Gustaf Wallencrona

En av de mest intressanta och inflytelserika männen i Karlstad under 1800-talets första hälft var kaptenen Gustaf Wallencrona (1771-1852). Wallencrona, som kom från en värmländsk adlig släkt med sina rötter från gården Väll i Visnums socken, söder om Kristinehamn. Hans farfars far, Olof Olofsson hade fått studera och blev till slut borgmästare i Kristinehamn i slutet av 1600-talet.

²⁶ Anges felaktigt som James Maule av Andersson (1903 s 15) och Bromander (1932 s 44), vilket däremot var dennes fader född i Edinburg, Skottland år 1705.

²⁷ John Hall d.ä. eller "Rike Hallens" som han också kallades och hans olycklige sons John Hall d.y. historia har även beskrivits av Sophie Elkan (2002).

Farfadern, major Olof Wallengren (1682-1748) som blev adlad Wallencrona 1739²⁸, hade gjort sin militära karriär under Karl XII:s fälttåg i Europa och därigenom blivit en karolin och som slutade med 13 års rysk krigsfångenskap i Sibirien efter nederlaget vid Poltava 1709. Efter att ha blivit frigiven 1722 gifte han sig med Margareta Tingvall (1705-1766) dotter till brukspatronen på Molkoms bruk Lars Ingemarsson Tingvall och Christina Maria Carlberg. Olof Wallencrona ägde och bebodde Hammar säteri i Bro socken på Värmlands-näs, som senare övergick till hans son löjtnant Olof Lorentz Wallencrona (1730-1812), fader till Gustaf Wallencrona och som var gift med Chatarina Lagerhjelm (1738-1773), dotter till majoren Gustaf Lagerhielm²⁹ och Catharina Beata Löfman.

Gustaf Wallencrona föddes även han på Hammar säteri år 1771 och efter en kort tids studier vid akademien i Lund, antogs han 1787 som volontär vid förfädernas regemente. Som ung fänrik deltog han med Närke och Värmlands regemente i kriget i Finland 1788-90. Kapten och regementskvartermästare blev han 1796. Mellan tjänstgöringarna i krigsmakten tycks han ha vistats på sin fädernegård Hammar och där visat jordbruket intresse eftersom även han var en av instiftarna till hushållningssällskapet år 1803. Som kapten deltog han i det pommerska fälttåget 1807. Efter evakueringen från Pommern och Rügen landsattes han tillsammans med regementets två fältbataljoner i Karlskrona, varpå han fick möjligheten att recipiera i S:t Johannes Logen Gustaf innan den långa hemresan till Värmland företogs. Vid hemkomsten begärde han avsked från krigsmakten, vilket också beviljades. Efter att ha lämnat den krigiska banan tog hans karriär en annan väg. Efter hemkomsten till Värmland låter han sig adopteras till den nu i Karlstad verksamma frimurarelogen S:t Carolus. Efter att han inköpt ett boktryckeri i Karlstad antogs han i december 1809 till gymnasieboktryckare i Karlstad, vilket innebar privilegium på stadens enda boktryckeri. Wallencrona förblev boktryckare med detta privilegium i 40 år och på samma tryckeri utgavs Carlstads Tidning, som sedan slutet av 1700-talet var stadens första tidning. Enligt Almquist (1956 s 148) kan det antas ha väckt en viss uppmärksamhet att en adelsman var utgivare och redaktör för ett litet landsortsblad.

Men Gustaf Wallencrona hann vid sidan av tryckeriet även med en hel del annat. Som nämnts tidigare var han med och instiftade Värmlands läns hushållningssällskap, vars skattmästare han var under 42 år, däribland dess förste under åren 1803-05 och under perioderna 1806-07 och 1808-46. Intressant att återigen notera kan vara att skattmästare under perioden 1807-08 var frimurarebrodern Johan Henrik Herlenius som beskrivits tidigare. Därtill var Wallencrona också hushållningssällskapets vice ordförande under åren 1848-1850. Inom det värmländska frimureriet hade han dessutom höga ledande positioner mellan åren 1810-1850, dvs. i stort sett under hela sin tid som

²⁸ Adliga ätten Wallencrona, nr. 1872 (Elgenstierna, 1998, vol. 8).

²⁹ Adliga ätten Lagerhielm, nr. 792 (Elgenstierna, 1998, vol. 4)

frimurare. Vid sidan av uppdragen inom dessa två organisationer återfinns vi Gustaf Wallencrona inom direktionerna för: länslasarettet och kurhuset 1818-1843; Karlstads sparbank från starten 1822 till 1840 och som räkenskapsförare i nämnda bank för åren 1837-1847; och inom ledningen för Värmlands provinsialbank från starten 1833 till 1850 (Almquist, 1956 s 148).

Wallencrona kom omkring år 1850 att råka ut för ekonomiska svårigheter och det gick inte längre att undvika konkurs. I samband med konkursen lämnade han alla allmänna uppdrag och flyttade till sin dotter, Maria Augusta (1819-1865) i Stockholm som sedan år 1843 var gift med frimuraren och intendenten vid överintendentsämbetet och arkitekten Johan Fredrik Åbom (1817-1900). Wallencrona ingick enligt Elgenstierna (1998, vol. 8) år 1843 äktenskap med Marit Währ (1792-1846). Huruvida hon var mor till Wallencronas dotter lämnas lite oklart i Elgenstiernas ättartavlor, det nämns inte heller något om eventuella barn utom äktenskapet. J. F. Åbom som var en av Sveriges mest anlitade arkitekter under 1800-talets andra hälft hade släktband till Karlstad eftersom hans farfars far var rådmannen och postmästaren i Karlstad Johan Åbom (1695-1775) (Dalgren, 1939 s 146) gift med Anna Christina Tingberg (1712-1777) (www.schuberth.se/namnlista/pafg07.htm). Bland hans mer kända och betydelsefulla byggnader finns Skandinaviska Enskilda Banken (uppförd 1860-63), Berns salonger (1862-63) (www.ne.se/artikel/1201817) och, med särskild betydelse i det här sammanhanget ritade Åbom det ursprungliga förslaget till det nya frimurarhuset (färdigt 1869) och Landshövdingeresidentset i Karlstad (1869-71) (Almquist, 1956).

Reflektion

Vi har sett vilken roll de manliga eliterna och inte minst frimurarna spelade för Värmlands uppbyggnad under tidigare sekler. Här är det alltså fråga om en mycket seglivad och homosocial struktur. Likheter med dagens situation är slående. Men till skillnad från tidigare opererar denna elit nu snarare på skuggsidan än i det offentliga partnerskapet. Vår oro kring maktfrågan blir härmed ytterligare befogad.

Vad som också framstår som uppenbart är att nätverksstyrning inbjuder till och ger motiv till att samlas i skuggan av den egna organisationen.

Vi har hittills haft fokus på de proaktiva nätverken och deras manliga och kvinnliga aktörer. Det har gett oss bilden av en sammanhållen värmlandsberättelse med manlig slagsida. Det historiska arkivmaterialet utgör ett påfallande manligt dokument. Men vad är det som faller utanför?

DEL 2: I SKUGGAN AV MANLIGA NÄTVERK

Nätverk bland vanligt folk

I detta avsnitt skall vi inledningsvis beskriva hur vanligt folk i Värmland skapat allianser och nätverk inom föreningslivet. Syftet med dessa föreningar och sällskap är i många fall att skydda medlemmarna försörjningsmässigt, inför sjukdom, arbetslöshet, mot storföretaget, som konsumenter etc. Föreningarna är alltså av en annan karaktär än de manliga nätverk vi tidigare stiftat bekantskap med. De utgör exempel på reaktioner mot något som på olika sätt och vid olika tidsperioder upplevts som hotfullt för underordnades existens och livsvillkor. Dessa har huvudsakligen bildats vid senare tidpunkt jämfört med nätverken som presenterades i föregående avsnitt. Medan de sistnämnda etablerades i början av 1800-talet, har de vi nu ska presentera formerat sig mot slutet av samma århundrade.

För att få en bild av det reaktiva och proaktiva föreningslivet i Värmland med ett historiskt perspektiv ges här en genomgång av förekomsten av föreningar utifrån vad som registrerats i Nationella Arkivdatabasen (NAD). Där är arkivhandlingar från olika arkiv förtecknade, vilket innebär att det i första hand visar föreningar till vilka det finns några arkivhandlingar bevarade och inlämnade till arkiv som ingår i databasen. Föreningar som inte arkiverat något material, eller föreningar som själva fortfarande sköter sitt arkivmaterial finns alltså inte med i denna databas. I viss mån har kartläggningen därför kompletterats med annat material, såsom Riksidrottsförbundets lista över medlemsföreningar 1934, sökningar av jubileums- och minnesskrifter i Libris, olika texter om lokalt föreningsliv, enklare sökningar på dagens förenings hemsidor om tillkomst och historia. Inte heller denna genomgång är tillräcklig för att kunna uttala sig om en fullödig föreningshistorik. Istället får materialet visa på vissa grova trender och intressanta företeelser. Den stora mängden av denna typ av föreningar har gjort det nödvändigt för oss att göra ett urval av kommuner för att illustrera den omfattande föreningsaktiviteten.

Kommunerna är valda för att representera de olika näringslivsregionerna i länet:

Västra delen – egenverksamhet:

Årjäng, Sunne

Östra delen – bruksbygd:

Hagfors, Munkfors, Forshaga (del av)

Södra delen – tätare befolkning,

jordbruksbygd: Kristinehamn,

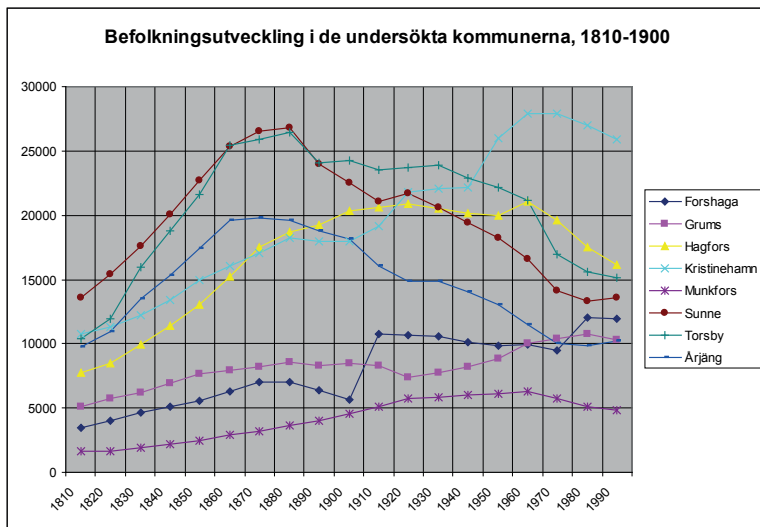
Grums, Karlstad, Forshaga (del av)

Norra delen – skogsbygd, glesbefolkat:

Torsby

Fram till 1920-talet var Sunne och Torsby befolkningsmässigt de största av de undersökta kommunerna. Från 1940-talet har det istället varit Kristinehamn som haft störst befolkning, genom att kommunen fortsatt växa när de flesta andra haft nedåtgående eller stabila kurvor.

Källa: Demografiska databasen, Folkmängd. Umeå universitet.

Ekonomiska föreningar och serviceföreningar

Ekonomiska föreningar har till syfte att gynna medlemmarnas ekonomiska situation genom att bedriva någon form av ekonomisk verksamhet. Lagen

om ekonomiska föreningar kom 1895, även om det funnits privata ekonomiska föreningar före dess, ofta ur skråväsendetraditionen eller andra sammanslutningar som t.ex. religiösa. Ekonomiska föreningar utgörs ofta av olika kooperationer, som man kan dela in i konsumentkooperation, producentkooperation och servicekooperation. Konsumentkooperationen utgörs framför allt av föreningar med syfte att ordna med detaljhandel och bostäder. Producentkooperation finns främst inom jordbrukssektorn med föreningar för att tillhandahålla förnödenheter för produktionen och för att sälja och i viss mån förädla medlemmarnas produkter. Serviceföreningar har till syfte att ordna service på olika sätt, som elförsörjning, försäkringar och liknande (Nationalencyklopedin).

Konsumentföreningar som sysslade med detaljhandel bildades ofta på bruksorter, för att arbetarna själva skulle kunna ordna gynnsamma villkor till skillnad från bruksägarens handelsbod (Nationalencyklopedin). Bruksboden hade i allmänhet haft monopol och arbetarna fick ofta handla på kredit, vilket gjorde att de var i en livegenskapsliknande situation.

Producentkooperationen innebär alltså att producenter sluter sig samman för att kunna införskaffa varor eller sälja produkter, det är här inte frågan om direkt gemensam produktion. I Sverige är det framför allt lantmannaföreningarna (idag Lantmännen) som har stått för tillhandahållande av sådant som utsäde, maskiner, gödsel, foder osv., men också mejeri- och slakteriföreningar (Elvander, 1969 s 38).

Det finns gott om ekonomiska föreningar dokumenterade i det analyserade materialet. Konsumentföreningarna är vanliga i alla kommunerna. Flera tidiga föreningar finns t.ex. i Hagfors där det 1896-1898 bildades föreningar i Stjärnfors, Årås, Geijersholm, Gustavsfors och Hagfors.³⁰ Ett exempel är den Kooperativa Handelsföreningen Framåt (i Gustavsfors) som bildades 1897 av den tidigare Gustavsfors Arbetarering. Syftet var att "förskaffa sina medlemmar goda och billiga livsförnödenheter samt andra nödvändighetsvaror till förbrukning". Antalet medlemmar 1898 var 64 stycken.³¹ Utöver dessa bildades också olika handelskooperativ i Ekshärad, Sörby, Prästbol och Sunnemo under de följande 10-20 åren.³² Sammantaget gör det alltså bortåt ett tiotal föreningar som existerade samtidigt inom den nuvarande kommunens gränser.

På de flesta håll ser det liknande ut, så att det under 1900-talets första decennier fanns ett större antal konsumentföreningar, lokaliserade på många orter inom kommunerna. Litet speciell är den konsumtionsförening i

³⁰ Stjärnfors Arbetareförening MBPA (1896), Årås Arbetareförening (1897-1929), Geijersholms Konsumtionsförening MBPA/UPA (1897-1958), Kooperativa Handelsföreningen Framåt (Gustavsfors) bildad 1897, Hagfors konsumtionsförening (1898-1907).

³¹ Nationella Arkivdatabasen

³² Sörby Kooperativa handelsförening 1909-1957, Kooperativa föreningen Arbetarnas Hopp (Prästbol) (1913-1929), Sunnemo kooperativa handelsförening (1919-1937), Klarälvdalens Kooperativa Handelsförening (1927-1960).

Kristinehamn som heter Järnvägsmännens Handelsförening (Kristinehamn)/Personalen vid Mora-Vänerns Järnvägs Konsumtionsförening. I Årjäng finns bilagt en tidig handelsförening i Lennartsfors som bildades 1874, men redan efter två år ombildades till ett aktiebolag.

De producentföreningar som är mest vanligt förekommande i materialet är lantmannaföreningar med syfte att tillhandahålla varor för lantbruket som utsäde, gödsel, maskiner osv., samt som sköter försäljning av medlemmarnas produkter. Lantmannaföreningar finns i alla de undersökta kommunerna. I Sunne finns hela elva sådana föreningar dokumenterade, i Hagfors, Torsby och Årjäng nio vardera. Det finns även mejeri-, slakt- och kontrollföreningar hörande till lantbruket, därtill de ganska vanliga biodlarföreningarna och en fruktodlingsförening.³³

Andra producentföreningar är dels skogsägareföreningar, dels flottningsföreningar. De senare var stadgade enligt lag 1880. I Fryksdalen bildades fem flottningsföreningar för flottningen i Rottnaälven (1901), Övre Fryksdalen, Badaälven (1897), Björkaälven och Norsälven (1904), av virkesintressenterna i området. Dessa föreningar slogs samman så att dessa efter tjugo år bara var en förening som 1967 slogs samman med Klarälvens flottningsförening.³⁴ Flottningsföreningar fanns också bl.a. i Örtensjöarna i Sunnemo socken, i Ljusnaälven i Norra Råda socken, och en för Västra Nordmarks härad (Årjängs kommun).

Serviceföreningarna är intressanta, eftersom det handlar om att i förening gå samman för att tillgodose någon form av service. De vanligaste är elektriska föreningar, som finns belagda i i stort sett alla kommunerna. Sådana kooperativa eldistributionsföreningar spelade en viktig roll i elektrifieringen av Sveriges landsbygd, och verkar i en del fall fortfarande. (Nationalencyklopedin) Ett exempel är Ransåters Elektricitetsförening UPA som bildades 1917. Under kriget rådde brist på fotogen och föreningen skulle förse bygden med elektriskt ljus. Föreningen köptes upp av Gullspångs Kraft på 1990-talet (Hagström, 2004).

Andra dokumenterade serviceföreningar är badhusföreningar och tvättstugeföreningar eller andelstvätterier, hästförsäkringsföreningar, byggnadsföreningar, men också telefonförening och vatten- och avloppsföreningar.³⁵ Flera av dessa förenings verksamhet uppges ha tagits över av respektive kommun under 1950-talet.³⁶

³³ Se t.ex. mejeriförening i Grums, slakteriförening i Munkfors, kontrollföreningar i Nyeds-Älvsbacka, i Grums, i Nordmarks härad, biodlarföreningar i Övre Ullerud, Nedre Ullerud, Ölme, Munkfors, Sunne, Lysvik, Bada, Fryksände, Södra Näset, Årjäng, fruktodlingsförening i Malsjö.

³⁴ Nationella Arkivdatabasen

³⁵ Badhusföreningar Forshaga, Mölnbacka, Sunnemo-Höjebygden, Väse stationssamhälle, Tvättstugeföreningar och andelstvätterier i Forshaga, Dalby, Årjäng, Byggnadsföreningar i Ransäter, Bograngen, Hästförsäkringsföreningar i Rudskoga, Väse, Vatten (och avlopps)föreningar i Bograngen, Årjäng, Telefonförening i Nordmarks härad.

³⁶ Tvättstugeföreningen i Forshaga togs över av kommunen 1969, Bograngens förening för vatten och avlopp togs över av kommunen 1951.

I det undersökta materialet framstår framför allt Årjängs kommun som ett område med många dokumenterade serviceföreningar: telefoni, vattenledningar, flera elektriska, andelstvätter, men även i samhället Bograngen i Torsby kommun finns både en förening för vatten och avlopp och en bostadsförsörjningsförening.

Folkets hus-föreningar finns i alla kommunerna. Ett exempel på att det kunde vara ett stort projekt att bygga ett Folkets hus är Folkets hus-föreningen i Hagfors, där initiativ togs och andelar började tecknas 1908, föreningen bildades 1918 och huset stod klart 1926. Innan huset var klart hade man Folkets park-verksamhet. På 1930-talet bildades landets första centralorganisation för Folkets hus-föreningar i Värmland. Den lockade först främst värmländska föreningar, men blev sedan grunden för en riksförbund.

Idédrivna och proaktiva rörelser

Föreningslivet i form av folkrörelser i Sverige inbegriper framför allt väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och i viss mån idrottsrörelsen. Denna form av organisering var något nytt jämfört med tiden före 1800-talets mitt, då det var i samhällets mellersta och övre skikt som det ordnades föreningar. Folkrörelserna tillkom i en tid då samhället förändrades kraftigt genom urbanisering, industrialisering, kapitalismens och det kommersiella jordbrukets framväxt, befolkningsökning och proletarisering. Nya samhällsklasser och nya sociala strukturer växte fram. Det gjorde att stora antal människor organiserade sig frivilligt till olika massorganisationer, eller folkrörelser, för att förändra de missförhållanden som fanns i det nya samhället. Utifrån en grov kronologisk ordning kan väckelserörelsen och frikyrkorörelsen räknas som de första, därefter hade nykterhetsrörelsen sin storhetstid, och därpå följde arbetarrörelsen som den dominerande folkrörelsen. Idrottsrörelsen, som växt fram senast av dessa massorganisationer, har inte på samma sätt som de övriga fokus på missförhållanden i samhället (Nationalencyklopedin; Gunneriusson Karlström, 2004 s 28f).

Väckelserörelsen och frikyrkan

Väckelserörelsen brukar räknas som den första folkrörelsen, och har i Sverige i stor utsträckning präglats av att den svenska statskyrkan var konservativ och gammaldags, utan flexibilitet att möta den nya tidens behov. Därför har väckelsen i Sverige till största delen inneburit att en frikyrklighet i föreningsform, utanför statskyrkan, etablerades. Framväxandet av den svenska frikyrkligheten skedde på olika sätt, där missionskyrkan skapades genom en inhemsk utveckling där olika initiativ prövades och successivt utformade missionskyrkan, medan andra rörelser som Metodistkyrkan och Frälsningsarmén bildades utifrån utländska förebilder.

Värmland och Närke var centralt i den radikala nyevangelismens framväxt. Svenska Missionsförbundet har området kring Kristinehamn och Karlskoga som något av sin "urort" och har haft detta som ett av sina starkare fästen under hela 1800- och 1900-talen. En stor andel av EFS:s kolportörer kom från Värmland, och arbetade intensivt med mission där. År 1865 bildades i Värmland en sammanslutning, Värmlands Ansgariiförening, av missionsföreningarna i regionen. Detta var den första av sådana sammanslutningar i landet. Denna förening började också sända ut egna kolportörer parallellt med EFS. I Närke och Värmland grundades många nattvardsföreningar, som firade nattvard utom kyrkan med nyevangeliska präster som förrättare och i Kristinehamn grundades så småningom en missionsskola 1870. Den första avskiljningen av en kolportör till predikant gjordes av föreståndaren för Kristinehamns missionsskola och komministern i Sunne 1871. I brytningen med EFS och bildandet av SMF var det många nyevangelister från Värmland som stödde nybildandet. När så SMF bildats överlät Värmlands Ansgariiförening missionsskolan i Kristinehamn till Svenska Missionsförbundet (Bexell, 2003; Brohed, 2005). Frikyrkorörelsen hade en tydlig övervikt av kvinnliga medlemmar, man har räknat med att två tredjedelar var kvinnor. (Lundkvist, 1977)

Några av landets allra första friförsamlingar och missionsföreningar finns i områdena kring Kristinehamn-Karlskoga och Sunne som var centrala orter för denna rörelse, och personer härifrån tillhörde pionjärerna i att bilda regionala organisationer och så småningom den nationella brytningen till SMF. Lokalt var missionen intensiv och tidig i hela östra Värmland och även i norra Klarälvsdalen bildades missionsföreningar under 1860-talets första hälft.³⁷

Missionsföreningarna etablerade med tiden ofta många lokalkretsar, liksom en del ungdomsföreningar och juniorföreningar.

Metodistförsamlingar etablerades framför allt på 1870-talet (t.ex. i Grums kommun, Kristinehamn och Munkfors), men även senare. I likhet med den allmänna beskrivningen ovan tycks dessa församlingar framför allt vara knutna till städer och brukssamhällen som Kristinehamn, Munkfors, Hagfors, Björneborg. Likaså är fallet med Frälsningsarméns kårer i Kristinehamn, Sunne, Hagfors, Munkfors och Forshaga.³⁸ Baptistförsamlingar är välbelagda med många underföreningar framför allt i Forshaga och Årjängs kommuner, men även i Kristinehamn.

Av övriga frikyrkorörelser och andra religiösa föreningar kan nämnas KFUM-rörelsen som mest är synlig i Kristinehamn och Hagfors, Filadelfiakyrkan i Forshaga och Munkfors från 1920-talet, samt en förening i Eldbegängelse-

³⁷ T.ex. Ölme friförsamling 1857, Kristinehamns friförsamling 1859, Våse missionsförening 1859, Nedre Ulleruds och Grava missionsförening (Forshaga) 1860, Sunne Missionsförening ca 1860, Norra Råda missionsförening 1862, Munkfors missionsförening 1862, Ekshärad, Norra Ny och Dalby missionsförening ca 1863, Lekvattnets missionsförening 1866.

³⁸ Framförallt 1880-1890-1900-tal.

rörelsen i Kristinehamn. Eldbegängelserörelsen, att de döda skulle kremeras istället för att jordbegravas, spreds bland radikaler som bildade Svenska likbränningsföreningen år 1882. Det var framför allt i de större städerna som lokalavdelningar bildades (Bexell, 2003 s 175), vilket ju stämmer med att det är just i Kristinehamn den finns belagd.

Nyktethetsrörelsen

Storhetstiden för nyktethetsrörelsen var 1800-talets sista decennier och 1900-talets första, då arbetet för ett totalförbud för alkohol drevs hårt inför och i samband med förbudsomröstningen 1922. Nyktethetsföreningarna erbjuder umgänge och fritidsaktiviteter utan alkohol och droger, och den sociala sidan av föreningsverksamheten har varit central. Långt fram har föreningsverksamheten också inneburit utbildnings- och karriärmöjligheter, med demokratisk och politisk skolning, för stora grupper av människor som annars inte hade särskilt stor tillgång till sådana (Lundkvist, 1977; Gunneriusson Karlström, 2004).

Det finns nära band mellan frikyrkorörelsen och nyktethetsrörelsen, och i början stod alla nyktethetsorganisationerna på religiös grund. År 1896 bildades därför Nyktethetslogen Verdandi (NOV) som var ickereligiös, och IOGT blev religiöst neutral 1907 och NTO 1922. (Nationalencyklopedin). Blåbandsrörelsen fortsatte att ha nära kopplingar till Missionsrörelsen, Verdandi stod nära arbetarrörelsen. (Lundin, 2006 s 181)

IOGT-rörelsen är den största av nyktethetsorganisationerna och det återspeglas också i materialet från undersökningsområdet. I de flesta kommuner finns en rad olika IOGT-föreningar belagda på olika orter, som t.ex. i Hagfors kommun där det fanns IOGT-föreningar åtminstone i Basterud, Edebäck, Ekshärad, Ena, Geijersholm, Hagfors, Hamra, Höje, Mjönäs, flera lokaliserade till Norra Råda, Sunnemo, Södra Skoga, Tönnet. På flera av dessa platser fanns också ungdomsloger. I de flesta kommuner finns det också belagt med IOGT-loger som bildats på 1880-talet, osäkra där är Torsby, Årjängs och Grums kommuner.

Fördelningen av Blåbandsföreningar och Verdandiföreningar verkar vara litet mer uppdelad, så att de fanns på olika platser i kommunerna. I Munkfors kommun t.ex. fanns Blåbandsföreningar i Munkerud och Ransäter medan Verdandiloger hörde hemma i Munkfors och Gersheden. Blåbands- och Vita-bandsföreningar fanns det gott om även i Väse församling.

Allmänt kan man konstatera att några platser har väldokumenterat många nyktethetsföreningar av olika slag. Så fanns i Forshaga både IOGT-, NTO-, Blåbands-, Vitabands-, Verdandi- och MHF-föreningar, liksom samarbetskommitteer mellan olika nyktethets- och frikyrkoföreningar och andra lokalföreningar.³⁹

³⁹ IOGT-föreningar i Butorp 1883 och Deje 1885, samt i Mölnbacka, Östra Deje och Övre Ullerud föreningar 1887, ev. i Forshaga 1885, i Förby och Deje ytterligare några föreningar 1904, 1909 och 1917 samt ungdomsföreningar i Butorp, Deje, Östra Deje, Forshaga. NTO i Edeby, Övre Ullerud. Blåbandsföreningar i Dejefors 1890 och i Övre Ullerud 1892. NOV-föreningar i Deje 1939-1949,

Arbetarrörelsen och fackföreningsrörelsen

Den moderna arbetarrörelsen kan sägas uppkomma med början på 1880-talet. (Lundkvist, 1977 s 54) Med syftet att förbättra arbetarnas villkor omfattade rörelsen såväl facklig organisering, politisk rörelse och konsumentkooperationen.

Vad som karaktäriserar fackföreningarna i detta material är att de dels i hög grad återspeglar arbetslivet på orten, dels att de under undersökningsperioden vid ett flertal tillfällen omorganiserats. Omorganisationen har bl.a. inneburit en koncentration, att olika föreningar gått samman.

För de undersökta kommunerna i östra Värmland dominerar dels industriarbetarfacken, dels fackföreningar knutna till skogsnäringen kraftigt. Detta är ett område med stor betydelse inom framförallt industriarbetarrörelsens historia, med t.ex. Metallindustriarbetareförbundets avdelning 68 i Uddeholm, som bildades relativt tidigt (1904), var stor och hade många fackklubbar inom sig. Dessutom hade avdelningen en intressant roll i storstrejken 1909, eftersom man hade en konfliktsituation på Uddeholm redan tidigt sommaren 1909.⁴⁰

De fackföreningar, som är dokumenterade för de undersökta kommunerna i västra delen av Värmland, har en tydlig tyngdpunkt i skogsnäringen. Men Sunne, som utgör den ena av de två kommunerna, karaktäriseras i hög grad också av att här finns en stor bredd med fackföreningar inom många olika branscher.

I norra Värmland dominerar skogsbruket mycket kraftigt, och det ger framför allt upphov till skogs- och flottningsarbetarföreningar och sågverksindustriarbetarföreningar. Tydligt här är också det stora antalet SAC-föreningar, som finns dokumenterade i Dalby, Östmark, Viggen-Nyskoga, Vitsand, Vägsjöfors.

Undersökningsområdet i södra Värmland, Forshaga, Grums och Kristinehamns kommuner och Våse socken, skiljer sig litet åt inbördes. I Forshaga och Grums kommuner är det skogsbruksbranscherna som dominerar de dokumenterade fackföreningarna, både skogsbruk och pappers- och sågverksindustrier. Ser man sammantaget istället på skogsbruks- och lantbruksföreningar utgör även de en relativt stor andel. I Kristinehamns kommun karaktäriseras materialet av att det finns väldigt många olika arbetsgrupper organiserade i fackföreningar, som i Sunne men ännu mer. Det finns en försvarlig andel dokumenterade föreningar tillhörande olika industriarbetare. Det finns också en stor grupp fackföreningar som för anställda inom Försvarsmakten, på sjukhus eller järnvägen samt för lärarkåren och telearbetare. Dessa är specifika

Forshaga 1907?, Mölnbacka 1909 och Övre Ullerud 1923-45, samt i Öjenäs. Vitabandsförening i Forshaga. MHF i Deje bildad 1928 (=rel tidig) och en i Forshaga bildad 1956. Forshaga Nyktersvänners lokalkommitté, samarbetskommittéer och lokalkommittéer i Nedre Ullerud och Övre Ullerud. Därtill en Nykterhetsarmé.

40 Arkivdatabasen

för just Kristinehamns kommun jämfört med övriga undersökta kommuner (fack för järnvägsarbetare och lärare finns dokumenterat även i Sunne). Intressant i Kristinehamn är också den tidiga Kristinehamns Tjänstehjönförening med arkivmaterial från 1840-1860-tal, liksom ett par av lärarföreningarna med material från 1860-tal (Kristinehamns lärarförening) och 1870-tal (Visnums kontrakts folkskollärareförening).

Idrottsrörelsen

Idrottsrörelsen som en del av samhällsutveckling och ekonomisk framgång för en bygd eller ett företag har intresserat många. I bruksmiljöer med ett stort dominerande företag tycks det framför allt vara lagidrotterna som gynnsats och där de ansågs göra en verklig samhällsnytta. Christer Ericsson menar att detta handlade om att företagsledningarna såg möjligheterna att odla skötsamhetsideal, ena klasser, fostra medlemmarna i kollektivt och demokratiskt leverne, att få vältränade arbetare som spelade lagspel och visste sin plats i organisationen, samt inte minst PR-värdet utåt och sammanhållningen inåt bruksorten. (Ericsson, 2004) Ericsson menar dock att idrottslagen bildades utan medverkan från bruksledningen, men att de flesta bruksledningar vid förfrågan om bistånd tog sig an klubbarna och att det var då de såg alla möjligheterna. (ibid)

Det finns väldigt många belägg på idrottsföreningar i materialet. De äldsta utgörs till stor del av olika skyttegillan – i linje med den ovan beskrivna utvecklingen där skytterörelsen dominerat en äldre fas. I norra Värmland var skytterörelsen stor och skyttegillan bildades bl.a. i Dalby år 1891 och Lekvatten år 1899, men även i t.ex. Forshaga, Hagfors, Grums och Kristinehamn är skyttegillena de äldsta belagda idrottsföreningarna.⁴¹

Några tidiga specialidrottsföreningar är segelsällskapen i Kristinehamn från år 1878 och år 1906 och Karlanda Travklubb från år 1894. Därtill finns cykel-, skid- och gymnastikföreningar⁴² utöver de allmänna idrottsföreningarna som tillhör tiden före 1920- och 1930-talens stora tillväxt. Tidiga allmänna idrottsföreningar fanns t.ex. i Torsby 1909, Forshaga 1907, Kristinehamn 1906, Karlanda 1917.⁴³

Den stora tillväxten i antalet idrottsföreningar under mellankrigstiden innebar både att det bildades klubbar på många mindre orter, och också att fler sporter blev etablerade. Som exempel kan tas Forshaga kommun, där Forshaga IF bildades 1907, och där det sedan följde andra allmänna idrotts-

⁴¹ Forshaga: Nedre Ulleruds frivilliga skarpskyttekår 1865-1868 och Övre Ulleruds skytteförening 1900. Hagfors: Ekshärad skyttegille 1891. Grums: Grums skyttegille 1900, Kristinehamns Skarpskyttekår m mtrl från 1863-1890.

⁴² Ex: Kristinehamns Cykelklubb 1918, Grums skidklubb 1916, Kristinehamns Flickskolas Frivilliga Gymn.- o. I.F. 1919.

⁴³ Torsby IF 1909, Forshaga IF 1907, Idrottsklubben Kamraterna Kristinehamn 1906, Karlanda IK 1917.

föreningar i Deje 1926, Skived 1929, Öjenäs 1932, Östra Deje 1932, Skived 1939, Mölnbacka 1944. Inom Forshaga IF fanns såväl fotboll, ishockey och skidor som friidrott. Därtill fanns i olika klubbar bandy, simföreningar, skidföreningar, liksom ett antal skolidrottsföreningar, alla bildade under 1920- och 1930-tal.⁴⁴

Utöver de mer vanliga sporterna fanns också bl.a. tennisklubbar i Sunne, Hagfors och Kristinehamn samt brottarklubbar i Kristinehamn och Hagfors.⁴⁵

Det finns vissa skillnader mellan de olika undersökta kommunerna när det gäller idrottsföreningarna. Kristinehamn utmärks genom att här finns en stor mängd mer speciella föreningar som seglarsällskapen, kanotförening, brottarklubb och tennis. I Årjäng finns tidig travverksamhet med Karlanda Travklubb från 1894. Flera av bruksorterna har (haft) kända bandy- och hockeyslag, som varit typiska brukslag av stor identitetsbetydelse för orten, som Slottsbrons IF (bandy) och Munkfors (ishockey).

Torsby kommun utmärker sig genom den stora mängden idrottsföreningar. I Riksidrottsförbundets lista över anslutna föreningar 1934 är Torsby den av de undersökta kommunerna med absolut flest föreningar, 19 stycken. Därtill fortsatte nya föreningar att dyka upp under 1930- och 1940-talen.

Sjukkassor och andra försäkringsföreningar

Under 1800-talets andra hälft fick öppna sjuk- och begravningskassor ett större genomslag i Sverige. Olika typer av sjuk-, begravnings- och understöds-kassor hade funnits tidigare, ofta inom ett gille eller skrå, men i och med industrialisering och urbanisering var det allt större grupper som var i behov av dessa försäkringsformer. Grunden var en liberal ideologi om "hjälp till själv-hjälp" (Lindeberg, 1940). Sjuk- och begravningskassorna kunde vara kopplade till olika arbetsplatser, till arbetar- eller fackföreningar, till nykterhetsloger och till frikyrkorna, men det fanns också de som var allmänna, eller öppna, dvs. inte begränsade till vissa yrkes- eller intressegrupper. Längre fanns kassor som inte var öppna för kvinnor, och kvinnornas anslutning var ofta betydligt lägre än männens.

Det lagstiftades om sjukkassorna under 1890-talet och 1900-talets första decennier, för att säkra befolkningens försäkringsskydd. År 1891 lagstiftades kring sjukkassorna och det började utgå ett visst statligt bidrag till dem, i syfte att öka befolkningens anslutning till dem. De var dock helt frivilliga och kunde ha väldigt olika utformning. I och med 1910 års sjukkasselag ökades det statliga bidraget och regleringen av kassornas utformning och verksamhet blev

⁴⁴ Data från Nationella Arkivdatabasen samt Riksidrottsförbundets lista över anslutna föreningar 1934.

⁴⁵ Sunne Lawntennisklubb 1924, Hagfors 1924 och Uddeholm 1928, Kristinehamns tennisklubb 1922, Kristinehamns atlet- och brottarklubb 1921 och Hagfors brottarklubb 1933.

striktare. Från 1947 var sjukkassorna en statligt organiserad verksamhet.⁴⁶

I materialet är det tydligt att det framför allt är i den industrialiserade bygden som det finns belägg på sjuk- och begravningskassor. De här belagda sjuk- och begravningskassorna finns framför allt dels i Kristinehamns stad, dels i de östvärmändska kommunerna Munkfors, Hagfors, och Forshaga. I kommunerna i norra, västra och södra Värmland är beläggen betydligt färre. Många av kassorna är kopplade till enskilda bruk eller företag, som Munkfors bruks nya sjuk- och begravningskassa, Kristinehamns verkstads sjuk- och begravningskassa, Slottsbrons Sulfitfabriks arbetares sjuk- och begravningskassa. I alla kommunerna är det tydligt att sjukkassorna inte hade någon större geografisk spridning så att olika orter eller socknar täcktes in, istället är de i allmänhet bara knutna till ett par industrialiserade orter. Som exempel kan tas Sunne kommun där det först bildades en kassa för fabriksarbetarna i Rottneros år 1883, sedan en kassa för jordbruksarbetarna i Rottneros 1891 och först 1899 en allmän för Sunne.⁴⁷

De äldsta beläggen i detta material är Uddeholms pensionskassor bildade 1870, Munkfors Metodistförenings sjuk- och begravningskassa bildad 1875 och Kristinehamns verkstads sjuk- och begravningskassa 1876.

Drygt hälften av de här noterade kassorna är avsedda för särskilda yrkesgrupper, framför allt arbetare. Men det finns också en för skogvaktare i Uddeholm, för typografer i Kristinehamn, och arbetsledare i Kristinehamn.

De finns endast ett fåtal här dokumenterade kassor som har koppling till andra folkrörelser. Flest av dem hänger ihop med fackföreningar, därutöver finns alltså en till Metodistförsamlingen i Munkfors och dessutom en till IOGT-föreningen i Kristinehamn.

I en genomgång av de av socialstyrelsen registrerade sjukkassorna under perioden 1911-1930 finns uppgifter om de registrerade kassorna för hela landet. I början av perioden finns både de som bara uppfyller 1891 års krav och de som uppfyller 1910 års krav, från och med 1915 är det bara de som uppfyller 1910 års krav, vilket innebar en minskning med drygt ¼ av antalet kassor, medan antalet anslutna medlemmar bara minskade med knappt 1/10. Här finns också uppgifter om antalet medlemmar och man kan då notera att Munkfors bruks nya sjuk- och begravningskassa 1915 är den fjärde största kassan i Värmland, när det i övrigt var stadskassorna som utgjorde de fem största, och år 1927 hade den blivit den klart största registrerade kassan i Värmland. Munkfors nya sjuk- och begravningskassa tillhörde de kassor som inte hade några kvinnliga medlemmar anslutna, åtminstone så länge det särredovisades i materialet (fram t.o.m. 1927).⁴⁸

⁴⁶ Fröström, 1990 s. 7ff.

⁴⁷ Rottneros fabriksarbetares sbk 1883, Rottneros Jorbruksarbetares sbk 1891, Sunne allmänna sbk 1899. Registrerade sjukkassor åren 1913-1915. Tab. 4.

⁴⁸ Registrerade sjukkassor 1913-15, 1916-1918, 1919-1921, 1922-1924, 1925-1927, 1928-1930.

Fortsatt behov av organisering

Många av dessa föreningar och nätverk är insomnade idag. Anledningen kan vara att behovet av organiseringen har upplösts eller så har uppgiften övertagits av andra offentliga eller privata aktörer. Men några har överlevt och expanderat och behovet av organisering kring olika frågor kvarstår.

Vad som särskilt kan uppmärksammas när vi tittar på regional utvecklingspolitik är den växande skaran av kvinnliga nätverk, ofta kopplade till företagande. En del av dessa är spontant organiserade av kvinnorna själva, andra är initierade av eldsjälar vid till exempel Lokala och Regionala Resurscentra för kvinnor. Utmärkande för de flesta är att de har karaktär av gräsrotsrörelse, även om det också finns betydande nätverk för kvinnor i ledande positioner. Som vi nämnde inledningsvis, har de lokala och regionala resurscentren varit viktiga aktörer i länens regionala arbete och en stor del av deras arbete har bestått i att driva projekt för nätverksbyggande.

För att se närmare på hur denna typ av nätverk arbetar och fungerar, går vi vidare med en analys av några sådana i Värmland med exempel från en kommun med lång tradition av egenverksamhet.

Kvinnors nätverk och relationer

Nätverkens struktur och betydelse

Nätverk kan vara väldigt olika när det gäller innehåll, syfte och funktion men grunden är lika. Nätverk består av människor som samspelar med varandra (Gibbert & Durand, 2007; Borell & Johansson, 1996). En del nätverk är professionella och andra utgörs av vänner och bekanta. Vissa nätverk är formella och andra är osynliga. En del nätverk skapas på någons uppmaning medan andra nätverk växt fram till synes spontant. En typ av nätverk kallas kontaktnät. Dessa består av informella kontakter utan regler och stadgar och bygger på att deltagarna har något att bidra med till nätverket. Andra nätverk bygger på idéer och bildas utifrån gemensamma intressen (SOU 2004 s 59). Idag finns också nätverk som är skapade utifrån speciella syften som exempelvis regionalt partnerskapssamarbete eller lärnätverk.

Att vara etablerad eller ha adekvata kontakter torde öka ett företags möjligheter att få stöd och betraktas som tillväxtföretag. De kvinnor vi intervjuat uttrycker emellertid att det finns skillnader mellan mäns och kvinnors kontakter och nätverk. Kvinnors nätverk är naturligtvis inte heller lika men kvinnor säger själva att de har mer sociala nätverk än män och män verkar ha mer av kontakter som de kan använda i olika sammanhang. Genom intervjuer med såväl kvinnor i ledande positioner som kvinnliga småföretagare har vi försökt fånga några aspekter av kvinnliga nätverk. I detta kapitel försöker vi besvara frågor om vilka nätverk kvinnor har och vilka mekanismer i deras nätverk och relationer som kan ha betydelse för deras möjligheter att delta i länets tillväxtarbete och bygga upp nya branscher.

Nätverk och kontakter är en tillgång; ett socialt kapital med Bourdieus ord (Lind, 2002 s 118). De som ingår i ett nätverk kan ha känt varandra sedan barndomen, utbildningstiden, tidigare yrken, fritiden eller från andra sociala sammanhang. De kan ha haft en gemensam karriärväg, men också idrottat ihop, gjort militärtjänst eller umgått i samma kretsar på fritiden. Eftersom män och kvinnor till stor del levtt under olika villkor och i olika sammanhang har de byggt olika nätverk. Studier visar, inte helt oväntat, att män har större tillgång till nätverk med människor (män) i ledande positioner, oavsett om det är i arbetslivet eller i olika föreningar (Göransson 2006). Män har därmed ofta ett större socialt kapital. Detta gäller naturligtvis inte alla män och naturligtvis finns det kvinnor som har mer socialt kapital än de flesta män.

I alla nätverk är utbyte och förtroende viktigt (Hasselberg & Pettersson, 2006 s 53). Men det är också viktigt med "personkemi" eller att man upplever att man får någon form av "emotionell energi" av att träffas (jfr Lind, 2002 s 208). Att skapa en förtroende- och tillitsfull relation tar tid och kräver investe-

ring av känslor. Människor som tänker och agerar på samma sätt, som har lika habitus har lättare att känna förtroende för och trygghet med varandra. Det kan därför vara svårare för män att känna tillit till kvinnor än till andra män. Ett delad klassbakgrund kan således vara en form av social kompetens som leder till såväl inklusion som exklusion av andra (SOU 1997 s 135).

Många av de kvinnor vi intervjuat har egna erfarenheter av att det händer saker utanför de formella vägarna och att de är utestängda från de innersta kretsarna. Kvinnorna har också, som vi sett i tidigare kapitel, en samstämmig uppfattning om vilka män som har makt att påverka det regionala tillväxtprogrammet och bestämma vilka värden som är viktiga i tillväxtpolitiken. Detta är inte ovanligt. Människor som ingår i eller finns i närheten av en grupp som har makt eller status är ofta medvetna om vilket anseende olika deltagare har, ibland enbart baserat på rykten (Collins, 2004). Men kvinnorna i ledande positioner verkar inte fullt ut ha kunskap om de emotionella bindningarna som kan finnas bland män och inte heller om hur de manliga kontaktnäten fungerar i vardagen.

Småföretagarkvinnorna vi intervjuat befinner sig ganska långt från olika grupper med makt, anseende och resurser och är av dessa skäl mindre medvetna om de manliga nätverkens struktur och betydelse. Kanske bryr de sig inte heller. När manliga nätverk kommer på tal säger de oftast att: *ja kvinnor har ju mer sociala nätverk*. Jämfört med kvinnor i högre positioner har de kvinnliga småföretagarna en vagare uppfattning om den manliga nätverkstrukturen och säger att *de hört talas om att män beslutar i bastun*. Men de kan ändå se att manliga företagare kunnat realisera sina idéer genom att få med sig män med makt i sina projekt.

ja de får väl med sig näringslivet (...) jag tror det är nätverk, det kommer nog väldigt många beslut, jag tror de har de mäktiga männen runt sig. De som oftast satsar pengar (i andra projekt, vår anm.) är företagsmän som får erbjudande om att stödja och ser egna vinster och fördelar för den egna verksamheten.

Även om man underförstått förstår att män på ett informellt sätt kontakter varandra och kopplar ihop sig för gemensam vinning verkar det inte vara något som kvinnorna tar efter. De problematiserar inte betydelsen av att män och kvinnor har olika typer av nätverk och verkar därför inte heller medvetna om att de inte utnyttjar nätverk för att utöva inflytande på samhällsutvecklingen. Många kvinnor agerar utifrån sin egen verklighet utan att relatera till eller skaffa sig kunskap om hur det går till i "den andra företagsvärlden" eller bakom kulisserna av partnerskapsarbetena. Kanske för att det är svårt att se vad som försiggår i de maktkretsar som ligger ovanför den krets man själv befinner sig i (Collins, 2004). De kvinnor som känt sig exkluderade eller känt att de inte passar in har på senare tid skapat egna kvinnliga nätverk (SOU 2004 s

59). Det är också den strategin de kvinnor vi intervjuat valt för egen del. Men man får inte de egna nätverken att fungera optimalt.

Öppna, och icke hierarkiska nätverk

I Värmland finns flera formella och informella nätverk för och med kvinnor, exempelvis företagsnätverken Majorskorna i Sunne, Klarorna i Årjäng, Christinorna i Kristinehamn, FiA i Arvika. Skapande av kvinnliga företagsnätverk och kvinnors val av sörorganisering har framförallt varit ett uttryck för att kvinnor inte känt sig välkomna eller bekväma i manligt styrda företag eller företagsnätverk (SOU 2004 s 59). Detta verkar fortfarande vara fallet. Flera av våra informanter menar att många kvinnor upplever att de inte blir bra bemötta i de allmänna ”manliga” företagsnätverken. De litar inte på männen eftersom de har erfarenhet av att de blivit bestulna på idéer och projekt (Jfr SOU 2004 s 59).

Företagarkvinnorna säger att de inte vill vara *med* män, men ofta vill de inte heller vara *som* män. Några av företagarna vi pratat med berättar att det företagsnätverk de är med i är öppet för alla kvinnor som driver företag inom lokalsamhället, och ibland också för kvinnor i ledande positioner. Man poängterar att nätverken är öppna och jämlika *är man kvinna och företagare så är det öppet*. De understryker att de inte vill ha några kottierier eller att några ska vara viktigare än andra. Alla ska vara på samma nivå. Det ska som en informant säger *inte bli någon inre krets*. Denna öppenhet kan ta sig uttryck genom att de vid olika tillställningar eller studiebesök bjuder med anhängiga eller vänner utanför företagsnätverket.

... då var det ju ordnat så att de som var med kunde ju bjuda med en vän, någon som vi ville ta med på kvällen och det tycker jag ju är bra för det motverkar ju att det blir någon sådan här inre krets. Jag känner att de möten jag har varit på har det varit bra atmosfär och högt till tak och så.

Jämlika relationer, positiva och belönande upplevelser krävs visserligen för att alla ska våga prata och bidra med sina idéer (Svensson & Åberg, 2004). Men öppenheten i de kvinnliga nätverken kan leda till att det tar längre tid att bygga upp förtroendefulla relationer och risken är att deltagarna till slut söker egna kontakter utanför nätverken (se Lundqvist & Swärd, 2000). Nätverken kan därför riskera att bli temporära stödstrukturer och mötesplatser utan egentlig kraft.

De kvinnliga företagsnätverkens syfte är socialt men ibland också affärsmässig. De flesta företagsnätverken har olika tema- eller informationsmöten. Medlemmarna besöker varandras företag, hjälper varandra att visa upp sig och har gemensam marknadsföring. Men det riktigt viktiga verkar vara att träffas och ha kul tillsammans. När de har roligt ihop blir de också stärkta och får större förtroende för varandra

det kommer ut mycket gott (av nätverket, vår anm.) man gör roliga saker och det leder till öppenhet, det är många som känner trygghet (...) fast idag är man också stolt över att vara med i nätverket ... det är ju lite roligt att man är lite stolt.

Att ha en mötesplats och umgås är ofta det viktigaste för kvinnliga småföretagare (se ex Lundqvist & Svärth, 2000). För många kvinnor är just möjligheten att dela personliga erfarenheter förutsättningen för att skapa en förtroendefull relation. De vill bli bekräftade som personer innan de deltar i och spelar det sociala spelet som enbart företagare (se Bjerrum Nielsen & Rudberg, 1991).

Företagsnätverken drivs i flera bemärkelser utifrån kvinnliga villkor, ibland som en reaktion mot erfarenheter av manliga sammanhang. Det av män formade föreningslivet, arbetslivet och andra sociala sammanslutningar kännetecknas ofta av en hierarkisk struktur. För att inte riskera att någon blir förmer eller får mer makt försöker kvinnorna:

jobba efter att det inte ska vara någon som driver, utan det ska vara ett flytande ordförandeskap.

Paradoxalt nog lyfter kvinnor fram behovet av en nyckelperson eller ett branschråd som tar tag i saker. Nyckelpersoner eller eldsjälar är i flera sammanhang, inte minst för klusterbildande, viktiga personer som kan driva olika frågor (SOU 1997 s 135; Ahrne & Papakostas, 2002). De vi intervjuat efterlyser ett branschråd eller att någon/några som arbetar för dem till exempel genom att stödja och lobba för wellness-branschen inom den regionala tillväxtpolitiken.

men jag tror, ibland kanske det behövs en eldsjäl som drar igång det hela och vill satsa pengar och har tid. Så är det ju kanske i trävarubranschen, där finns det ju kanske möjlighet och starta stiftelsen (och folk, vårt tillägg) som är beredda att lägga in pengar (...) man måste sticka ut näsan för att få till en sådan grej, fantasten, och så har de ju det traditionella näringslivet med sig

Motstånd mot en ledning kan innebära att nätverket förlorar i styrka och kraft, speciellt om ingen deltagare får utmärka sig. Dessutom riskerar affärerna att förbli småskaliga och nätverkets betydelse riskerar att bli ringa. Sättet att organisera nätverket på kan framförallt förstås mot bakgrund av en samhällsligt definierad kvinnlighet. Konsekvensen kan vara kontraproduktivt i en värld dominerad av manliga spel och spelregler. Även i mer eller mindre slutna kvinnliga nätverk verkar rekryteringen av kvinnor vara relativt bred. Det kan räcka med att kvinnor har en ledande position inom antingen offentlig eller privat verksamhet. Man bygger alltså inte sina nätverk på personliga, lojala kontakter på samma sätt som män.

Ofokuserade nätverk och prioriteringar

Många nätverk för kvinnor har initierats av offentliga aktörer som identifierat behov av mötesplatser för kvinnor i karriären eller för kvinnliga företagare. Nätverken har inte skapats underifrån eller växt fram över tid. Problemet med utifrån skapade nätverk är att de ofta saknar tydligt syfte. Detta problem framkom exempelvis i intervjuer med kvinnor i ledande befattningar inom såväl offentlig som privat verksamhet som deltog i ett nätverk. Ett underförstått syfte i detta nätverk var att påverka länets könsstruktur. Detta syfte var dock inte helt tydligt och efterhand framträdde två motstridiga uppfattningar om ambitionerna med nätverket. Flera kvinnor tyckte att nätverket var för seriöst och varken gav tillräckligt utrymme för umgänge eller möjlighet att lära känna varandra. Andra kvinnor tyckte att nätverket var för ofokuserat och mållöst. Med tiden upplevdes också ett bristande engagemang från deltagarna (jfr Wreder, 2006). Detta är ganska vanligt. Ju mer informella och otydliga nätverk, desto mer ansträngning krävs för att göra dem emotionellt kraftfulla (Collins, 2004 s 274). Och det torde vara svårt att lyckas med detta om nätverket konstruerats enbart utifrån att vissa kvinnor på betydelsefulla positioner i samhället valts ut. Efterhand upptäcktes också motstridande ideologiska intressen och ståndpunkter som en del tyckte var bra då man fick olika synpunkter medan andra tyckte att det försvårade möjligheten att bygga förtroendefulla relationer med varandra. De utifrån eller uppifrån skapade kvinnonätverken upplöses ofta och deltagarna söker andra vägar, så gjorde också dessa kvinnor.

Den medvetenhet om kvinnors villkor och nödvändigheten av att förändra könsstrukturen som fanns bland de kvinnor som ingick i ovanstående nätverk verkar också uppstå i de lokala företagsnätverk vi kommit i kontakt med. Dessa har med tiden ökat sitt inflytande i lokalsamhället. Några nätverk är en remissinstans åt kommunerna, andra nätverk är representerade i olika instanser där näringslivsfrågor behandlas och ytterligare andra ser till att nyttja sina kontakter med inflytelserika aktörer i kommunen. Denna professionalisering drivs ofta av kvinnor med erfarenhet från andra, ofta "manliga" sammanhang. Den ökade professionaliseringen innebär samtidigt risker för att avståndet till övriga medlemmar ökar, att en inre krets tar form och att en del medlemmar försvinner. Man kan här ana en begynnande motsättning mellan företagarkvinnorna på samma sätt som mellan karriärkvinnorna i det tidigare nämnda nätverket. En del informanter berättar att deltagarna ofta är nöjda med de sociala träffarna – där de kan knyta en del horisontella kontakter – och med informationsmöten – där de kan få kunskaper som de har nytta av för sitt eget företag. Det är svårare att få med sig kvinnorna om det handlar om att engagera sig för kvinnors företagande i allmänhet. Detta motstånd kan bero på att man faktiskt inte vill engagera sig utan är nöjd med situationen som den är, men det kan också bero på att man saknar tid och resurser. Dessa småföretags-

nätverk kan då "tvingas" välja mellan att arbeta för sitt *eget företagande eller för kvinnors företagande*. I flera av nätverken löses detta genom att några engagerar sig under begränsade perioder. I ett nätverk har man exempelvis, som tidigare nämnts, roterande ordförandeskap.

Motståndet mot att engagera sig kan också bero på att många kvinnliga företagare har annat de prioriterar högre. Företagarna vi intervjuat är i princip positiva till kvinnliga nätverk och nätverksarbete: *även om jag inte är aktiv just nu så känner jag att det är något jag vill stödja*. Men i praktiken prioriterar de ofta barn, hem och familj och de säger att tiden inte räcker till för att ta på sig extra uppdrag.

Ja det har ju mest med tid att göra, det har inget med något annat att göra, jag har ju mest varit utanför ... och rest en hel del i perioder. Så när jag är hemma så vill jag vara hemma.

Många kvinnor, oavsett om de förvärvsarbetar eller inte, prioriterar ofta man, barn och familj (Jacobsen & Karlsson, 1993). Och många småföretagare startar ofta företag för att de prioriterar att kunna vara i närheten av barnen (Lönning, 2003). Och de vill inte, som en informant säger, lägga mer tid på att utveckla företaget eller kvinnors företagande:

många vill inte växa ... tiden man ägnar utanför går åt till annat, föräldramöten, man vill vara hemma, man lägger inte sin tid på det, vill inte sitta på möten som ensamföretagare och har därför svårt att ta på sig uppdrag

Denna prioritering kan i sin tur förklaras utifrån vår samhällsstruktur som påbjuder att kvinnor ska vara på ett visst sätt och sätta familjen och barnen först. Om kvinnor inte riktigt lever upp till modellen för "en riktig kvinna" eller "riktig mamma" riskerar de att bli negativt bekräftade. Denna härskarteknik kan användas mot kvinnor som prioriterar arbetslivet före barnen. Ibland behövs inte ens negativa sanktioner. Kvinnor kan genom sitt dåliga samvete sanktionera sig själva. Inom företagsnätverken finns en förståelse för kvinnors livsvillkor och en av våra informanter berättar att i det nätverk hon är med i tas hänsyn till kvinnors situation och man försöker förenkla för varandra.

Är man inte med varje gång så är det pub och det är inte, ok nu är man med i det här också, och att man inte har dåligt samvete när man inte kan gå. Och det har vi sagt att det är helt ok att man inte kan gå eller att man inte prioriterar det just nu. För då har man ju nätverket när man själv känner att man behöver det.

Det finns i de samhälleligt definierade yrkes- och modersrollerna inbyggda motsättningar som kan innebära svårlösta dilemman för kvinnor.

En konsekvens av att många kvinnor prioriterar hemmet och familjen är att de inte har tid för att träffa och lära känna andra kvinnor för att prata ihop sig om sina egna specifika intressen och framhålla dem i olika samhällsorgan (jfr Lie, 1982). Eftersom kvinnor ofta förväntas visa omsorg om andra och se till andras behov först kan de ha svårare att sätta sina behov och önskemål främst (jfr Beauvoir, 2006). En annan konsekvens av kvinnors prioriteringar är att män får tillgång till ett vad man kan kalla omsorgskapital. Män har oftare än kvinnor en partner som är hemma eller deltidsarbetar och verkställande direktörer förväntas ofta ha en familj som ställer upp (SOU 1997 s 135). Kanske kan kvinnors brist på omsorgskapital förklara varför kvinnor i makteliten oftare är ogifta, skilda utan barn eller gifta med en annan toppledare (Göransson (red) 2006).

Praktiska och emotionella stödnätverk samt medvetna strategier

Kvinnors vardagsvillkor leder till att kvinnor skapar fler sociala nätverk utanför arbetsplatsen, ofta med mötesplats i hemmet. Kvinnornas sociala nätverk kan bestå av privata relationer, make, släkt och vänner. Dessa nätverk är viktiga som stöd och praktisk hjälp med strykning, barnpassning med mera för såväl småföretagare (Karlsson & Lönnbring, 2005) som för kvinnor i maktposition (Göransson (red) 2006; SOU 2004:59 s 98). Men de kan inte användas för att påverka det regionala tillväxtarbetet.

I andra sammanslutningar med historiska och manliga rötter, exempelvis Rotary och Frimurarlogen, väljs nya medlemmar in i en etablerad krets av människor efter att ha blivit rekommenderade. Att rekommenderas av andra skapar goda förutsättningar för lojalitet och förtroende mellan medlemmarna och genom att det finns en tydlig grupp som inkluderas skapas lättare känslor av tillhörighet och lojalitet. Gemensam utbildning, militärtjänst med mera är andra sammanhang där starka lojaliteter kan skapas. För kvinnor finns inte några motsvarande sammanhang där förtroendefulla relationer byggs och nyttjas i offentliga sammanhang. Även om många kvinnor numera deltar i olika rotaryklubbar är det viktigt att vara med i "rätt" rotaryklubb eller som en informant säger *sitta vid rätt bord*. De flesta kvinnor saknar ännu de kontaktnät som män i maktpositioner kunnat skapa genom sitt idrottsintresse, gemensamma utbildning eller militärtjänst. Kvinnor som arbetat länge skapar naturligtvis också kontaktnät eller får *informella tillhörigheter* som en kvinna kallar det och kvinnor synkar också ihop sig och bildar informella tjejgrupper som går ut och *tar en öl* (Wreder, 2006).

Vid sidan av kvinnors sociala och praktiska nätverk berättar kvinnorna, framför allt kvinnor i ledande positioner, att de också har tillgång till personliga nätverk som kan relateras till yrkeslivet. I det personliga nätverket består utbytet inte så mycket av praktiskt som emotionellt stöd. De säger att de kan lasta av sig känslomässiga upplevelser och erfarenheter från arbetet och *vara*

mer av sig själva. Nätverken är personliga och exklusiva i så måtto att man valt dem själv och att man i gruppen väljer vilka som får vara med eller inte. Även om de i en eller flera bemärkelser använder nätverken i arbetslivet är det sällan som man arbetar på samma arbetsplats, inom samma organisation eller samma bransch (jfr SOU 2004:59). Det är inte heller ovanligt att medlemmarna i nätverket är utspridda på flera orter i landet. Kvinnorna torde därför ha svårt att aktivt stötta och hjälpa varandra i specifika arbetssituationer eller att stärka varandras möjligheter att påverka lokalt eller regionalt utvecklingsarbete. Kvinnornas nätverk har tillkommit av andra anledningar än mäns och bygger inte på samma typ av lojalitet. Men kanske är detta bara en tidsfråga. Det finns nätverk vi kommit i kontakt med där kvinnorna på sätt och vis arbetar ännu mer medvetet strategiskt än män för att påverka organisationer och tillväxtarbete. Vi har också kommit i kontakt med kvinnor som medvetet och aktivt arbetar för att hjälpa och stötta andra kvinnor i karriären.

Vänskapslogiken är privat och gåvologiken offentlig

En av de viktigaste beståndsdelarna i en nätverksrelation är det ömsesidiga utbytet. Utbytet sker ofta genom olika former av tjänster eller gåvor (se t.ex. Mauss 1925:1997). Gåvor betraktar man vanligtvis som något frivilligt, men detta är bara som det ser ut. I grunden regleras gåvor genom motgåvor. I arbets- och nätverkssammanhang kan gåvoutbytet gälla information, hjälp, idéer, stöd i en viss fråga, hjälp att få ett visst jobb eller uppdrag, materiella resurser etc. Genom gåvor skapas relationer. Ett dilemma för kvinnor är att de i regel har en annan syn på gåvoutbytet i arbetslivet än vad män har. De kan lätt uppfatta utbytet som en form av utnyttjande. Det är möjligt att kvinnor eller i varje fall vissa kvinnor, i högre grad skiljer på sin arbetsroll och sin privatroll och att de därför också vill hålla isär arbetsrelationer från vänskapsrelationer. En av våra informanter säger att kvinnor värnar sina personliga nätverk och berättar om när en väninna ringde henne och frågade vad hon skulle tycka om att de blev kollegor. Hon säger:

Det ville inte jag, jag ville inte ha henne som arbetskamrat och om vi skulle träffas på kvällen så vill inte jag ha det med mig.

För många kvinnor har de närmaste vännerna eller bästa väninnan en särställning. Relationen till nära väninnor grundas på närhet, samtal och förtrolighet. Med bästa vännen kan kvinnor visa sina osäkerheter och svagheter. De kan prata om allting och upplever att den andre förstår. Den lojalitet kvinnor väntar sig av varandra är relaterad till privatlivet och går ut på att väninnan ska ställa upp för samtal och stöd inte på att nyttja varandra i arbetslivet. Ju närmare vän desto starkare emotionellt band. Kanske vill man inte riskera att förlora det personliga utbytet och bekräftelsen för ett yrkesmässigt utbyte. Fle-

ra kvinnor säger också att det är skillnad när män och kvinnor möts utanför arbetet på exempelvis en middag eller en fotbollsmatch med barnen. Männen pratar då ofta jobb med varandra medan kvinnor pratar om allt förutom jobb.

På ett något förenklat sätt kan man säga att kvinnors nära relationer och gemenskaper baseras på samtal och förtrolighet och männens på gemensamma intressen, kompetens och konkurrens. I männens intressegemenskaper stöttar män varandra när båda har nytta av det. För kvinnorna handlar det om att stötta varandra för att man identifierar sig med varandra och upplever att den andra är en del av en själv. Kvinnors identitetsgemenskap går därför ofta utöver nyttogemenskapen. Intressegemenskap eller identitetsgemenskap kan känneteckna både mäns och kvinnors relationer men för kvinnorna är identitetsgemenskapen dominerande i de nära relationerna. Kvinnor blir bekräftade när de blir utvalda till gemenskap medan män blir bekräftade när de blir valda att utföra arbetsuppgifter eller inneha en viss position (Haavind, 1982).

Kvinnor har naturligtvis också andra relationer än nära väninnerrelationer. Men även om andra relationer är mer distanserade och innebär att kvinnorna gör saker ihop så är ändå samtalet och upplevelsen av att man kan prata förtroligt en väsentlig beståndsdel (Jfr Lie, 1982; Mauthner, 2002). Eftersom kvinnors relationer till sina närmaste väninnor och kamrater i hög grad bygger på att kunna visa sina svagheter och samtala om svårigheter, vilket vi såg var viktigt i de personliga och emotionella nätverken som kvinnorna berättade om, kan det kanske finnas en rädsla att dessa "svagheter" eller förtroenden nyttjas i fel sammanhang. Att utnyttja varandra i arbetssammanhang kan därför uppfattas som ett hot mot den privata relationen. Detta kan vara en förklaring till kvinnors tveksamhet till att ha bästa vännen som arbetskamrat och kvinnors svårigheter att skapa nätverk på samma sätt som män. En av kvinnorna vi intervjuat lyfter just fram dessa skillnader mellan män och kvinnor.

Kvinnor samtalar mycket om andra saker. Kvinnor vill inte använda sina vänner eller utnyttja sina kontakter. För män är det självklart att ringa upp, exempelvis på kvällen och säga: du jag kom på, kan inte du...

Flera kvinnor som exempelvis deltar i Rotarymöten vill ändå inte kontakta andra medlemmar, även om de vet att män gör det. En kvinna menar att det handlar om att *komma över en tröskel för att utnyttja nätverket*. Hon säger också att det är svårt att använda en relation som bara är ytlig och att hon vill ha relationer som *finns på riktigt* (jfr Wreder 2006).

Kvinnors vänskap baseras på en intimitet som innebär att dela känslor med några få personer och kvinnor förhåller sig till varandras känslor på ett annat sätt än vad män gör (Holter, 1982). Även om mäns relationer bygger på starka lojaliteter och emotioner så visar inte män sina känslor lika tydligt för varandra, snarare tvärsom. Det finns bland män en respekt och erkänsla för den som lyckas behärska sina känslor. En konsekvens av detta är också att man

kan uppfatta varandra som självständiga och autonoma (Lindgren, 1996).

Utifrån kvinnors och mäns olika synsätt på utbytet finns det en risk att kvinnor missförstår de gåvor de får och inte heller begriper att de förväntas ge något tillbaka. Att inte ge något tillbaka kan bestraffas (Lind, 2000). Det är inte bara mäns och kvinnors olika kunskaper och erfarenheter av utbyteslojiken som försvårar för kvinnor. Många kvinnor saknar dessutom tillgång till relevant kapital som exempelvis kunskap, information, meriter, nätverk, anseende eller ekonomiskt kapital (Göransson, 2006 s 526-531). De saknar något att byta med.

Allianser utan emotionella bindningar

Många kvinnor vet att de måste arbeta på ett annat sätt om de vill påverka. *Man får inte igenom en fråga bara för att man säger vad man tycker*, som en informant uttrycker sig. De nätverk som kvinnor skapat och deltagit i verkar ändå inte fungera och många lämnar därför dessa konstruerade, formella eller "semiformella" nätverk och bygger egna allianser. Dessa allianser liknar i högre grad männens kontaktnät men skiljer sig paradoxalt nog åt genom att de inte bygger på emotionella bindningar, förpliktelser och lojaliteter. I intervjuer med flera kvinnor i ledande positioner framkommer att man i nätverken tydligt vill skilja på sin roll som företrädare för en organisation eller företag och sin privata roll. Dessa kvinnor framhåller vikten av att ha en egen integritet och vill inte binda upp sig av lojaliteter i olika nätverk (jfr Wreder, 2006). Det är troligt att kvinnor inte uppfattat de starka känslomässiga orienteringarna och bekräftelserna som kännetecknar många manliga kontakter (jfr Lindgren, 1996).

Emotionella bindningar mellan män skapas ofta genom gemensamma traditioner, ritualer och intressen och kanske underskattar kvinnor betydelsen av att delta i dessa. Inte minst av tidsskäl kan kvinnor tacka nej till middagar, hockeykvällar och jaktveckor, men förlorar då också möjligheten att skapa emotionella arbetsrelationer. Det räcker inte heller med att delta någon enstaka gång: Ju fler upprepade, formella och starkt fokuserade ritualer med samma människor, desto starkare band skapas mellan medlemmarna. I de högre statuslagren överlappar ritualerna ofta de formella ceremonierna som ingår i den offentliga världen, exempelvis representationsmiddagar, invigningar och liknande (Collins, 2004 s 273). Det är inte heller ovanligt med representation på hockeymatcher och andra fritidsevenemang. Många företag i Värmland har till och med sina egna loger i hockeyarenan. Kvinnor har av tradition saknat egna sammanhang eller *arenor* där vi-anda kan skapas. Därmed har de heller inte byggt emotionella lojaliteter och band till andra kvinnogrupper på samma sätt som män gjort genom att exempelvis i lagsporten "svetsa ihop laget" eller genom militärtjänst lära sig att det är "en för alla, alla för en" som

gäller. En konsekvens av detta är att kvinnors relationer är mer osynliga och defensiva på arbetsplatser, i organisationer och i lokalsamhället (Holter, 1982 s 20).

I en förlängning kan betydelsen av samvaro och förtrolighet göra det svårare för kvinnor att hantera konflikter och pröva varandras lojalitet. De vet därför inte var de har varandra och de känner inte till varandras gränser och styrkor i offentliga sammanhang. Möjligheten att hjälpa varandra att utöva makt blir därför också mindre (Lie, 1982). De allianser kvinnor idag skapar verkar bygga på rationella, uttalade överenskommelser i enstaka frågor, inte på emotionella bindningar. En konsekvens av detta kan vara att deras allianser är mindre hållbara i kritiska situationer. Saknas lojalitet kan det exempelvis vara svårare att komma tillbaka i en maktposition om man blivit utmanövrerad. Samtidigt finns det naturligtvis en styrka i att inte behöva agera utifrån lojala bindningar. En nackdel med nätverk är att de kan kräva resurser, villkora resursanvändning och pressa en ledning åt ett visst håll. Därmed kan nätverk också verka konserverande i en organisation och därför också motverka nytänkande och förändring (Hasselberg & Pettersson, 2006 s 72).

Tilltro till samhällssystemet snarare än kontaktnät

Småföretagarkvinnorna utbildar sig och breddar sin kompetens hela tiden – både av eget intresse och för att öka sin konkurrenskraft. Som ett led i att utveckla sig och sitt företag skaffar de sig professionella nätverk och kontakter bestående av människor de träffat genom tidigare utbildningar och arbetsplatser eller genom branschnätverk, som exempelvis kroppsterapeuters riksförbund. Träffar med andra i branschen syftar inte till att nyttja varandra för att utvidga företaget eller sin egen karriär utan om att bredda sin kompetens.

Grundutbildning och vidareutbildning är några av samhällets strategier för att öka tillväxten, så också i det värmländska tillväxtarbetet. Kvinnor verkar ha anammat budskapet om att utbildning och duktighet lönar sig, men samtidigt menar en informant att kvinnornas idéer försvinner eftersom alla väntar på att brukspatron ska säga sitt. En annan informant tror, mot bakgrund av att länet har fler högutbildade kvinnor än män och att tjänsteproduktionen ökar, att kvinnorna i Värmland kommer att flytta fram sina positioner. Det är bara, som hon säger:

en generationsfråga, sedan är männen överspelade, kvinnorna tar över, de är högutbildade och driftiga

Kvinnorna vi intervjuat ger uttryck för att de känner förtroende för samhällssystemet. Systemförtroende baseras på en tilltro till att våra institutioner exempelvis utbildning eller arbete styrs av neutrala och rättvisa lagar och

regelsystem, det vill säga att de är oberoende av en enskild persons uppfattningar eller av relationer (Luhman, 1979). De verkar också tro att om de bara är duktiga och ansvarsfulla så kommer det att gå bra för dem. När det gäller näringslivet är det dock många som fått erfara att det är andra regler som gäller (Dahlbom Hall, 1992).

Glappet mellan olika samhällsnivåer och nätverk⁴⁹

Som vi visat i denna studie är män i Värmland organiserade och innehar positioner som ger dem större möjlighet att definiera vilka som får vara med i olika sammanhang, vad som är viktigt att uppnå och på vilket sätt detta kan uppnås. För att kunna påverka det regionala tillväxtarbetet behöver kvinnor *som grupp* ha tillgång till de *arenor* och de *kretsar* där beslut fattas. Genom partnerskapsarbetena fick en del kvinnor tillgång till en av arenorna där värm-ländsk tillväxt diskuterades men lyckades uppenbarligen ändå inte påverka det slutgiltiga dokumentet i jämställd riktning. Varken de kvinnliga företagsnätverken eller karriärnätverken har lyckats göra sig gällande inom tillväxtfältet. Vi menar att en förklaring kan vara att kvinnor som grupp har otillräcklig anknytning till de centrala nätverken i regionen och därmed också till de grupper som är viktiga att ingå i. De har inte heller tillgång till de arenor som är betydelsefulla. Det verkar finnas ett glapp mellan de kretsar som spelar roll och de kretsar som informanterna ingår i.

En förklaring kan vara att könsstrukturen inte determinerar men sätter rammar för kvinnors relationer till män och till varandra (jfr Haavind, 1982) och därmed också för deras nätverkande. Kvinnors kvinnlighet i relation till varandra är inte samma kvinnlighet som de har i relation till män. *Det händer något med kvinnor och unga män när alfahannarna kommer* som en kvinna exempelvis uttrycker sig. Både män och kvinnor har att förhålla sig till de omgivande reglerna för olika relationer, på samma sätt som läkare och patient bör agera

⁴⁹ Det har på senare tid skrivits en hel del om sambandet mellan det civila samhället, dess uttryck i form av kultur, fritidsaktiviteter, livsstilar, värderingar etc. och regional tillväxt. Det samband man beskriver är dock inte helt entydigt. Putnam (1996) betonar betydelsen av samhällen med starka sociala nätverk och homogena normer och värderingar medan den amerikanska forskaren Floridas (2006) huvudtes är att det är den kreativa klassen som påverkar tillväxt, framförallt var de bosätter sig och de bosätter sig ofta i toleranta, öppna och kreativa miljöer. Utifrån Putnam och Florida ställs ett kollektivt civilsamhälle mot ett individualiserat heterogent samhälle. Men kanske är det som Westlund (2006) skriver att Putnam och Florida beskriver två olika faser, en stabil och en framväxande. I den stabila fasen är det vanligt med "more of the same". Dagens produktionssamhälle kännetecknas dock av mer föränderlighet och mindre stabilitet. Civilsamhället förändras mot individualism, diversifierade livsstilar, lösliga nätverk och rörelser där globala impulser snabbt integreras. I ett sådant samhälle är kreativitet och entreprenörskap nödvändiga ingredienser och därmed är civilsamhällets utveckling viktigare för ekonomin än någonsin tidigare. Samtidigt menar Westlund att det finns en stor risk att vi får en starkare polarisering mellan de som är med och de som inte är med. Om kvinnor redan idag har svårt att göra sig hörda vilka möjligheter har då kvinnliga företagare och företagsfrämjare att påverka det regionala tillväxtfältet i framtiden?

inom sina ramar. Kvinnor söker precis som män positiv bekräftelse på sin identitet och kan lika lite som män undvika att värderas utifrån samhälleliga ideal om kvinnlighet respektive manlighet. Den i vårt samhälle definierade kvinnligheten är alltid underordnad manligheten. Att vara kvinnlig är därför också att vara relativt underordnad män. Är kvinnor exempelvis manhaftiga riskerar de att bemötas negativt och definieras som mindre kvinnliga. Kvinnors nätverk och organisationer är också ofta underordnade mäns nätverk och organisationer.

De samhälleligt definierade målen och medlen utgör också ramar som kvinnor och män har att förhålla sig till. Som vi sett tidigare skapar kvinnor olika typer av nätverk utifrån den vardagssituation de befinner sig i. I flera fall kan man ana vissa motsättningar mellan kvinnor såväl inom som mellan nätverk på olika samhällsnivåer. Det är inte heller ovanligt att kvinnor tar avstånd från allt nätverkande, i synnerhet enkönat nätverkande. De motsättningar vi sett rör syften och mål, ambitioner, umgängesformer, hierarkier, lojaliteter och strategier. Kvinnorna har valt olika sätt att förhålla sig till det som anses betydelsefullt i samhället och hur man uppnår detta. Och dessa val kan förklara varför det uppstår positiv respektive negativ gemenskap mellan kvinnor. Logiskt sett finns fyra olika sätt att förhålla sig till samhällets mål och medel.

För det första kan kvinnor ha samma uppfattning som män om vad som är viktigt att satsa på och hur man ska nå dit. De kvinnor som är lojala mot de existerande uppfattningarna och institutionerna anser inte att kön är viktigt och därmed ses inte heller kvinnospecifika intressen som relevanta. Det är troligt att dessa kvinnor tar avstånd från och ibland nedvärderar kvinnor och kvinnogemenskap som hävdar att kön är relevant. Man väljer att konkurrera och samarbeta på samma premisser som män och räknar den egna individuella prestationen som den enda viktiga. Man uppfattar att alla har samma möjligheter, förekomsten av diskriminering förnekas och man ser sig som annorlunda andra kvinnor.

Kvinnor kan också välja att acceptera de mål män satt upp men välja andra medel att nå dit. Det medel de väljer är ofta att stå bakom och stötta männen. Männens konflikter blir på detta sätt deras egna och påverkar därför också deras relationer till andra kvinnor. Dessa kvinnor konkurrerar och samarbetar genom sina relationer till män. Eftersom dessa kvinnor uppnår livets goda genom män kan det lätt bli konkurrens mellan kvinnor om de mest eftertraktade männen. Kvinnogemenskap reduceras till väninneförhållandet som underordnas äktenskapsförhållandet. Eftersom kvinnorna väljer att försöka nå målen genom män och inte genom sig själva finns risken att de kan uppleva maktlöshet och osäkerhet. Dessa kvinnor kan ha svårt att acceptera kvinnliga gemenskaper som inte är underordnade mäns gemenskaper.

Ett tredje förhållningssätt är att använda samma medel som män men ha andra mål och värden och på andra arenor. Kvinnor som väljer detta förhåll-

ningssätt undviker att konkurrera med männen och kan få makt över ett begränsat område. Förhållandet mellan kvinnor blir dock osynliga eftersom de rör sig på mindre offentliga arenor. I värsta fall kan dessa kvinnosammanslutningar uppfattas som hemlighetsfulla och därmed också farliga av männen. Det är inte ovanligt att det finns starka kvinnogemenskaper på landsbygden och i mindre samhällen som också kan uppnå en hel del men bara inom ett begränsat område. De kvinnor som deltar i dessa gemenskaper bekräftar dock varandra som kvinnor.

Ett fjärde förhållningssätt är att ha andra mål och använda andra medel. De kvinnor som väljer detta förhållningssätt omdefinierar det manliga samhället och kämpar för en förändring av grunderna. Kvinnorna bekräftar varandra genom alternativa mål och det motstånd de möter.

Dessa skisserade förhållningssätt kan finnas i olika grader hos olika kvinnor och i olika organisationer. Blandformer kan förekomma men motsättningar mellan olika kvinnogemenskaper kan förklaras utifrån att man valt olika strategier (Haavind, 1982). Kvinnorna i våra intervjuer låter sig inte heller så lätt inordnas under dessa förhållningssätt. Eftersom de kvinnor vi intervjuat främst är kvinnor som deltagit i olika kvinnogemenskaper så har kvinnor som har lika mål och lika medel som män inte ingått i vår studie. Kvinnorna i ledande positioner verkar dock i början av sina karriärer ha haft samma mål och använda samma medel som män men upptäckt att de inte når dit de vill. De börjar därför använda och utveckla andra medel. Det verkar alltså som att de inom ramen börjar omdefiniera medlen. En följd av detta är dock att avståndet mellan kvinnor i ledande positioner med olika strategier kan öka. De företagare vi intervjuat har inte samma, men inte heller helt olika mål. De prioriterar inte ökad tillväxt i första hand, utan vill kombinera företagandet med mål inom familjen. De medel de använt är dock desamma som män. Men även här kan vi se att de börjar förändra de medel de kan använda genom att också i organiserad form försöka påverka villkor för kvinnors företagande. Man kan se tendenser till splittring mellan kvinnor i företagsnätverken.

I detta kapitel har vi försökt visa olika mekanismer som vi tror haft betydelse för att kvinnorna inte kunnat påverka det regionala tillväxtarbetet. Nu har ju naturligtvis inte alla män och alla "manliga verksamheter" heller haft möjlighet att delta i tillväxtarbetet. Många manliga småföretagare delar i den bemärkelsen villkoren med de kvinnliga småföretagarna och många manliga chefer eller män i ledande positioner saknar också de nätverk de skulle behöva för att kunna påverka i högre grad. Vi argumenterar inte för att de kvinnliga småföretagarna ska dominera det värmländska tillväxtarbetet. Det vi försökt göra är att hitta några faktorer som kan vara viktiga för att få ett mer jämställt och hållbart Värmland i framtiden.

Öppna utrymmen, resurser och nätverk

Vid nyetableringar och förändringar är motstånd i olika former ganska vanligt. Många organisationer och institutioner kännetecknas av en inneboende tröghet och vill helst inte förändras alls. För att en förändring eller utveckling ändå ska ske har några faktorer visat sig vara speciellt viktiga, nämligen öppna utrymmen, lösa resurser och nätverk. Öppna utrymmen kan uppstå genom ny teknik, förändrade värderingar, förskjutning i makten, infrastruktur, etableringsstöd, avregleringar av exempelvis sjukvård, nya resurser, nya kontakter med mera. Förändringar i regionalpolitiken eller i ekonomin kan också leda till att nya utrymmen skapas och att resurser frigörs (Ahrne & Papakostas, 2002).

I Värmland är wellnessbranschen på kraftig frammarsch, även om många nya företag startar på en ganska blygsam nivå. Dessa företag har försökt ta plats i det öppna utrymme som den nya livsstilen, friskvårdsarbete och måbra trenden står för. Företagarna vi intervjuat har identifierat ett marknadsbehov och det verkar som om de ständigt utbildar sig och fortsätter utveckla sina tjänster. Många vill också gå ihop med andra företagare och starta olika former av helhetscentra där olika verksamheter och kompetenser kan samlas under ett tak. Man hävdar att det finns ytterligare utrymme för tillväxt, dels genom specialiseringar, dels genom att nya kundgrupper tillkommer. Inte minst män har upptäckt och utnyttjar i högre grad än tidigare tjänster inom wellnessbranschen. Enligt våra informanternas uppfattning fortsätter branschen att öka, vilket också offentlig statistik stöder. Men det finns en risk att olika aktörer som kan främja företag och företagsutveckling underskattar branschens förutsättningar och potentialer.

För att Wellnessbranschen ska räknas som en tillväxtbransch är det viktigt att den kan ta plats inom vad man kan kalla tillväxtfältet. Med tillväxtfält menar vi det område som påverkas av dagens tillväxtpolitik, regionala tillväxtavtal och partnerskapsarbeten. Varje fält har sina oskrivna lagar och regler som sätter ramar för vad som är möjligt att säga, göra och vad som är tillåtet att diskutera. Detta kan kallas fältets doxa (Moi, 1994). Vad som kan åstadkommas av regionalt utvecklingsarbete och etablering av nya branscher är inte bara beroende av den enskilde företagaren utan i hög grad av den samhälleliga kontexten och fältets kultur, normer, attityder, sociala samspel, maktstruktur och genusordningar.

För att starta eller utveckla företag krävs också resurser. Kvinnor har i allmänhet svårare än män att skaffa sådana. Flera småföretagare och företagsfrämjare menar därför att offentliga aktörer som länsstyrelsen, Region Värmland och kommunernas näringslivsutvecklare är extra viktiga för kvinnliga företagare. Paradoxalt nog verkar män och/eller branscher där män är verksamma ha lättare att få tillgångar i form av offentliga medel. En förklaring

till detta kan vara hur olika direktiv utformas. En av våra informanter säger: *Länsstyrelsen är nog så med genusaspekter men direktiven från Nutek är könsblinda.* Direktiv och styrdokument som exempelvis det regionala tillväxtprogrammet innebär enligt flera informanter att det är svårare att få pengar till tjänsteföretag än till företag som producerar varor. Inte minst tjänstehandläggarna har betydelse eftersom dessa kan fungera som grindvakter. Våra informanter har stött på tjänstemän som tycker att det är krångligare att bedöma och bevilja stöd till olika tjänster än till maskiner. Stöd från offentliga aktörer innebär inte bara ekonomiskt stöd utan också att verksamheten legitimeras och tas på allvar (jfr SOU 2004:59).

Kvinnorna i Värmland verkar inte ha lyckats delta i utformningen av villkor och modeller för att öka tillväxten och därmed har inte kvinnliga företagare kunnat få tillgång till lösa resurser i lika hög grad som män och manliga branscher. Utifrån vad som framkommit i tidigare kapitel kan man säga att vissa maknätverk och grupper har framstått som ortodoxa försvarare av tillväxtfältet, av vad som är viktigt och rätt att satsa på. Och det som varit viktigt och rätt att satsa på i Värmland har i huvudsak varit traditionella manliga branscher. Det är inte något konstigt med det. Varje etablerad ordning har en tendens att framställa sin egen, ibland godtyckliga, verksamhet som självklar och riktig. Detta är fältets doxa. Om idéer om wellnessföretagande, eller annat tjänsteföretagande för den delen, inte stämmer med de ”korrekta formerna” eller vedertagna uppfattningarna är det troligt att de förkastas som orealistiska, ointressanta eller ogenomtänkta. För att påverka en doxisk struktur kan kontakter och nätverk vara viktiga. Våra informanter menar att företrädare för andra tjänsteproducenter som exempelvis mindre IT-företag och företag inriktade på fritidsaktiviteter och fritidsevenemang ofta får stöd genom att de redan har positioner i samhället eller att de som en informant säger: *har folk på länsstyrelsen.*

För att se vilken potential som kan ligga i denna wellnessbransch, gör vi i följande kapitel en analys av företagen i denna sektor i länet.

En bransch med fokus på hälsa, må-bra och hela människan

Värmlands traditionella näringar har en given och central plats i berättelsen om värmländsk tillväxt och utveckling. Här kommer vi dock att fokusera på den växande nya wellnessektorn – i huvudsak en småskalig tjänstebansh med ett stort antal kvinnor som företagare. Det man kallar wellness är en mycket mångfasetterad verksamhet med på många sätt otydliga gränser och den kan förstås avgränsas på olika sätt. Dels finns det en mångfald definitioner på vad wellness innehållsligt omfattar, dels är det därmed ännu svårt att i statistiska sammanhang identifiera wellnessföretag. En slags minsta gemensamma nämnare kan dock vara att branschen innefattar verksamheter med ett vidgat hälsoperspektiv med också sociala, emotionella och andliga aspekter på hälsa. Utgångspunkten är också snarare att behålla god hälsa än att korrigerade dålig hälsa. Man kan också säga att det handlar om hälsa och välbefinnande ur en subjektiv aspekt; det vill säga människors egna upplevelser av hälsa är det centrala. Det innebär alltså att en person enligt traditionella medicinska kriterier kan betraktas som sjuk, men vederbörande upplever ändå livskvalitet och välbefinnande.

Ett försök att greppa mångfalden av wellnessföretag, för att vi ska kunna något så när veta vad vi talar om, är följande branschindelning (Region Värmland, 2007): Biologiskt baserade metoder (exempelvis hälsokost), friskvård genom fysisk och mental aktivitet (exempelvis träningsinstitut, yoga, coaching), kroppsvård genom manipulations- och kroppsbaserade metoder (exempelvis massage, naprapati), alternativa medicinska helhetssystem (exempelvis homeopati) och wellnessuturism (exempelvis att resa till ett hälsohem, spa eller på retreat). Utifrån denna branschindelning (som också används i denna studie) framgår, att wellnessföretagandet generellt är mest utbrett i storstadsområdena, och då framförallt i Stockholm. Man beräknar att det finns cirka 35 000 sysselsatta inom branshen i Sverige och drygt 900 i Värmland år 2006. Det är definitivt en kvinnodominerad bransch och den är i stark tillväxt. I Sverige har antalet sysselsatta i branshen ökat med 25 procent mellan åren 2003 till 2006. I Värmland är motsvarande ökning 53 procent. Tillväxt mätt i omsättning ger en ökning på 45 procent mellan 2003 och 2006 i riket från 7,4 miljarder kronor till 10,7 miljarder kronor. Värmland stod för den största procentuella omsättningsökningen i landet om än från låga nivåer.

Wellnessföretagare på landsbygden – en berättelse om "där utanför"

Hur ser vardagen och företagandets villkor ut för småföretagande kvinnor inom wellnessektorn i en mindre tätort i Värmland fjärran från innovations-

plattformer och klustermotorer? Det är en bransch som ligger *där utanför*, enligt wellnessföretagare. För, som en kvinnoföretagare uttrycker det, apropå det *riktiga och viktiga näringslivet*, som hon själv kallar skogens och stålets näringar:

Det där är inte hela sanningen om värmländskt näringsliv. Vi finns ju också.

I detta kapitel kommer vi att redovisa intervjuer med en del av dessa företagskvinnor, som av olika skäl valt att starta företag i wellnessbranschen i en kommun utanför Karlstads närområde och avslutningsvis diskutera några möjliga öppningar för denna sektors utvecklingsmöjligheter – en pusselbit för att bygga en mer heltäckande bild av regionens näringar. Det är en berättelse om några av dem som verkar *där utanför* i de 679 wellnessföretagen i Värmland (Region Värmland, 2007). Det är röster som bidrar till en berättelse om värmländskt näringsliv; vid sidan av traditionellt definierade tillväxtbranscher, klustersatsningar och innovationssystem.

Värderingsförändring och en önskan om "yttre och inre stil"

Vad är det då för en bransch dessa wellnessföretagare verkar i och hur beskriver företagarna själva branschen och dess utveckling? Hur ska man förstå hälsointresset och den snabba framväxten inom wellness? Må-bra-sektorn är synnerligen välmående med tillväxt i så gott som hela landet.

Ska man gå riktigt till botten med att förstå branschens framgångar får man ta sin utgångspunkt i omfattande samhälls- och värderingsförskjutningar, som pågått under långa tidsperioder. Historiska perspektiv är fruktbara för att skapa begriplighet i kroppens och välbefinnandets ställning i ett samhälle. Sannolikt får man söka förklaringar på olika nivåer och både i förändringar av materiella och värderingsmässiga villkor. Den väl diskuterade förändring som vi kallar individualiseringsprocessen i västvärlden hör förstås dit (se exempelvis Giddens 1997, 2000; Featherstone, 1994; Beck & Beck-Gernsheim, 2002). Kroppen är det vi framträder med inför andra när vi är friställda från andra traditionella och kulturella identiteter och att vara frisk är något som i vårt samhälle värderas högt - eller rent av högst - i livet. Vill man vara aldrig så lite drastisk kan man påstå att vårt samhälle är besatt av hälsa. Genom historien kan man se lidande och sjukdom som en röd tråd i människors liv och människor hade att uthärda det liv och den lott de fått sig tilldelade (Kallenberg & Larsson 2004; Kallenberg, 2007). 1800-talets vetenskapliga framsteg inom bland annat medicinen medförde en världsbildsförskjutning, som innebar att människor alltmer kunde påverka sitt eget öde. Numera gäller det inte enbart att ansvara för sin hälsa och att bekämpa sjukdomar; även normala åldersförändringar kan ses som ett hot. Medikalisering och åtgärder mot livets normala motgångar och förändringar kan därmed också höras dit. Människor har därmed fått ansvaret för sin egen hälsa; från ödets lott till hälsans förpliktelse.

Wellnessbranschen har kommit att bli en del av lösningen på välbefinnandets problematik. Och mycket tyder på att branschen erbjuder fungerande lösningar. Martinson (2008) har genomfört en omfattande genomgång av studier, majoriteten är amerikanska, utförda kring olika wellnessverksamheters resultat. Hon finner att praktiskt taget alla studier visar på framgångsrika resultat för verksamheterna, det vill säga människor har i något avseende uppnått ett ökat välbefinnande. Som Martinson framhåller är detta inte alldeles lättolkat; uppmuntran, engagemang och förväntningar kan självfallet spela in liksom att människor kan förändra sitt beteende och sitt sätt att leva genom att de görs uppmärksamma på problem med det. Dessutom kan ju också problem med hälsan i vid mening gå över och läka ut av sig själv efter en tid.

Välbefinnande, friskvård, hälsovård och wellness – rubrikerna varierar – är områden, som rönt stort intresse också i dagspress, specialtidningar, TV-program och i en allmän debatt med alltifrån seriösa och vetenskapligt underbyggda kost-, hälso- och motionsråd till kommersiella ”kropps- och livsstilsmakeovers”.

Demografin och 40-talisterna

Wellnessföretagarna upplever att de bland sina kunder och gäster har en åldersmässigt mycket stor spridning. Detta är alltså ingen verksamhet som bara intresserar unga människor. Det finns många verksamheter, som man kan delta i oavsett ålder och många aktiviteter kan anpassas efter kundens önskemål och förutsättningar.

Till mej kommer alla sorters folk, gamla och unga och mittemellan. Dom är rika och dom har det knapert och mittemellan. Piggare som bara den och lite allmänt skröpligare med lite ont här och där. Men det är då verkligen inte bara dom yngre som är intresserade som jag tror att det var förut, ja, faktiskt när jag började för sådär en sju år sen. Då var det mer yngre som skulle bli ännu tjusigare och ännu piggare.

En uppenbar anledning till branschens framväxt är en demografisk förändring, som leder till att gruppen äldre kommer att öka både i absoluta tal och i förhållande till andra åldersgrupper i samhället. År 2020 beräknas 20 procent av svenskarna vara 65 år eller äldre (Majanen, Mellberg & Norén, 2007). Ibland har detta beskrivits som ett tungt samhällsproblem för de yngre åldersgrupperna att bära, men ekonomiska analytiker har också alltmer börjat vända på steken. Det är också en enorm möjlighet att utveckla en ny bransch med möjlighet till tillväxt både nationellt och på en internationell marknad. 40-talisterna är en stor generation, en rekordgeneration, som efterfrågar tjänster relaterade dels till behovet av vård och omsorg, dels till en önskan om att fortsätta må bra, behålla sitt goda liv och sträva mot välbefinnande. Mycket

tyder på att det är en generation som inte passivt kommer att njuta en stillsam ålderdom med återhållna krav på god hälsa, utåtriktat liv och nya intressanta upplevelser. Det är en generation som vill fortsätta resa, vara aktiv och satsa på sig själv. Gott och väl om man kan stötta barn och barnbarn, men det är en generation som inte har lust att samla i ladorna för att ge barnen ett rejält arv eller ge upp sina egna intressen för att serva yngre generationer. Denna handlingskraftiga, pålästa och ekonomiskt starka generation vill också ha en annan vård och omsorg än vad som nu erbjuds i traditionell offentlig verksamhet. De är relativt friska och vitala och vill klara sig själva så långt som det bara är möjligt. De kommer med stor sannolikhet att värna om sin valfrihet och ställa krav även som vård- och omsorgsbehövande. Undersökningar visar, att av personer 65 år och äldre, vill en fjärdedel arbeta så länge som möjligt, hälften tänker spendera alla sina pengar på sig själva och livet mellan 65 och 80 år betraktas som livet före – fast friare (a.a).

Ett frapperande och i tiden nytt exempel på hur också klass och ålder urskiljs som en specifik konsumentgrupp är den exklusiva tidskriften *Grand*, som gratis sänds till de 30 000 mest förmögna privatpersonerna i Sverige i åldern 55-70 år. I nummer 3/2007 tipsar man till exempel om de bästa spa-anläggningarna i världen, synar det smartaste modet för ridsporten och kritiserar informationshanteringen inom den offentliga sjukvården. Man kan också ta del av fairwayens skaderisker och golfens friskvårdsaspekter för äldre (2/2008). Tidskriften *Connoisseur* distribueras gratis till personer i Sverige med en deklarerad årsinkomst på över en miljon kronor eller en nettoförmögenhet över fem miljoner kronor. Budskapet är tydligt: Njut av livet och låt det kosta. "You deserve it!"

En selektiv genomgång av reklam- och informationsmaterial från gym och träningscentra ger vid handen, att det inte längre är självklart att de ska prydas av unga, vältränade kvinnor. Män i övre medelåldern med rubriker som "Det bästa man kan spara till ålderdomen är sig själv" och "Du är aldrig för gammal för att bli yngre" ger nya budskap till nya grupper.

Så att beskriva denna demografiska utveckling som en kris är i många avseenden ett omtvistat synsätt. Att människor inte dör utan håller sig relativt vitala och friska upp i högre åldrar och tar ett eget ansvar för sin hälsa får väl tyckas vara föga beklagligt ur ett humanistiskt perspektiv. Det var väl också dit vi ville komma med efterkrigstidens välfärdspolitik. Men även ur ett tillväxtperspektiv har denna utveckling en potential. Denna generation är så pass frisk att många personer kan välja att vara kvar längre i arbetslivet än tidigare generationer, vilket för övrigt också uppmuntras ekonomiskt från statligt håll. Dessutom är det en grupp som vill välja sin vård och omsorg när det blir dags för det. Och de kan och vill betala för denna valfrihet. En tidigare ministers benämning av denna grupp som ett tärande köttberg, kan han möjligen önska utsagd. Inte minst ur saklig synpunkt.

Lagen om valfrihetssystem (LOV), som gäller från 1 januari 2009, kommer också att stödja en utveckling mot ökad valfrihet för äldre och personer med funktionsnedsättning. Människor kan alltså välja utförare av socialtjänstens insatser. Utförare kan således vara både ideella organisationer och privata företag utöver kommunens egen regi (SOU 2008:15).

Män som kunder...

Wellnessverksamheternas utbud är inte (längre) bara en angelägenhet för kvinnor. Män har i ökad utsträckning kommit att tillhöra kundkretsen och den presumtiva kundgruppen innefattar därmed inte bara olika åldrar utan också bägge könen. Flera av de intervjuade företagskvinnorna i branschen märker av att det också är tillåtet för män att satsa på sitt utseende, sin hälsa och sitt välbefinnande; det är helt legitimt för män i alla åldrar. Ansiktsmassage, peeling, manikyr och kostmedvetenhet är inte enbart kvinnors angelägenheter. En kvinnoföretagare uttrycker det som att

... det som tidigare har betraktats som typiska "tjej-grejer" är nuförtiden helt ok för karlar och gubbar också. Och yngre killar är ju lika mycket intresserade av hur dom tar sej ut som tjejer.

Läser man konferensanläggningars erbjudanden ser man en tydlig trend: Tuff försrättning och klätterräddar för killar i sina bästa år är helt ute som aktiviteter på företagets kick-offs och konferenser. Istället bjuder man nu på föreläsningar för män och kvinnor i alla åldrar utifrån teman som hälsa och balans i livet och fokus på human resources är hetare än fyrhjulingsrally. Man säljer möjlighet till stillhet och eftertanke. Till män och kvinnor.

Även företag och arbetslivet är en kundkategori som är i starkt ökande; en tendens som gynnas av skatteregler för personalens friskvård och större rehabiliteringsansvar och ekonomiskt ansvar för företagen, då personalen är frånvarande på grund av sjukdom.

... och kvinnor som företagare

Människor som startar företag tenderar att starta företag inom den bransch där man tidigare har haft sitt lönearbete. Kvinnors avlönade förvärvsarbete har en stark påtaglig förankring inom offentlig vård och omsorg. När så nyföretagandet bland kvinnor ökar (om än ännu inte i samma utsträckning som mäns nyföretagande) riktar de sina företagsidéer mot den sektor, där de har sina tysta, informella och formella kunskaper och kontakter och där de kan utveckla de uppslag som uppstått ur tidigare arbetslivserfarenheter. Deras företagande finns både inom området vård och omsorg och framförallt inom

sektorn personliga och kulturella tjänster. De har ett intresse av att *arbeta med människor och få dom att må bra* och vill i många fall utgå från intressen och kunskaper från sitt tidigare lönearbetsliv i sitt företagande.

Kommers och kroppskontakt

Wellnessbranschen ligger i en gränzson till vård och omsorg, men den hör ändå inte riktigt dit. Stora grupper av människor upplever samhälls- och arbetslivet som pressande och med få eller inga luckor för naturlig avkoppling. Dramatiska sjukskrivningstal med början på 1990-talets senare del och in på 2000-talets första år med utbrändhet, utmattningssyndrom och andra relaterade diagnoser kan åtminstone delvis härledas till ett arbetsliv, som kräver ständig uppkoppling. Det är den fulltecknade agendans tidevarv inom alla yrken. En företagskvinna menar, att också familjelivet kan upplevas som pressande med barnens alla aktiviteter och en känsla av att man måste vara så aktiv och delta i allt. *Man måste ju leva så intressanta liv känns det som.* Wellness är en kommersialisering av behovet av att bara få tänka på sig själv, få kroppskontakt och närhet, få en stund av ro och kravlöshet. *Folk vill slippa prestera helt enkelt ett litet tag,* som en företagare uttrycker det.

Många människor som kommer till branschens verksamheter är inte nödvändigtvis sjuka i medicinsk mening eller är inte ens i närheten där av, men de mår inte heller helt bra och de känner sig stärkta av att en stund få bli ompysslade och enbart ha sitt eget välbefinnande i fokus. Det är legitimt att unna sig och köpa sig den livskvalitet man därmed upplever. Man köper sig en må-bra-upplevelse och konsumerar närhet och omsorg för sin egen kropp och själ. En kvinna med ett företag med inriktning mot massage, friskvård och gymverksamhet uttrycker det som att

...folk är kanske inte riktigt sjuka, men inte heller riktigt friska om man ser till helheten. Många har liksom svårt att beskriva vad det är för fel och varför dom kommer till mej. Och det behöver ju inte vara nåt direkt fel heller. Förut var det ju nästan lite skämmigt att slösa pengar på sånt här, men så tycker jag inte att det är nu.

En konsumtion av värden och livsstil

I samtalen med wellnessföretagarna kan man å ena sidan se att deras verksamhet definitivt ligger i en zon, där uppluckringen mellan ekonomi, upplevelse och kultur är ett faktum. De är å andra sidan fullt ut klara över att det är upplevelser, emotioner och livsstil de säljer. Begrepp som livsstil och välbefinnande är ofta förekommande. En ensamföretagare med en liten spa- och massageverksamhet säger till exempel:

Ja, inte är det som att sälja skor eller reparera bilar inte. Men det här som jag gör berör ju andra delar av människan än vanliga affärer och företag.

Mening och värden byggs in i varor och tjänster som appellerar till konsumenternas livsstil och identitetsskapande:

... dom [kunderna] vill ju också känna att dom är särskilda och speciella på nåt vis och att dom får nåt extra hos mej. Som man inte kan shoppa sej till i en vanlig affär dit alla människor går varevige dag.

Wellness och annan upplevelsebaserad verksamhet ryms inom den så kallade teckenekonomin; det vill säga: Konsumtionen är ett sätt att skapa mening och identitet. Detta är två centrala aspekter av wellnessföretagandet. Det är företag som dels sysslar med människors livsstil och är kulturellt kodade och som dels ligger i gränslandet mellan ekonomi och upplevelse, vilket företagarna är helt på det klara över. Mycket talar också för att ekonomin i framtiden kommer att domineras av en tjänsteekonomi – ofta kunskaps- och upplevelsebaserad – men det kan också ge en förståelse för varför wellness-tjänster är svårfångade som affärsidé, vilket också företagskvinnorna uttrycker och som också kan ge bekymmer i relation till aktörer kring företagen. Det är ett gränslandsföretagande som är okänt för exempelvis kreditgivare och andra som har att stödja företagande. Företagens affärsidé uppfattas ibland som konstiga av omgivningen. Denna kontext som wellnessföretagen verkar i är delvis ny jämfört med skogens och stålets produktions- och marknadsmiljöer.

Välfärdssamhället drar sig tillbaka

1960- och 1970-talen får kanske räknas som välfärdssamhällets och den kommunala äldreomsorgens storhetstid i Sverige. Socialtjänstlagen 1982 kom till i ett samhällsklimat med en tro på det offentliga möjligheter att lägga livet till rätta. Inom den kommunala äldreomsorgen kan man se, att det var då som fler och fler äldre fick kommunalt stöd och kommunal service, exempelvis i form av fot- och hårvård och bad- och motionsservice. Både kroppens och hemmets skötsel sågs som ett kommunalt ansvar. Även vänskapsstöd och sociala inslag var viktiga i kommunens arbete med de äldre (Johansson 2007). Bland annat 1990-talets ekonomiska krisår medförde en förändring i statens och kommunernas syn på offentliga insatser och många stöd- och serviceformer försvann från det offentliga utbud. En del av dessa tjänster försvann helt och hållet, en del övergick till privat verksamhet.

En doltolkning kan vara att wellnessbranschen har kommit att fylla den lucka som uppstod när samhällets välfärdsorganisationer så att säga kräver mer krämpor och högre grad av skröplighet för att gripa in. Mer av hälsan lämnas över till den enskildes ansvar och mer av tidigare kommunal service

får man nu upphandla själv på en marknad. En företagskvinna, som tidigare arbetat inom äldreomsorgen, menar att

...det är ju faktiskt väldigt tacksamt att få arbeta med gammalt folk. Väldigt enkelt kan man få dom rörligare och gladare. En del är ju rätt ensamma också och har aldrig nån som tar i dom. Bara det kan ju vara väldigt skönt.

Företagarna menar också att ett ökat antal kunder, i alla åldrar, vill göra något för sin egen hälsa. De känner sig inte längre trygga i en passiv patientroll hos sin läkare utan önskar vara aktiva för sin egen hälsa.

Dom är inte nöjda med att doktorn bara säger: "Kom tillbaka om du inte är bra om fjorton dar eller två veckor." Dom vill jobba själva på att bli friska och då kan jag få hjälpa till. Och så är jag ju nån att prata med också om hälsan och om man varit sjuk och så. Vi kan liksom lägga upp en friskstrategi ihop.

Studier i Värmland om äldres hälsa, levnadsvanor och livssituation visar också, att gruppen äldre som helhet har fått en förbättrad hälsa och att samhällets resurser koncentreras till de allra äldsta, de mest sköra äldre och de ensamaste utan närstående nära till (Sällström, 2007). Övriga äldre blir därmed en grupp som själva har att upphandla må-bra-tjänster som exempelvis fotvård, massage och fysisk träning.

Familjeorientering, småskalighet ... och kvalitet

Företagarna i wellnessbranschen delar förstås många villkor med övriga kvinnliga småföretagare i landet. Så vad är då det för delade villkor?

Egentligen vill jag ju inte bli större, fast det nästan verkar som man måste det. Jag vill ju göra ett bra jobb såklart, men det är i alla fall viktigare att kunna vara med barna när dom är små. Jag tycker att det här jobbet är kul, men det kommer då aldrig att bli viktigare än att ta hand om ungarna. Får man säga sånt?

Detta uttalande från en kvinnlig soloföretagare, uttalat med en viss tvekan, kan på många sätt ses som representativt för kvinnor med små företag på landsbygden. Företaget är litet, rent av minsta möjliga, och fyller också andra behov än de rent försörjningsmässiga. Familjeorienteringen med barnen i centrum är tydlig. Detta är ett villkor som denna företagande kvinna delar med många andra. Företaget är ett sätt att kombinera arbete och familjeomsorg.

Kvinnor har i alla tider varit företagare för sin egen och familjens försörjning. Men även om kvinnor drivit företag "i alla tider", så är kvinnor underrepresenterade som företagare och deras företag är små. Inom wellnessbran-

schen är dock fler kvinnor än på 1990-talet, och mer än 30 procent av alla nya företag drivs av kvinnor (ITPS, 2007). Skälen till denna ökning är sannolikt mycket komplexa och står att finna både i könsstrukturella förändringar och arbetsmarknadsmässiga. En krympande offentlig sektor leder både till en mindre arbetsmarknad för kvinnor och öppnar upp för privata lösningar. Strukturomvandling på arbetsmarknaden har gynnat tjänsteföretagandet bland nyföretagandet; den del av företagandet där kvinnor startar företag. Tillverkningsindustrin står för en mindre del av nyföretagandet. Kvinnors nyföretagande finns framförallt inom detaljhandel, personliga tjänster och service; de områden där kvinnor också haft sitt lönearbete. Företagandet uppvisar alltså samma segregering som arbetsmarknaden i övrigt. De nystartade företagen är generellt sett små och en klar majoritet av dem har endast en person sysselsatt. Så är det också i mycket hög grad bland wellnessföretagen. Företagarna har också en begränsad vilja att expandera; småskaligheten är ett värde i sig för många i branschen.

Kvinnors och mäns företagande uppvisar också många likheter. De delar skälen till att starta företag, nämligen viljan att få göra verklighet av sina egna idéer, att få vara sin egen och arbeta efter eget huvud. Kön är alltså inte den enda och inte ens alltid den viktigaste dimensionen när man ska studera företagandets organisering, men några villkor för kvinnors företagande kan med fog betraktas som könsspecifika och problematiska utifrån en etablerad verksamhetsbedömning. Det är endast kvinnor som generellt anger att företagande kan vara ett sätt att kombinera försörjning och familjeomsorg. För en del företagskvinnor ingår alltså det egna företaget i en anpassningsstrategi mellan familjeorientering och arbetsliv (Lönning, 2003). En kvinna med ett soloföretag inom wellnessbranschen med verksamheten i den egna bostaden uttrycker detta på ett mycket typiskt sätt:

Jag är inte uppbokad varje dag och då kan jag göra nå't annat. Och jag har ju två barn, så jag är hemma när dom kommer från skolan. Men jag lever ju inte på det här.

För kvinnor på landsbygd kan denna familjeorientering vara ett mycket medvetet val, då den formella infrastrukturen är svag och långa resor för alla i familjen kan vara en realitet. Om mannen arbetspendlar till tätorten – eller som i många värmändska familjer till Norge – är ett eget företag i närmiljön en möjlighet att hålla ihop och underlätta familjeprojektet och samtidigt bidra till sin egen och familjens försörjning.

Även om företagskvinnor i generella termer inte är särskilt inriktade på storskalighet och expansion så uttrycks det i flera intervjuer en tydlig inriktning på kvalitet. En intervjuad kvinnoföretagare, med en heltidsverksamhet inom friskvård, menar:

Det är viktigt med kvalitet i allt. Från bokning till att dom går härifrån. Kvalitet lönar sej i längden. Dom ska känna sej som kungar och drottningar när dom är här.

De intervjuade företagen har i många fall en erfarenhet av arbeten inom liknande sektorer. Exempelvis på sådana arbetslivserfarenheter är att flera arbetat med massage på ett stort hotell i närheten med spa- och fitnessavdelning, några har arbetat som sjuksköterskor och undersköterskor inom of-fentlig vårdverksamhet och andra har arbetat inom olika turismverksamheter. Att välja att hoppa av ett lönearbete utgår från – utöver viljan till frihet och att få göra saker och ting efter eget huvud – en stark vilja till att göra saker bättre. Man har eftersträvat småskaligheten, där kunden ska bli sedd och få tid, man har haft nya idéer om och synsätt på hälsa som man velat förklara och man har haft erfarenheten att välbefinnande är satt på undantag i många traditionella omsorgs- och hälsoverksamheter. Själva företagsstarten har alltså haft innovativa utgångspunkter: Man har velat göra nytt och bättre.

Småskaligheten, som ofta beskrivs som ett problem i företagandet i allmänhet och i kvinnors företagande i synnerhet, definieras i stället som en kvalitetsfaktor av företagen själva. Man har velat komma bort från vad som upplevdes som en kundmässig löpande-bands-princip; också för sin egen hälsas skull. Exempelvis berättar en företagare om sitt tidigare lönearbete på ett stort spahotell:

Jobbet på spa var tufft. Jag började klockan 9 och gick hem klockan 8 och hade en kund i timmen. Jag orkade inte riktigt till slut. Jag var inte människa när jag kom hem. Så jag blev sjukskriven och såg det från ett annat perspektiv.

Generellt för kvinnor som företagare är att de är mer ovilliga än män att ta ekonomiska risker – medan män som företagare bekymrar sig mer än kvinnor för sociala risker. Andra kännetecken för kvinnor som företagare är att de är dåliga på att ta betalt, de har bekymmer med marknadsföring och har ibland svårt att förklara och lyfta fram sin affärsidé, som ett trovärdigt projekt att satsa på. Fler kvinnor än män ser också sitt företagande som ett deltidsprojekt, vilket är en aspekt av familjeanpassningen och som också är det mönster kvinnor uppvisar på den övriga arbetsmarknaden. De traditionella företagsfärdigheterna saknas ibland och det är snarare verksamhetens innehåll som intresserar än en vilja att driva ett företag.

En bransch med rötter i det lokala⁵⁰

Allt detta finns med i intervjuerna med wellnessföretagare fast ännu mer accentuerat, eftersom de också har en ny bransch att förklara och ibland försvara.

⁵⁰ Branschen har också studerats av Mona Hedfeldt (2008) med empiri från ett par kommuner i Bergslagen.

Och detta är förstås problematiskt i mötet med det "vanliga" näringslivet och dess kringaktörer. Kvinnors nya företag inom wellnesssektorn kan riskera att framstå som konstiga och aparta riskprojekt, som man som kreditgivare eller annan aktör inte tidigare stött på. Bilverkstadens och revisionsbyråns koncept är kända och oprobatiska; värre kan det vara med örnljus och meditatv terapi. En företagare menar, att hon ibland haft svårt att förklara sin verksamhetsidé och tidvis önskat att hennes företag var baserat på mer kända verksamheter:

Jag hör ju själv hur flummig jag låter ibland när jag ska berätta. Så ibland önskar jag att jag höll på med nånting som gjorde ont att tappa på tårna som dom säger.

Den lokala näringslivsrådgivaren på orten berättar om hur hon försökt stödj a och skaffa ekonomiska bidrag till blivande tjänsteföretagare i branschen och därmed tagit kontakter, där handläggare ibland haft svårt att hantera och bedöma för dem okända verksamheter. Och i ett fall uttryckt denna osäkerhet med: *Pubbb – kan dom inte köpa en maskin eller så!.*

Den lokala anknytningen är viktig för de företagande kvinnorna. Det framkommer i intervjuerna, att det är viktigt att vara en del av näringslivet där de bor.

Det vore ju inte alls detsamma om jag jobbade nån annanstans. Det är ju här jag vill hjälpa folk.

Detta kan tolkas på flera olika sätt. För det första saknar många kvinnor effektiva professionella nätverk och istället är anhöriga och familjen, och särskilt maken, ett viktigt personligt och emotionellt stöd i företagandet. För det andra är det just deltidinslaget som också medför en större anknytning till det lokala, medan maken i vissa fall arbetar på annan ort. Kvinnor gör alltså även andra saker i kombination med sitt företag; ofta med anknytning till hemmet, barnen och familjen. Och detta andra uppfattas som viktigt av kvinnorna som driver företagen och det knyter dem också starkt till orten. Barnens fritidsaktiviteter och skola, organisering av familjens vardagsliv och förstås också kundernas lokala anknytning gör att företagarna har en stark känsla för det lokalas betydelse och de har kunskap om vad som händer på orten.

Det är viktigt för de intervjuade företagarna att de verkar i just den ort de bor i. Dels därför att de som många kvinno företagare har en anpassning till sitt familjeliv invävt i sitt företagande och sitt vardagsliv, men dels också för att de faktiskt vill betyda något på sin hemort och för människorna där. En företagare menar, att ...

wellness kan ju bli som en sorts identitet för den här orten också som kommunen kan använda sej av i olika sammanhang. Och dessutom stannar ju produkten av mitt jobb här också.

Hon menar, att wellness kan bli en del i kommunens marknadsföring och tillföra orten attraktionskraft. Det är viktigt att få utgöra en resurs för människors hälsa och välbefinnande där man bor. Företagarna upplever också ett stöd från befolkningen. Exempelvis säger en kvinna med ett soloföretag inom klassisk massage, att ...

alla grupper kommer till mej och alla här bejar på.

I detta fall är dessutom platsen viktig och gynnsam på ett annat sätt, enligt intervjupersonerna. Natursköna platser kan utifrån ett wellnessperspektiv vara läkande och i sig en tillgång för att nå välbefinnande.

Naturen här och jag jobbar tillsammans kan man säga.

Här kan bransch och plats dra åt samma håll, enligt företagarna.

Men flera intervjupersoner talar också om en annan aspekt av bygden. Exempelvis menar en företagare att bygden snarare hämmar än främjar ett gott lokalt samarbete och pekar på den begränsade företagsmiljön som ett problem.

Det blir som lite bruksmentalitet. Att ingen ska kunna göra nåt utan att det blir avundsjuka.

Även om intervjupersonerna i många fall uttalar en stark vilja att samarbeta och menar att de många små företagen tillsammans skulle kunna ge alla en möjlighet till utveckling och styrka, så har det länge funnits en svårighet att hitta fram till dessa möten. Sammanhang och tillfällen till möten har varit begränsade.

Kontakter och samverkansproblematik

Ett öppet nätverk för alla kvinnor som äger och leder företag i alla branscher i kommunen är den mötesarena som företagarna nämner och som ger möjlighet till kontakter. Nätverket uppskattas av kvinnoföretagarna på orten och de försöker i så stor utsträckning som möjligt delta i verksamheten. Nätverket syftar till att ge företagarna nya kontakter, stöd, inspiration och nya samarbetspartners bland annat genom medlemsmöten och föreläsningar.

Det är intressant att få höra om de andras företag. En gång var vi på spa och en gång var vi på begravningsbyrån. Intressant att höra hur dom andra har det. Vi försöker hjälpa varandra.

Det förefaller vara ett nätverk som ger goda sociala och personliga möten och ett på senare år ökande professionellt idéutbyte och utveckling. Företagarna beskriver kontakterna med nätverkets medlemmar som roligt och trevligt, men det finns också en tydlig tendens mot en professionalisering, medvetet nätverksbyggande och nödvändig mognad av nätverket. Nätverkets ledning har målmedvetet arbetat mot en sådan utveckling. Men samtidigt tar det också mycket tid för företagarna att sköta sina nätverkskontakter, vilket kan vara tid som en soloföretagare inte har.

För varje gång jag gör nåt i den vägen så vet jag ju, att jaha, nu missar jag så och så många kunder som jag ju också skulle ha behövt. Trots att det ju är så himla viktigt att träffas också.

Synpunkter att det är svårt att sammanfoga sina olika roller framkommer också.

Det är inte så lätt att skilja på när man är förening eller när man är sitt eget företag. Man är så van att bara jobba för sitt eget så det kan vara svårt att jobba för alla i en förening.

Företagarna har också andra kontakter som de betraktar som stöd och som inte har någon formell organisatorisk form; exempelvis nämns vänner som driver liknande företag och som de träffat redan under utbildningstiden. Möjligen kan man beskriva detta som ett oreflekterat nätverksbyggande. Kontakterna finns och är stödjande på olika sätt, men de definieras inte alltid som ett professionellt verktyg.

Nätverket tillfredsställer alltså vissa av den lokala nivåns goda möten, men saknar andra som är mer branschriktade och kan ge mer fokus på specifika problem, lösningar och innovationsbehov. De branschorganisationer eller branschråd som kvinnoföretagarna tillhör finns inte på orten utan den relation som de har till dessa är av ett mer abstrakt och opersonligt slag. Exempelvis kan de i skriftligt material informera om försäkringar, vissa kurser och utbildningsprogram som bedrivs och nya träningsmaskiner, som kommer ut på marknaden.

De intervjuade företagarna känner också ett förhållandevis litet stöd från regional nivå för utveckling av verksamheten. Däremot har de upplevt ett starkt kommunalt stöd, där bland annat kommunens näringslivsutvecklare för många fungerat som en viktig mentor i framför allt företagsstarten. Stora evenemang i regionen, som drar till sig många besökare från länet, övriga landet och även Norge och Danmark, är Svenska rallyt, skidtunneln i Torsby, Vattenparken/Vattenlandet och turistcentra inom alpina sporter. Kommunen med omnejd har också en mängd kulturella evenemang inom teater, musik

och konst. Dessa evenemang pekade också ut som möjliga samarbetspartners för wellnessföretagarna. Det är alltså evenemang som inte primärt är knutna till wellness, men där branschens verksamheter skulle kunna utgöra ett komplement till huvudaktiviteten. Men företagarna tycker att det är svårt att komma in i dessa verksamheter. Bland annat svårigheter med marknadsföring har hindrat sådana samarbeten, enligt de intervjuade företagarna. Några av wellnessföretagen har varit nämnda i de stora evenemangens marknadsföring, men det har inte satt några märkbara avtryck i deras verksamhet.

Expansion och innovation?

Hur ser då företagarna på tillväxt och det innovativa i sin egen verksamhet? Vi har redan konstaterat att själva företagsidén ofta är innovativ – dessa wellnessföretagare vill stödja hälsa och välbefinnande på ett nytt och bättre sätt. Det var ju faktiskt därför som många började med sina företag. Detta till trots har många företagare svårt att definiera sin egen tjänst som innovativ. Innovation förknippas med materiell produktion; gärna med någon tekniskt avancerad applikation.

Vad jag tänker på när jag hör innovation? Tja, kanske raketer eller förändring med gener och sånt eller nya motorer som inte går på bensin. Fast i alla fall inte massage, det kan jag då inte tycka.

Tjänsteutveckling inom detta område betraktas inte som innoverande av företagarna själva och även bland företagsaktörer i samhället i övrigt kan det vara svårt att få tjänsteinnovation att få fäste som just innovationer. Även om många företagare har utvecklade och kreativa idéer om hur deras koncept ska kunna bidra till något nytt – antingen som en ny tjänst eller som en del i en helhet i samarbete med andra wellnessföretagare. De intervjuade företagarna uttrycker att de med sin företagsidé kan och vill ge något annat; något som inte tidigare finns på orten eller finns överhuvudtaget. Och företagarskvinnorna – utan undantag – uttrycker dessutom att de har något viktigt att bidra med; viktigt både för människorna på platsen och på lokalsamhällsnivå. Och ändå – innovation är det ändå inte frågan om i deras eget språkbruk. Möjligen är det ett språkbruk som har sina rötter i industrisamhället och dess beskrivningar av teknologiska produkter, som inte känns naturligt för tjänsteproduktionens företagare.

Med en något sliten fras kan dessa företagare beskrivas som att de brinner för det de gör och de trivs i sin företagarroll. Och de är också beredda att hitta nya former och sätt att utveckla både sig själva och sitt företag.

Man vill prova på och känna den här friheten och välja själv. Jag kan inte tänka

mej att vara anställd. Jag ryser när jag tänker på det. Även om det är besvärligt många gånger kan jag inte tänka mej nåt annat.

En företagare menar också, att mångfalden av wellnessföretagare på orten driver på utvecklingen av företagen:

Vi är många här. Det gäller att ha bredden. De flesta gör så – ju mer man lär sej ju mer vill man göra”.

Men samtidigt har de också svårt att känna igen sig i ...

det där konstiga pratet om innovation och tillväxt och tillväxt och tillväxt. Man måste väl få lov att undra vad tillväxt är egentligen. Katastrofer och eländeshändelser ger ju också tillväxt. Vad är det för tillväxt egentligen. Jag har läst lite ekonomi men jag begriper mej allt mindre på det där pratet. Det måste ju kunna finnas en mänsklig tillväxt också. Men den räknas liksom aldrig. Som att det inte är nåt värt att människor mår liksom bättre.

Företagarna har också i flera fall konkreta planer på att utveckla sin verksamhet, men inte primärt genom expansion. Flera intervjupersoner har utvecklade tankar på nya samarbetspartner, att förekomma i nya sammanhang, starta kooperativa samarbetsformer, att förnya och förbättra sin tjänst eller produkt. Samma resultat finns också i en studie av innovativa företagare inom vård- och omsorgssektorerna (Hedberg & Pettersson, 2006). De intervjuade tjänsteföretagarna har urskiljt alternativa sätt att hjälpa människor, de strävar efter att förbättra sin verksamhet och de är uppdaterade inom sitt kunskapsområde.

De intervjuade kvinnorna inom wellness uttrycker också ett behov av kontakt med högre utbildning och forskning inom sin bransch. De vet att kunskapen finns men universitet känns väldigt långt borta, både geografiskt och inte minst i tankevärlden, och ingen av intervjupersonerna har någon direkt kontakt med och upplevd nytta av utbildning och forskning där. Mer praktisk betydelse och nytta har den utbildning som finns på orten. Exempelvis lyfts ortens KY-utbildning till hälsoterapeut/instruktör fram i flera intervjuer. En del av företagarna arbetar lite extra på utbildningen och den fungerar också som en branschmässig mötesplats.

Kvinnors företagande har vissa specifika kännetecken i en jämförelse med mäns företagande, och wellnessbranschen har givetvis också sina särskilda villkor. Men viktigt är också att lyfta fram den mångfacetterade bild som framträder bland wellnessföretagarna och som också finns i annan forskning om kvinnoföretagare (se exempelvis Lönnbring, 2003). Det kan vara lätt att överbetona kvinnors familjeorientering, småskalighet och försiktighet. Bland de intervjuade kvinnoföretagarna, om än i klar minoritet, finns också de ge-

nuina entreprenörerna, som är risktagande, projektdrivande och expensionsvilliga. Precis som bland män som företagare.

En hållbar utveckling där utanför?

Är då kvinnors företagande i wellnessbranschens verksamheter i en mindre kommun en sektor som kan ses som fel bransch på fel plats som drivs av folk med fel kön om man talar i tillväxttermer? Finns det överhuvudtaget en tillväxtpotential hos den typ av företagande som de intervjuade representerar? Och om så är fallet: Kan man ta vara på den tillväxtpotential som finns i det lokala i branscher som traditionellt inte tillhör exportsektorer? Eller är det en ohållbar situation för företagarna och branschen?

Utifrån intervjuerna kan man konstatera att branschen, platsen och kvinnors företagande har kända problem för att man ska kunna tala om tillväxt i traditionella termer. Kvinnors företagande är småskaligt, ofta deltidsorganiserat och inte sällan utan expensionsplaner. Dessutom förminskar de också själva sitt företagande genom att de själva inte ser det innovativa i det de gör och utvecklar. Ett uttryck som förekommer ofta i intervjuerna i alla möjliga sammanhang är: *Jag har bara ett litet, litet företag*. Effektiva professionella nätverk i branschen har hittills förekommit i liten omfattning. Kvinnor prioriterar också i sitt företagande familj och barn och företagandet har att anpassas till det överordnade familjeprojektet. Branschen är synnerligen heterogen, ny som företagssektor och har en svag kunskapsbas. Företagande fjärran från politiska och ekonomiska maktcentra har också självklart alltid haft sina bekymmer. Så ock detta företagande. Kunderna och deras behov måste "skapas", kunskapsproduktion är inte integrerad i verksamhet och en differentierad utbildning saknas i närheten.

En slutsats av ovanstående diskussion kan vara att kompetensresurser behöver tillföras detta företagande på flera plan. Även om må-bra-branschen i och för sig generellt sett mår bra, behöver den på sikt tillföras stöd på lokal nivå. Dels vad det gäller ledarskap, innovationstänkande och företagsstöd, dels när det gäller branschrelaterade kunskaper och forskning på området.

Kvinnors företagande kan behöva en annan typ av stöd än det gängse företagsstödet. På grund av bransch, kön och plats. Kvinnors företagande har vissa specifika drag. Eller om man så vill – mäns företagande har vissa villkor som de inte delar med kvinnor. Exempel på sådana åtgärder kan vara stöd till kooperativa företagsformer, satsning på professionella nätverk och en acceptans av det småskaliga företagandet; det som trots allt är det dominerande både för män och för kvinnor. Stöd bör utgå från det faktum att kvinnor är obenäga till ekonomiska risker och stödet skall därmed vara anpassat till detta förhållande, d.v.s. möta den problematik som är relaterad till småföretagande i allmänhet och kvinnors småföretagande i wellnessbranschen i synnerhet.

Klusterpolitik och genuskonstruktion

Det värmändska tillväxtprogrammet är ett skolexempel på den regionala utvecklingspolitik som utvecklades i början av 1990-talet och som fick sin nuvarande form i samband med det svenska EU-medlemskapet. I våra analyser har vi funnit många likheter med det arbete som skett i Värmland och de teoretiska förklaringsmodeller som utvecklats inom den s.k. ”nya ekonomiska geografin”, ur vilken den regionala utvecklingspolitiken vuxit. Speciellt kan vi konstatera att politiken bygger på tre bärande teman, nämligen:

- Klusterpolitik
- Nätverksplanering
- Rumskonstruktion

Här diskuterar vi dessa teman utifrån vilka konsekvenser för jämställdheten som tillämpningen av denna modell enligt vår genomgång har fått i den värmändska kontexten.

Ett utmärkande drag i dagens regionala utvecklingsteori är att man övergett neo-klassiska ekonomiska förklaringar till vad som skapar ekonomisk tillväxt. Konkurrenskraften anses inte längre skapas av låga kostnader för produktionsfaktorerna arbete, kapital och naturresurser, utan snarare av förmågan att utnyttja speciella kunskaper, vara kreativ och framförallt skapa innovationer. Dessutom betonas vikten av tillit för utbyte av kunskap. Teorierna om kluster och innovationssystem pekar på att konkurrenskraftiga företag inte agerar som separata vinstmaximerande aktörer. De finns i nätverk med andra företag i samma eller relaterade branscher. Dessutom finns andra aktörer som verkar understödjande för företagets produktutveckling i form av exempelvis universitet, politiska grupperingar och andra nätverk.

Men vad är egentligen ett kluster? I det tillväxtprogram som analyserats i denna studie, ingick varken Wellnessbranschen eller några andra av de mer konsumentorienterade tjänsteverksamheterna (kring hästar, mat, upplevelser) som exempel på kluster värda att stödja för skapandet av regional tillväxt och utveckling. Är det något i Wellnessnätverkens organisation eller innehåll som hindrat dem att få status som kluster och/eller innovationssystem i tillväxtarbetet? Eller finns det andra förklaringar?

Klusterbegreppet som ett ekonomiskt utvecklingsbegrepp myntades av den amerikanske företagsekonomen Michael Porter (1990). Hans så kallade ”diamantmodell” (eng. *the diamond of national advantage*) förklarar att regioners förmåga att bli konkurrenskraftiga och skapa ekonomisk tillväxt inte enbart består av traditionella ekonomiska faktorer utan också arbetskraftens kunskaper, efterfrågan på hemmamarknaden, förhållanden som styr hur företag ska-

pas, organiseras och leds. Porters resonemang går således ut på att tillgången till generella *produktionsfaktorer* (mark, arbetskraft, kapital och råvaror) inte räcker i längden, om ett företag vill skapa och upprätthålla konkurrenskraft. Snarare är det specialiserad kunskap och infrastruktur som ger konkurrensfördelar. Det beror på att dessa är skräddarsydda för det egna företagets behov och därmed svåra att kopiera på andra platser och för andra företag. Brist på någon produktionsfaktor kan därför, paradoxalt nog, vara en fördel, eftersom den kan tvinga företaget att komma på nya lösningar som kan förstärka dess konkurrenskraft på längre sikt. När det gäller *efterfrågeförhållandena* så är det enligt Porter inte i första hand den lokala marknadens storlek, utan dess kvalitet som är av vikt. Krävande kunder som ställer höga krav på de produkter de köper är det som bidrar till att skapa konkurrenskraft.

Här kan vi hitta delar av förklaringen till att de wellnessbaserade företagen inte i första hand verkar leva upp till kriterierna för framgångsrika och kreativa verksamheter. Det är teorin om regional tillväxt och utveckling som gynnat kluster som Paper Province jämfört med Wellness. Det förstnämnda uppfyller i stort sett samtliga kriterier på ett klockrent sätt medan sistnämnda bransch avviker från kriterierna. För det första måste verksamheterna ha en regional effekt. Det ska vara verksamheter som har den omfattningen att de verkar på en regional nivå. Det räcker alltså inte att man har bra verksamhet och bra arbetskraft. Vidare krävs att det finns en infrastruktur, alltså ett stödsystem i form av politiska, forskningsmässiga, ekonomiska m.fl. verksamheter som understödjer klustret. Inte heller i detta avseende uppfyller wellnessbranschen villkoren. För det tredje saknar denna sektor den unika, skräddarsydda specialisering som enligt teorin krävs för att man inte ska kunna konkurreras ut av andra företag i andra regioner. För det fjärde saknar wellnessföretagen också de krävande kunderna som driver företagen att utvecklas.

Skillnaden en synvilla?

Men denna skillnad är kanske endast en synvilla. Det verkar mer som om det är storleken som räknas. Det som definieras som omfattning, infrastruktur, unikheter, kundkvalitet är i lika hög utsträckning en effekt av genuskonstruktion som av verkliga förhållanden. Så som vi visat i vår analys, finns väl så stora potentialer inom wellness som inom Paper Province. Företagen är inte stora idag och deras organisation är inte utvecklad, men – som en av våra intervjupersoner säger – Paper Province var också en liten idé i början. Det handlade om en pappersmaskin som behövde flyttas. Det gäller att ha historien klart för sig, påminner hon.

Så är det ju alltid kul när man ska förklara hur strategiska idéer kom till. Det blir ju alltid väldigt fina beskrivningar efteråt. Jag vet ju hur Packaging Arena

kom till. Det var ju för att tillverkningen skulle flytta till Finland. Det blev en maskin kvar som det var synd om den inte användes. Det fanns inte så mycket innovationssystem där, i början som man hade tänkt ut.... Det tillrättaläggs ju mycket efteråt.... En maskin blev kvar i strukturrationaliseringarnas Värmland med utländsk ägare, det var så det var.

Trots att det finns ett krav på integrering av jämställdhetsanalyser i tillväxtprogramarbetet, har flera forskare konstaterat att detta inte genomsyrat klusteransatsen eller klusterpolitiken. (Rees, 2000). Pettersson och Saarinen (2004) konstaterar att det finns ett ”glapp” mellan å ena sidan krav på ett integrerat jämställdhetsperspektiv och å andra sidan klusteransatsen och klusterpolitiken, såsom den formuleras i den regionala utvecklingspolitiken. De pekar på att kluster tycks vara ett manligt ”könat” begrepp som visar sig genom att exemplen på kluster är formulerade utifrån traditionellt manliga branscher, såsom IT, bioteknik och metallindustri och de kunskaper som anses viktiga för kluster är inte sällan fokuserade på teknik från manligt dominerande branscher (jfr. Hallencreutz, Lundequist & Pettersson, 2003).

Utifrån vår analys kan vi konstatera att detta även gäller det värmländska tillväxtprogrammet. Samtidigt som jämställdheten är en del av strategin, når den inte in i de bärande klusterdiskussionerna och –strategierna. Sökandet efter förklaringar till detta bör man därför göra inom ramen för den föreskrivna nätverksplaneringsmodellen. Det finns därför anledning att titta lite närmare på vad som betraktas som innovationer och hur dessa tolkas, sprids och utvecklas inom olika nätverk.

I den regionalekonomiska teorin har nätverken en framträdande plats. Man menar att det utvecklas täta relationer mellan kunder och leverantörer i närmiljöer där det också finns relaterade och understödjande företag. Genom dessa täta relationer antas informationsspridningen mellan företagen underlättas, vilket även anses bidra till en snabbare produktutveckling.

Konkurrens och allians

Utifrån detta antagande framstår Wellnessföretagen som ett lämpligt klusterinitiativ. De utgörs av många små företag som relaterar och understödjer varandra på den lokala nivån. Genom sina nätverk är relationerna täta och utbytet av erfarenheter stort. Men nätverken har också sina begränsningar. De har inte utvecklat ett system för inbördes konkurrens. Det finns en inbyggd paradox i den ekonomiska geografin i den meningen att företag både ska samverka och konkurrera. Den sista delen i Porters diamantmodell – *företagsstrategi, struktur och rivalitet* – bygger nämligen på en rivalitet mellan lokala konkurrenter som får alla att anstränga sig lite extra för att just deras produkt ska bli ”bäst”, eller i alla fall bättre än vad rivalerna lyckas åstadkomma. Man

ska alltså båda stödja och konkurrera med varandra. Men detta ska inte ske hur som helst. Konkurrenten ska ske på den lokala nivån, medan man bygger allianser på en högre nivå. Detta är inte förenligt med den modell som wellnessföretagen arbetar efter. De utvecklar snarare allianser på lokal nivå och konkurrerar med nätverk på andra nivåer.

Att vara ett kluster är därför inte tillräckligt, man måste också vara kreativ och innovativ, samt kunna utveckla sociala relationer. Redan på 1980-talet noterade Rosabeth Moss Kanter innovationers sociala dimensioner (1988). Alla nyetableringar och innovationskluster uppstår i en social kontext. Värderingar, kultur, sätt att organisera, socialt samspel etc. sätter gränser för vad som kan åstadkommas.

Innovationernas rumsliga inriktning

Teorin om innovationssystemens betydelse för tillväxten har även utvecklats i en rumslig inriktning med begrepp som *nationella innovationssystem* (Lundvall, 1992) och *regionala innovationssystem* (se Jacobson & Lindholm Dahlstrand, 2000). Företags och regioners konkurrenskraft bestäms av deras förmåga att skapa innovationer, menar man (se t.ex. Lundvall, 1992). De regioner som har störst möjlighet att utvecklas är de som kännetecknas av mångfald, öppenhet och tolerans (Se också Florida, 2006). För att nyetableringar och/eller innovationer ska komma till stånd krävs att det finns "öppna utrymmen". Dessa definieras av Ahrne och Papakostas (2001) som ny teknik, förändrade värderingar, förskjutning i makten, gamla utrymmen som utnyttjas på ett nytt sätt, ny infrastruktur, etableringsstöd, avregleringar av exempelvis sjukvård osv. De menar att de regionala tillväxtprogrammen och den nya ekonomin baserad på information, kunskap och mänskliga kompetenser kan leda till att både fler och nya utrymmen skapas.

Dessa öppna utrymmen innebär också, enligt Edquist (2000) att innovationer inte skapas som resultat av linjära processer från grundforskning, via tillämpad forskning till praktisk tillämpning. Innovationer ska istället ses som ovanliga händelser som kommer utifrån och stör jämvikten på marknaden. Ett problem är att dessa utrymmen motverkas av de befintliga resurserna och de gamla organisationsstrukturernas tröghet och stabilitet. Gamla organisationer vill, menar Ahrne och Papakostas (2002), helst förändras så lite som möjligt, helst inom existerande praktiker och med existerande resurser. Styrkan i detta bestämmer graden av möjlighet för nytt att utvecklas. Styrkan i de värmländska klustren och i deras skuggstrukturer gjorde det kanske extra svårt att utveckla öppna utrymmen?

Sett i detta perspektiv blir värdet av formella och informella nätverk av stor betydelse. Det är inte de formella beslutsvägarna som styr och processar fram innovationerna. Det växer till sig på oanade arenor. De öppna utrym-

mena kan således tolkas som arenor där nya möten möjliggörs. Som vi har kunnat konstatera finns i Värmland många viktiga arenor där kluster och innovationssystemen kan definieras. Men som vi också sett; på dessa arenor ryms inte alla former av nätverk. De har gamla rötter och är mer tröga organisationer som utvecklats att organisera makten. Öppna utrymmen kan behöva andra sorters nätverk, uppbyggda på andra grunder, för att förhålla sig och reagera på andras maktutövning.

Metaorganisationer

För att förstå (den uteblivna) utvecklingen av Wellnessklustret, är det viktigt att konstatera att nätverk och dess sammankomster inte sker slumpvis. Idag skapas alltfler metaorganisationer, skriver Ahrne & Papakostas (2002 s 181). Ett exempel är de innovationskluster och samverkansstrukturer som skapas på regional nivå. Uppkomsten av dessa metaorganisationer kan innebära att makt och kontroll flyttas från de organisationer metaorganisationen är uppbyggd av. Metaorganisationen har också möjlighet att släppa in eller stänga ute andra organisationer. Det är inte ovanligt att metaorganisationerna tillförs resurser från stat, kommun osv., vilket i sin tur kan innebära förändrade makt och styrkeförhållanden (a.a.). Arbetsgruppen inom tillväxtarbetet eller de regionala strukturfonderna kan ses som sådana metaorganisationer.

Vi kan således bekräfta vår inledande hypotes om att nya organisationer och gamla tröga strukturer gått samman i de nya regionala satsningarna. De skuggstrukturer som under lång tid byggts upp och stöttat patriarkala bruksföretag har transformerats och bevarats i och kring de moderna industriella klustren och innovationssystemen. De sega strukturerna begränsar sammansättningen av aktörer i innovationssystemen genom blindhet för alternativa idéer som uppstår utanför de inarbetade, kända och trygga kontaktnäten och mötesplatserna. Här är utrymmena inte så öppna att nya konstellationer kunnat utvecklas. Istället har vi kunna bekräfta tidigare studier som menar att kvinnor och kvinnors företag i stor utsträckning osynliggörs i de nya satsningarna och att bristen på jämställdhet därmed blir automatiskt inplanterad i de nätverk som skall verka för utveckling och tillväxt i regionen (se vidare Jönsson, 2005).

Här får vi alltså en förklaring till att jämställdhetsåtgärderna inom tillväxtarbetet i Värmland utgjort ett eget spår, med egna strukturer, finansiella medel, nätverksmodeller mm som inneburit att de aldrig kommit att ingå i de metastrukturer och organisationer där makten över det regionala tillväxtarbetet återfinns.

DEL 3: SLUTSATS

Vad kan vi då dra för slutsatser av dessa genomgångar?

I den här historiska genomgången har vi funnit två typer av nätverkstraditioner i Värmland. Den ena formen av nätverk uppstår till följd av att samhällsutvecklingen leder till nya krav på medborgarskapet. Det kan då handla om kristidsberoende föreningar, fackföreningar, väg- och brandföreningar, intresseföreningar, ekonomiska föreningar, konsumentföreningar etc. Sammantaget kan dessa benämnas folkrörelseföreningar. Vad som är utmärkande för dessa är att de samlade människor från de folkliga klasserna som vid tiden kring förra sekelskiftet behövde organisera sig för att möta det framväxande industrisamhället. Det var alltså fråga om en organisering av reaktiv karaktär.

Den andra formen av nätverk har rötter längre tillbaka i tiden och har en tydligt proaktiv karaktär. Vi hittar nätverken i brukssamhällets ledande skikt. Här är det inte de folkliga klasserna som formerar sig utan här är det tidens eliter i länet som expanderar sin maktbas. Här hittar vi adel, präster, brukspatroner, militärer och civila tjänstemän.

De proaktiva nätverken expanderar sin maktbas genom etablerandet av Värmlands Sparbank. De ledande representanterna utnyttjar kontakter och lojaliteter i redan befintliga nätverk för att säkra sin framgång på nya områden. Nätverk kräver som regel att man väljs in.

De reaktiva nätverken däremot formerar sig med fokus på konkreta sakfrågor och bildar lösare sammanslutningar vilka den enskilde som regel själv kan välja att ansluta sig till. Nätverken har kommit och gått och deras reproduktiva förmåga har upphört när sakfrågans betydelse avtagit. Dessa nätverk har inte fått status som centrala nätverk och därför inte blivit viktiga aktörer i den regionala utvecklingspolitiken.

Vi har stiftat bekantskap med länets nuvarande proaktiva nätverk och dess koppling till det regionala partnerskapet. Det finns vissa gemensamma drag med de historiska nätverken, särskilt vad avser betydelsen av skuggsidans mötesplatser. Också idag kan vi se att eliten från olika centrala verksamheter i samhället kopplas samman i mer eller mindre synliga nätverk. Det är också en påfallande överensstämmelse mellan ledande personer i partnerskapet och andra proaktiva nätverk.

I centrum av dessa nätverk finns framförallt manliga aktörer som själva besitter eller har starka och täta relationer till maktbärande positioner. I dessa grupperingar har makten sin homosociala kärnverksamhet, här sker reproduktion och konsolidering av inflytande på den regionala utvecklingen.

Såna här mötesplatser kommer ju och går också. Vissa kommunalråd och ledande tjänstemän kan samlas kring någon stark person. Dom fick mycket kritik för stöd till vissa företag. Så fördelas brödrapengar. Men många kommunalråd idag är inte alls såna.

Vi kan konstatera att även om idén om partnerskap bygger på icke hierarkiska och inkluderande nätverk med jämställda parter så fungerar inte dessa i praktiken som policyverktyg för att bryta tidigare maktordningar utan kanske snarare stärker rådande strukturer och aktörer. I sin tur betyder det att nya verksamheter och potentiella ekonomiska kluster har svårt att göra sig gällande. Med den historiska analysen har vi därmed fått stöd för vår hypotes om att sega sociala strukturer infiltrerar den regionala politiken.

Det mest uppseendeväckande är Frimurarnas närvaro i den regionala utvecklingspolitiken. Här är det fråga om en mycket seglivad och homosocial struktur. Till skillnad från tidigare opererar Frimurarna nu på skuggsidan av till exempel det offentliga partnerskapet. I ett land där jämställdhet förespråkas skyltar man mer diskret med sitt frimureri. Vår oro kring maktfrågan och kvinnors inflytande är därför inte obefogad.

Vad som också framstår som uppenbart är att nätverksstyrning inbjuder till och ger motiv till att samlas i skuggan av den egna organisationen. Den positiva syn på nätverkens betydelse som Putnam förespråkar ter sig något naiv i ljuset av vår analys. De proaktiva nätverken och deras manliga och kvinnliga aktörer har med historisk "nödvändighet" skapat och speglat sig i bilden av en sammanhållen värmlandsberättelse med slagsida mot de gamla näringarna. Återigen frågar vi oss vad är det som faller utanför?

Vi har studerat de nätverk som kan ses som en reaktion på den regionala utvecklingspolitiken. Vi har valt att särskilt titta på en av de typiskt kvinnligt dominerade branscherna, wellness-sektorn, och dess nätverk. Valet grundar sig dels i att de breddgrupper som arbetade fram förslag till tillväxtprogrammet identifierade hälsa och välbefinnande som marknad för en tillväxtbransch, dels i att branschens företrädare haft svårt att få gehör för sina företagsidéer.

Analysen har visat att de kvinnliga nätverken inom denna bransch inte överlappar de inflytelserika nätverken och att de inte har de relationer till makten som kan underlätta klusterutveckling. Dessutom är dessa nätverk som regel reaktiva och syftar inte i första hand till att befrämja gruppens position och den enskilda företagarens tillväxt, något som vi menar är utmärkande för manligt dominerade företagsnätverk.

I samtal med kvinnliga företagare problematiseras det tillväxtbegrepp som används i det regionala utvecklingsarbetet. Detta kan också vara en viktig förklaring till att de kvinnodominerade branscherna över huvudtaget inte gjort sig gällande i den regionala politiken i Värmland.

Det verkar som om det finns en risk för att alltför täta och homosociala nätverk leder till en stagnation och "business as usual". Man kallar det ofta för en stegberoende arbetsmodell. Nya branscher som saknar tillgång till de rätta kanalerna får inte det stöd som de behöver för att kunna växa. Det gäller i större utsträckning för kvinnligt dominerade branscher. En faktor som spelar roll i sammanhanget är att dessa kvinnor sällan har tillgång till en manlig se-

nior eller mentor av den typ som yngre män bekräftar att de har, när de väljs in i manliga nätverk av typen Frimurarna.

Nätverksmodellen som styrform i det värmändska tillväxtarbetet

Nätverksmodellen har alltså inneburit att de informella nätverken fått en mer självklar plats i de formella beslutssystemen. Detta märks i samband med nyrekryteringar. På centrala funktioner bör det vara personer med god kunskap om Värmland – och dessa personer hittar man kanske lättast genom de informella nätverken.

Officiella nätverk som inte överlappar viktiga informella nätverk har begränsade möjligheter att få in sina representanter. Ett sådant nätverk är Resurscentra för kvinnor och därför har det inte lyckats få någon plats i partnerskapen eller i andra viktiga positioner inom det regionala utvecklingsarbetet.

Trots talet om en platt organisation, nätverksstyrning och decentralisering finns också en rumslig hierarki, med kommunerna i Karlstadsregionen i centrum. I relation till de mer perifera kommunerna innebär detta också att de förstnämnda har ett privilegium när det gäller att formulera problem.

Karlstad är loket, sen får de säga vad de vill. Om inte Karlstad fungerar så får man problem i resten av länet.

Bland de övriga kommunerna i länet är det ett fåtal, som har kunnat hävda sig och som har representation i de centrala funktionerna i nätverksstyrningen. Det är utifrån regioncentrum som berättelsen om Värmland konstrueras. Det finns ett starkt centrum i Karlstad med kringliggande kommuner och de övriga kommunerna i länet är mycket svaga, menar flera av informanterna. Det är endast några starka (manliga) kommunalråd från länets yttre delar som har haft möjlighet att ingå i den tongivande gruppen. Det är en maktkonstellation som är både formell och informell. Det har varit lätt för samtliga informanter att namnge vilka som ingår i den grupperingen och från vilka kommuner de kommer.

När det gäller bildandet av regionförbundet har Karlstad som största kommun agerat i linje med vad länsstyrelsen tycker, och då tycker de andra kommunerna likadant, konstaterar en av våra informanter. Det finns inte så mycket samarbete mellan kommunerna i Karlstadsregionen heller. Det är en speciell kultur i Karlstad, säger en informant. *Man tror att det är ett U-land runt omkring.* Politiken präglas inte av samarbete, istället råder en kamp om företagen mellan kommunerna.

Utveckling av ett monotopiskt rum

Den europeiska regionalpolitiken – som också influerat den nationella svenska politiken för regional utveckling och tillväxt – kan ses som byggande av ett ”monotopia”, dvs. ett samhälle som inte tillåter mångfald utan som strävar efter en enahanda berättelse.⁵¹ Det monotopiska, endimensionella samhället byggs med hjälp av en politisk diskurs som syftar till att reproducera sig själv genom hegemoni och ett passivt anammande av den överordnade berättelsen om hur regional utveckling skapas (Jensen & Richardson, 2004 s 179).

Kan man säga att Värmland bygger ett monotopia? Genom att analysera intervjuerna kan vi konstatera att det finns några väsentliga inslag i det regionala utvecklingsarbetet som kan sägas vara en del av ett sådant bygge. Framförallt kan man ta fasta på att de prioriterade innovationssystemen huvudsakligen bygger på de gamla strukturer som knappast längre styr de globala ekonomiska realiteterna men som fortfarande påverkar det sociala systemet och de sociala nätverken.

Dessa strukturer består av:

- Släktskap
- Platsbundet socialt kapital
- Regionala genuskontrakt

Informanterna vittnar om den betydelse som släktskap spelar för position och tillträde. Att tillhöra släktvärmland är en viktig inkörsport till de informella nätverken. Genom rätt släktskap kan även kvinnor få viss möjlighet att nå ut med sitt budskap och sina planer. Informanterna är överens om att Värmland är litet och slutet och att man gärna vill veta vem den andra är. Bruksstrukturen har också fört med sig en Jantelag. Man bör inte sticka ut och ta för sig inom ett område som man inte har lång erfarenhet av. Brukskulturen har också en tydlig könsstruktur med tydliga markörer för respektive kön. Ekonomi och politik är inte ett område för kvinnor, deras roller är mer knutna till vård, omsorg och osjälviskt arbete. Vi har visat att släktskap också finns i det historiska förlopp som byggt upp det platsbundna kapitalet i Värmland. Makten i brukssamhället kunde ärvas och relationerna inom brukssocieteten var täta och inte sällan garanterade genom giftermål och arv.

Man är mer släkt här än i andra län. Jag har inte bott i alla län men jag har ändå jobbat och bott i vissa län..... här är man mer släkt. Här är man släkt om man är kusin, tremänning eller fyrmänning och allting och många har bott väldigt länge. Man är djupt förankrad, det spelar jättestor roll.... Därför att släkten är viktig

⁵¹ Begreppet bygger på det som Yi Fu Tuan (1974) beskriver som topofilia.

och har jag ett företag och du är från släkten så betyder det att jag litar mer på dig i olika sammanhang. Blod är tjockare än vatten och blodet här når väldigt långt ut. Man blir så väldigt mycket släkt.

Det platsbundna sociala kapitalet innebär vidare att människor definieras utifrån en rumlig position. Genom att komma från den eller den gården och platsen följer en viss social position som man kan förvalta väl. Däremot är det sociala kapitalet utmanat om man har sin härkomst utanför länet. Det är inte så lämpligt (speciellt för kvinnor) att *komma från Uppsala och vara intellektuell* som en informant uttryckte det.

Man är ju oerhört stolt över att vara värmlänning. Hade Värmland haft en egen flagga hade man ju hissat den. Och det... jag är mer värmlänning än någon annan ju mer släkt jag har. Jag bör ju, om jag är ute, Man säger inte att man är från Karlstad eller Årjäng, Man säger att man är från Värmland. Alla har förståelse för vad detta är. Då borgar det för någonting. Då för det med sig någon sorts epitet.

Det som är paradoxalt i Värmland är att man är stolt över att vara värmlänning men man har också lite mindervärdighetskomplex.... Mycket jantelag och det kan jag tycka att man får känsla av att man ska 'inte komma här och komma'. Vem tror du att du är egentligen? Tro inte att du är nåt mer bara för att du kommer hit.

Nära förbundet med det sociala platsbundna kapitalet är den form som genuskontrakten tar sig i de värmländska kommunerna (Forsberg, 2001; Forsberg et.al., 2006). Genuskontrakten kan beskrivas som de informella regelverk som styr de vardagliga relationerna mellan män och kvinnor. Samtidigt som det finns ett generellt genusmönster som går att urskilja oavsett geografisk miljö och tidsepok, finns det variationer på detta mönster som utvecklas lokalt. Dessa kontrakt är utformade av de olika ekonomiska system som utmärkt det lokala näringslivet i ett historiskt perspektiv. De fortlever genom att de praktiseras samtidigt som de utmanas i samband med ekonomiska och sociala omvandlingar.

Samtliga dessa sociala strukturer har kommit att bli alltmer betydelsefulla i samband med att nätverksmodellen utvecklats som princip för regionalt utvecklingsarbete. Genom att de sociala och informella nätverken av betydelse oftast är homosociala blir de formella nätverken (partnerskapen) också homosociala – även om man alltså med rätt släkt- och platstillhörighet kan ingå även om man är kvinna.

Monotopia blir Homotopia

Så här långt kan vi alltså anta att det finns en koppling mellan byggandet av ett monotopia och de homosociala informella nätverken. Man kan därför säga att den monotopiska strategin också är homotopisk. Den värmländska regionala utvecklingsprocessen bygger således en homotopisk regional utveckling.

Informanterna tycker att det finns alldeles för liten offentlig debatt och medborgerligt intresse kring regionalpolitiska frågor. Konsensusparadigmet är starkt och blir inte ifrågasatt menar de. De konflikter som finns inom det ekonomiska systemet och inom klustren lyfter man inte fram. Därmed framgår inte heller av det offentliga samtal som förs att det pågår konkurrens om var den största utvecklingspotentialen finns.

Det vore bättre om de sa 'Nej, det tycker inte jag'. För då kunde man diskutera... Så det går inte att riktigt komma i klinch med det... För det är väldigt sällan nån ställer sig upp och säger nej vi tycker absolut inte det var en bra idé. Det är ju egentligen synd. För jag är ju vän av konstruktiva konflikter. Men alla är ju så himla rädda. Det ska vara sånt samförstånd. Men då blir det ju ingenting. Om man ska vara överens om allting så kommer man ju bara en så liten bit. För så liten är ju den minsta gemensamma nämnaren. Men folk tänker att konflikter, då är man nästan osams. Men jag tänker att det är dom som föder nya idéer.

Den monotopiska regionen skapas genom utvecklingen av en "monotopisk rationalitet" vilket innebär att man konstruerar föreställningen om en konfliktfri region. I ett län av Värmlands storlek blir det hela tiden samma människor som agerar i regionalt utvecklingssammanhang. En av informanterna konstaterar att de visserligen är jätteduktiga på att sitta i grupper och ställa samman, men att de inte är lika bra på att driva och utveckla arbetet.

Förutom föreställningen om den konfliktfria rationaliteten utvecklas i en homotopisk region också ett eget språkbruk. I Värmlands – och för den delen andra län i landet med samma arbetsmodell – utvecklas ett EU-språk, hämtat ur ESDP-verksamheten (European Spatial Development Programme). Med hjälp av detta språkbruk hålls de regionala aktörerna samman, samtidigt som de som inte behärskar bruket av begrepp som additionalitet, subsidiaritet, mervärde, prioriteter eller de engelska begrepp som också kommit att ingå i vokabulären, hålls utanför.

Man kan kalla språket för monotopiska, eller homotopiska om det dessutom domineras av benämningar som hör till en ensidig homosocial miljö.

Det gör det väldigt besvärligt i alla fall. Och många kvinnor känner ju inte igen sig i det. Det gör dom faktiskt inte. Inte ens i det språkbruk som används. Det är så främmande att prata på det sättet.

Den homotopiska regionen konstrueras genom detta språk och med hjälp av vissa begrepp och uttryck skapas en diskurs som innehåller ett särskilt sätt att se på regionen i fråga. På så sätt blir regionen det som makthavarna själva frambesvärjar. De äger makten att definiera vad som är kluster, innovationssystem eller enbart nätverk. Vad är t.ex. gruppen av måltidsföretagare? Ett kluster eller ett nätverk, undrar en informant.

Den historiska bakgrunden till klustren är en aning tillrättalagd för att passa till berättelsen, menar en av våra informanter som var med vid tiden det begav sig. Här fattades som vi tidigare nämnt, ett antal kloka och konkreta – men inte så storslagna – beslut som kom att spela stor roll för framtiden. Det är en slutsats som man bör ha i minnet när man diskuterar alternativa, kvinnligt dominerande, kluster och innovationssystem. Även de små verksamheternas konkreta beslut kan få stor betydelse. Men det konkreta underskattas i dagens tillväxtarbete. *Det finns en kollektiv glömska*, menar vår informant.

Den som sitter för fast i nätverken riskerar att inte se vad som är utanför. Nätverken har en tendens att vara självreflekterande. Kvinnor har svårt att komma in i de manligt dominerade nätverken, inte för deras glasväggar utan för deras spegelväggar. Spegelväggarna hindrar nätverken från att hitta ”lämpliga kvinnor” med rätt kvalifikationer, även om de letar.

Jag har hört folk säga med stolthet i rösten 'jag har anställt 10 personer och jag har inte behövt sätta in en enda platsannons'. Har man inte något nätverk då har det inte varit lätt.

Inom innovationspolitiken brukar man betona behovet av såväl *bonding* som *bridging*. Det behövs nätverk för inbördes support och tillit, men det behövs också bryggor till andra nätverk för att upptäcka innovativa lösningar och öppna utrymmen.

Ingenting varar för evigt. Även om man nu säger att nu ska vi hårdatsa på Paper Province, Packaging Arena och Stål-och Verkstad så måste man liksom vara öppen för nya idéer och underhålla det också för rätt vad det är så är det det som växer... och det kan man inte riktigt förutse.

Den eviga maktfrågan

Värmland är vårt studieområde. Men vi tror inte att Värmland skiljer sig från andra regioner i landet vad gäller maktens koncentration till vissa grupper. Grupper som har olika sammansättning beroende på vilken näringstradition och vilka naturresurser regionen har.

Vi menar dock att våra resultat skiljer sig på vissa punkter från de resultat som den nationella studien av makteliten uppvisat. I *Maktens kön* (Göransson (red),

2006) redovisar forskarna den elit som idag formerat sig inom kultur, politik, medier, näringsliv, organisationer, vetenskap och förvaltning. Forskarna bjuder här på spännande läsning för den som intresserar sig för maktfrågor, och kanske särskilt för de som vill få mer kunskap om kvinnornas ställning i makteliten.

Urvalet har så vitt vi kan bedöma, vad gäller samtliga eliter, mycket liten beröring med Värmland. Med undantag för enskilda personer som landshövdingen och universitetets rektor är det ytterst få personer som ansetts tillhöra den nationella eliten.

I studien konstaterar författarna att eliterna tycks bilda alltmer slutna rör. Man skolas in i ett rör och fortsätter sedan uppåt i hierarkin inom detta rör. Mobiliteten mellan eliterna minskar och det förefaller som om man måste födas eller giftas in i en elit för att erövra nätverken som öppnar för avancemang. Denna beskrivning är möjligen korrekt på det nationella och övergripande planet. På den regionala nivån, där vår analys rör sig, verkar dock en sådan beskrivning direkt missvisande. Vad vi funnit är snarare att de informella nätverken på skuggsidan kan samla makthavare från flera fält och därmed överbryggas de olika maktbaserna. Vad som orsakar denna skillnad mellan nationell och regional nivå tror vi har att göra med vilken metod man arbetat med. Enkätundersökningen bland den nationella eliten kanske inte förmått fånga in skuggsidans mötesplatser. Vi misstänker dock att även de nationella eliterna har mötesplatser på en skuggsida och att de slutna rören mellan dem därför kanske bara är en synvilla. Hur det än är med denna skillnad i resultat står det klart i vår studie att nätverkskontakterna är frekventa och att det finns överlappningar mellan maktbaserna på den regionala nivån i Värmland.

Den nationella studien redovisar också andra resultat som motsäger våra data. Resultaten i den nationella studien visar att:

kvinnorna i eliten har större tillgång till informella nätverk – 89 procent av kvinnorna och 76 procent av männen anger att de har minst en nätverksperson. Kvinnorna har dessutom betydligt fler nätverkspersoner, och kvinnor i organisationer, medier, politik och förvaltning har tillgång till flest. Kvinnorna i medierna framstår som den främsta nätverkseliten – de har flest nätverkspersoner av alla. Minst antal nätverkspersoner har männen i näringslivet. (ibid s 212f).

Det görs en ganska okritisk tolkning av resultaten i detta avsnitt i boken. Författaren tenderar att dra slutsatsen att kvinnor i den nationella eliten har ett ansenligt socialt kapital via nätverk och att;

Nätverkskapital är i så fall ett socialt kapital som männen har mindre av och som möjligtvis kan kompensera för det negativa kapitalet att vara kvinna i eliten (ibid s. 223).

Troligtvis är det enkätmetoden som orsakar att resultaten får denna karaktär. En rimlig tolkning är nog att kvinnor tenderar att notera de personer som de behöver (därför att de fått anstränga sig) för att få information i mycket högre grad än vad män gör. Män får informationen så att säga utan ansträngning i de (ej noterade) sammanhang som de självklart och vardagligt har tillgång till. Tidigare forskning stödjer huvudsakligen vår skeptiska inställning till resultaten, därmed inte sagt att kvinnor inte ivrigt bygger på sina nätverk (Kanter, 1977; Wahl m.fl., 1998; Kvande & Rasmussen, 1994; Holgersson, 2003)

***De valda och de smorda*⁵²**

Men makten i Värmland och nationellt har också starka likheter. Det gäller till exempel kvinnornas tillgång till maktpositioner. Kvinnorna finns inom politiken och i positioner som kräver tydliga representativa tillsättningsrutiner, medan de minskar drastiskt när det tillämpas informella kollegiala urvalsmetoder, som i det privata näringslivet.

Idrottseliten (Travet och Färjestad t.ex.) och den ekonomiska, organisatoriska, förvaltnings-, vetenskapliga och politiska eliten tycks samlas på vissa mötesplatser på skuggsidan. På några av dessa platser är även den kulturella eliten närvarande. Det tycks också finnas rekryteringar på tvärs av dessa eliter så att olika kapitalformer därmed kan omvandlas till andra. Socialt kapital genom släktskap kan bli till andra kapitalformer i nästa generation. I Bourdieus anda tycks fältet för olika kapitalformer (eliterna) vara ganska öppet för förflyttning i sidled men huvudsakligen från en stark position till en annan, dvs. inom toppskiktet. Klassfrågan är alltså ständigt aktuell.

Det är således inte underligt att Värmland kan ha en så homosocialt präglad regional planering samtidigt som det finns en osedvanligt stor grupp kvinnor med höga och centrala positioner inom de värmländska offentliga funktionerna. Man ska inte förledas tro att antalet kvinnor i offentligheten och politiken med nödvändighet innebär en ökad jämställdhet i samhället. Politikens betydelse avtar i takt med att ekonomin tar allt större plats. Och det privata näringslivets "kvinnomotstånd" i ledningspositionerna blir modell för andra fält i takt med att den nyliberala tillväxtdiskursen tämligen diskret invaderar allt fler av maktsfärerna. *Man kan tolka det som skett som att det ekonomiska fältets logik fått en större legitimitet även på andra sociala fält* (Göransson (red), 2006 s 555). Alla former av verksamheter (utbildning, kultur, vård, omsorg m.m.) kan nu förstås i termer av hur effektivt dessa bidrar till ekonomisk tillväxt. Excellens, spets och andra så kallade kvalitetsmått kan alla härledas till en ekonomisk konkurrensdiskurs med maskulin stämpel på baksidan.

⁵² Rubriken från Göransson (red) 2006 sid 428.

En ny maskulinitet?

Connell & Wood (2005) noterar att det globala inflytandet påverkar genusordningens hegemoniska maskulinitet på ett sätt som vi kan anta motverkar jämställdhetsdiskursen i Sverige och Norden. De transnationella företagen som opererar på den globala marknaden får inflytande långt ut i de perifera regionerna. Kanske till och med så stort inflytande att dessa känner av förändringen långt före metropolerna gör det.

Hegemonic forms of masculinity in modernity are historically derived from the growth of industrial capitalism and the growth of imperialism (ibid s. 348).

I takt med att globala idéer, arenor, kapital och nätverk blir alltmer betydelsefulla kan man anta, som Connell & Wood, att vi får se framväxten av en ny "Transnational business masculinity" som kan slå ut jämställdhet från dagordningen. Å andra sidan är globaliseringen ett mycket turbulent och instabilt fenomen där många maktcentra gör sig gällande och där utgången inte alls är given. Länderna i EU skall vara demokratier, vissa lagar och reformer bland annat om jämställdhet, skall finnas på plats för att medlemskapet skall godkännas. Det är emellertid skillnad mellan ideella ordningar och det informella och reella ordnandet som vi försökt visa. Stora delar av globaliseringens "likriktning" med inflytande på genusordningens hierarki kommer dessutom smygande (transformeras) i en diskursiv förpackning som klickar igång det reella ordnandet och görandet långt innan jämställdhetens grindvakter hinner reagera (Rönblom, 2009).

I *Maktens kön* framgår att fler män än kvinnor jobbar med internationella nätverk, men kvinnorna värderar betydelsen av de internationella nätverken i högre grad än männen. Paradoxalt kanske, men författarna presenterar den troliga tolkningen att det beror på att kvinnorna inte lika självklart bjuds in till de internationella nätverken, och det skapar problem för dem (Göransson (red), s 241f).

Vi kan i våra resultat spåra en hegemonisk maskulinitet i Värmland och den har nog fortfarande mest gemensamt med brukssamhällets och industrisamhällets framväxt. Men kanske med vissa nya ingredienser när det gäller nätverksarbetet. Trädarna sträcks ut till globala noder både vad avser globala marknader och kontakter med Brysselspråket, men också vad gäller de homosociala nätverken som frimurare vilka för övrigt ända från starten varit en global institution. En broder kan man finna lika lätt i Bryssel som i Karlstad.

Vad vi återfinner i Värmland kanske är en spirande form av "transnetwork masculinity". Denna maskulinitet deltar i alla nätverk av betydelse och oberoende av om de direkt gynnar "hans" sak.

Vi talar alltså om en maskulinitet som söker olika typer av stödjande kontakter i en turbulent och osäker tillvaro snarare än om identifikation med en särskild grupp. Detta senare betyder att man inte behöver gilla hela konceptet, man snarare leker med i ritualerna, och tänker sig inte någon frimurar- eller rotary-karriär. Man kan till och med tycka att det är lite pinsamt, men mötena är ändå värdefulla om rätt människor är representerade, och den tid det tar kompenseras genom att man får en bättre orienteringsförmåga i maktlandskapet.

Man kan skapa förtroende för sin person och visa lojalitet för dem som har makt genom att flyta ut och in i de viktiga nätverken (kolla läget, kolla folket) och därmed bli en som syns och visar respekt för olika kategorier av prestationer. Detta kan vara beskrivningen av en socialt kompetent företrädare för en ny "doing gender" – praktik. Genom en avkänning av maskulinitetens minsta gemensamma nämnare i flera grupper av män kan hegemonin säkras. Denna praktik leder till säkrare orientering i komplexiteten där långa trådar och nät över stora avstånd fästs vid starka noder i stabila traditionstyngda rotändor. Bakom varje man finns oftast en kvinna som håller ihop vardagen och inte tar sig tid att delta i nätverken därför att hon bland annat "curlar" familjen till och från olika aktiviteter.

Kvinnorna arbetar på samma sätt som männen men studsar bort från de manligt homosociala grupperingarna. Kvinnors homosociala varianter kan vara en strategi men blir inte någon lösning. Även om *Maktens kön* antyder att bland kvinnorna i den nationella eliten finns just en sådan tendens. Kvinnor på toppen har både kvinnor och män omkring sig (avsiktligt eller ej?). Män har oftare enbart manliga medarbetare (styrelserna i näringslivet). Kvinnor bygger alltså mer heterogena medarbetargrupper än män. Kanske rekryterar kvinnor medarbetare med olika erfarenheter (män som kvinnor) och undviker ja-sägare? Osäkerheten och otryggheten på toppen tenderar att förespråka liktänkande och enkönade sammanhang som alla kan spegla sig i och bekräftas av (Kanter, 1977). Men kvinnliga ledare verkar tro att de kan säkra sin position och lyckas bra med mångfalden som strategi. Har de rätt? Svaret kan vara tveeggat. Kvinnor på toppen saknar lojala nätverk och är därför utsatta, och då blir samarbete med män en nödvändighet för dem. Därför väljer de, eller tvingas de välja mångfald som strategi. Det kan alltså vara ett val som tas för att trygga sig i ledningsfunktionen genom män med starka nätverk. Det kan ändå sägas vara ett framåtsyftande val om det också görs av män. Om männen vågar ta det steget skulle mycket vara vunnet men de skulle riskera att uppfattas som illojala mot sina nätverk. Priset blir kanske för högt eftersom man genom nätverken reproducerar sin makt, inom det privata näringslivet är detta ett faktum, och de flesta väljer säkerhet.

Vart vill Värmland?

Den regionala retorik som används i den nätverksstyrda regionalpolitiken är inte lyhörd för den mångfald av berättelser som berättas i en region. Det är ett språk som är uppbyggt på entydighet och homosocial förståelse, samtidigt som verkligheten bäst kan förstås som mångtydig och heterosocial. Värmland har ett vägval att göra. Antingen fortsätter man att bygga den homotopiska berättelsen med hjälp av de manliga skuggstrukturen, eller också väljer man att börja skriva på en ny, heterotopisk beskrivning av regionen där det finns utrymme för de svaga länkarna och nätverksbryggarna att spela en större roll. En berättelse som är baserad på en jämställd regional innovationsanalys.

Många har tagit till sig diskussionen om att vart ska Värmland ta vägen. Vi är så små... Man har känt ändå att klockan har tickat.... Värmland har varit ett fängelse. Kommunrådet sa 'Jag tycker inte om det här, men jag är tvungen' Vi är kanske tvungna mer än andra län, mer utsatt. Det kan vara en grund för förändring. Man måste krypa till korset.

Vi har i denna studie analyserat innovationssystemsatsningarna i den värmländska utvecklingspolitiken, utifrån hur de motiverats ur ett genusperspektiv. Vi konstaterar att jämställdhet och tillväxt uppfattades som separata politikområden snarare än som varandra understödjande satsningar. Utifrån våra studier av nätverken och skuggstrukturen i den värmländska regionalpolitiken, ställer vi oss därför frågan hur regionens aktörer ska kunna utveckla potentialerna med att integrera tillväxtpolitik och jämställdhetspolitik.

Under projektets gång har ett flertal kontakter tagits med centrala organisationer och verksamheter och vi har integrerat våra frågeställningar i kontakterna med regionens aktörer. Det har i sig satt igång processer i länet. Kanske har vi genom denna interaktiva arbetsmodell bidragit till att uppmärksamheten om behovet av ett genusperspektiv på regional utveckling ökat och att projektet spelat en viss roll för att processer kommit igång i regionen. Projektet har också genererat nya frågeställningar och aktivt deltagit i andra verksamheter med bäring på den regionala utvecklingen. Vi menar att skuggstrukturernas makt och inflytande försvagas när dessa dras fram ur skuggan, det blir svårt att både verka och synas.

Epilog

Stämningen är hög och förväntansfull när JÄMVÄXT håller ett av sina workshops i universitetets nya spektakulära föreläsningssal "Ägget", en i stort sett fritt svävande äggformad lokal i det nybyggda Vänerhuset. Majoriteten av deltagarna är kvinnor och de tillhör Värmlands offentliga och privata verksamheter. Här finns en stor samlad potential för en ny berättelse om Värmland.

Universitetets genusforskare har tagit utmaningen från informanterna som intervjuades i det här projektet och formulerat ett interaktivt forskningsprojekt. Genom att samarbeta med de största klustersatsningarna har de ställt sin kompetens till förfogande för ett tillämpat genusarbete som också omfattar en utveckling av genusforskningen. Projekt JÄMVÄXT har som syfte att skapa en jämställd hållbar tillväxt och bryta den struktur som gör att Värmland hör till de län som har den mest könssegregerade arbetsmarknaden i landet. Projektägare är Centrum för genusforskning vid Karlstads universitet och forskningen finansieras av EU:s regionalfond, Region Värmland och Karlstads universitet, vilket framgår av projektets hemsida (<http://www.kau.se/jamvaxt>)

I projektet ingår att bidra till formeringen av ett nytt innovations- och kompetenscenter (dvs. kluster) inom den kvinnodominerade och växande *wellnes and care*-sektorn. Det är företagare från den sektorn som är på plats denna förmiddag i oktober. Forskare och företagare träffas här för att diskutera framtida möjligheter. Att forskarna är välrepresenterade är inte oväntat. Det ingår i deras projektverksamhet – men att en så stor grupp egna företagare valt att avsätta denna dag för mötet är imponerande. Det visar att man är med på noterna, att budskapet har gått fram.

Gerd Lindgren som är projektledare i detta delprojekt utnyttjar sina erfarenheter från projektet som redovisats i denna skrift när hon förklarar att *kvinnor betraktar sig normalt sett inte som innovatörer och blir inte betraktade så. Det behövs ett innovationscenter för att göra de bra idéerna lönsamma.*

Företagandet inom wellnessbranschen växer. Sektorn omfattar allt från högteknologisk utveckling av hjälpmedel för äldre till mer hälsosam samhällsplanering. Den insikt som projektet om nätverken i regionalpolitiken gav följdes upp i projektet JÄMVÄXT med en enkät som bekräftade att det är få företag i branschen som tillhör ett affärsnätverk eller en branschorganisation, samtidigt som många av företagen skulle vilja göra det.

JÄMVÄXTs delprojekt om nätverk har haft många aktiviteter sedan starten. Ett antal nätverksträffar har genomförts, bland annat med Framtidsgruppen, en grupp pensionerade kvinnor med erfarenhet från olika delar av det offentliga, privata och ideella livet. Det är f.d. politiker, högre tjänstemän, företagare mellan 65-84 år från hela länet. Syftet är att diskutera för- och nackdelar med att bli äldre och att diskutera äldres livsvillkor och på vilket sätt man skulle kunna få nytta av en utvecklad wellness and care-sektor. Ingen tvekan om att det finns

många potentiella arbetsuppgifter och affärsidéer för en *Äldrelevsbransch*.

I aprilnumret 2010 av Journal of Nordregio skriver två av Region Värmlands ledande aktörer i en artikel om framväxten av de framgångsrika värmländska klustren: *2009: The Care and Wellness sector is identified as a future growth sector in Värmland!* (Bjurulf & Olsson, 2010) Säkert har arbetet med dessa projekt bidragit till att en påfallande kvinnodominerad sektor identifierats som ett innovationssystem. Man kan alltså säga att den målsättning som formulerades inledningsvis i vårt projekt – att fördjupa det regionala utvecklingsarbetet och bidra till att makten och inflytandet i tillväxt- och utvecklingsarbetet blir demokratiskt fördelat – har uppnåtts.

Referenslista

- Ahrne, G & Papakostas, A, 2002, *Organisationer, samhälle och globalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahrne, G & Papakostas, A, 2001, *Inertia and innovation*. Score, rapportserie 2001:5. Stockholm: Stockholm center for organizational research.
- Almquist, H, 1956, *St Job:s Logen Sanctus Carolus i Karlstad*. Karlstad: Nya Wermlands-Tidningens Boktryckeri.
- Andersson, F, Ek, R & Molina, I, 2007, Regional Enlargement and Rural Multi-level Governance in Sweden. In: Copus, A K (ed.) *Continuity or Transformation? Perspectives on Rural Development in the Nordic Countries*, Stockholm: Nordregio.
- Andersson, T, 1903, *Värmlands Läns Kungl. Hushållningssällskaps Historia 1803 – 1903*. Stockholm: K. L. Beckmans Boktryckeri.
- Aronsson, P, & Johansson, L, 2002, Den regionala kulturen och den formella och informella ekonomins sammanhang. I: Aronsson, P, & Johansson, B (red) *Entreprenörskapets dynamik och sociala förankring*. Växjö: Växjö University Press.
- Beauvoir S, 2006, *Det andra könet*. Stockholm: Nordstedts.
- Beck, U & Beck-Gernsheim, E, 2002, *Individualization: institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage.
- Bexell, O, 2003, *Sveriges kyrkohistoria 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Stockholm: Verbum.
- Bergström, E, Götlind, A & Haraldsson, K, 2003, *Eldsjälar, nätverk och lokal gemenskap. Studier kring föreningsliv och företagande i Mora, Leksand, Edsbyn och Östervåla*. DFR-rapport 2003:1. Falun: Dalarnas forskningsråd.
- Bjerrum Nielsen, H & Rudberg, M, 1991, *Historien om flickor och pojkar. Könssocialisation i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Bjurulf, U & Olsson, A, 2010, Regional Innovation in Värmland, *Journal of NORDREGIO*, nr 1 vol 10, s 12-15.
- Bladh, G, 1995, Finnskogens landskap och människor under fyra sekler. En studie av natur och samhälle i förändring. *Medd. Från Göteborgs Universitets institutioner, serie B* nr 87. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bourdieu, P, 1984, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Borell, K & Johansson, R, 1996, *Samhället som Nätverk: om nätverksanalys och samhällsteori*, Lund: Studentlitteratur.
- Braithwaite, M, 1999, *Handbok för integrering av jämställdhet i lokal och regional utveckling*, NUTEK B 1999:4, Stockholm: NUTEK.
- Brenner, N, & Nik T, (eds) 2002, *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*. Oxford: Blackwell.

- Brohed, I, 2005, *Sveriges kyrkohistoria 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid*. Stockholm: Verbum.
- Bromander, C.V, 1932, *Grundläggarna av S:t Johannes Logen Sanctus Carolus i Karlstad samt Recipiender under det första året av Logens verksamhet*. Karlstad: Hjalmar Peterson & Co. Boktryckeri.
- Bull, M, 2002, *Tillväxt jämt – Metoder som underlättar integrering av ett jämställdhetsperspektiv i tillväxtprogram och regional utvecklingspolitik samt annat matnyttigt*. Göteborg: Västra Götalandsregionen.
- Carlsson, B, 2000, Teknologiska system som analytisk ram – en introduktion, I: Carlsson, Bo (red.), *Innovationssystem, kluster och kompetensblock – Fyra essäer om innovationer, tillväxt och sysselsättning, Nya jobb och företag*, Rapport, 21. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Castells, M, 1996, *The Rise of the Network Society. Vol. 1, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Christensen, L & Kempinsky, P, 2004, *Att mobilisera för regional tillväxt. Regionala utvecklingsprocesser, kluster och innovationssystem*. Lund: Studentlitteratur.
- Collins, R, 2004, *Interaction Ritual Chains*. New Jersey: Princeton University Press.
- Collins, R, 2008, Framstötens panik och de våldsamma övergreppens emotioner. I: Wettergren, Å, Starrin, B & Lindgren, G (red) *Det sociala livets emotionella grunder*, Malmö: Liber.
- Connell, R W & Wood, J, 2005, Globalization and Business Masculinities, *Men and Masculinities*, vol. 7, nr 4, s. 347-364.
- Connoisseur , 2008, nr 2.
- Dahlbom Hall, B, 1992, *Lära män leda kvinnor, En idébok om hur man leder kvinnlig personal*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dalgren, L, 1939, *Karlstads Stads Historia. Andra delen*. Karlstad: Nya Wermlands-Tidningens Aktiebolag.
- Demografiska databasen, Folkmängd, Umeå universitet.
- Drugge, U & Svallfors, S, 1991, Rörelsen, Rotary och storföretagen. Om eliten i en svensk industristad. *Sociologisk forskning*, 1, 18-43.
- Edquist, C, 2000, Innovationssystemansatser – deras utveckling och kännetecken, I: Carlsson, Bo (red.), *Innovationssystem, kluster och kompetensblock – Fyra essäer om innovationer, tillväxt och sysselsättning, Nya jobb och företag*, Rapport, 21. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Elgenstierna, G, 1998, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*. Stockholm: Sveriges släktforskarförbund.
- Eliasson, G, 2000, Innovationer, affärsidéer och sysselsättning, I: Carlsson, B (red.), *Innovationssystem, kluster och kompetensblock – Fyra essäer om innovationer, tillväxt och sysselsättning, Nya jobb och företag*, Rapport, 21. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.

- Elkan, S, 2002, *John Hall: en historia från det gamla Göteborg*. Göteborg: Tre Böcker Förlag. (Originalupplaga från 1899).
- Elvander, N, 1969, *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*. Lund: Gleerup.
- Ericsson, C, 2004, *Fotboll, bandy och makt. Idrott i brukssambället*. Stockholm: Carlssons.
- Featherstone, M, 1994, *Kultur, kropp och konsumtion*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Florida, R, 2006, *Den kreativa klassens framväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Fokus, 2010, 30 april – 6 maj, "Hovets Makt".
- Forsberg, G, Grimsrud, G, Jakobsen, L, Jansdotter, M, & Vangsgraven Stubberud, K, 2006, *Gränsfall. Platsens betydelse för omställning och utveckling i en gränsregion*. Stockholm: Nordregio.
- Forsberg, G, 2005, Horisontella mål blir moln vid horisonten, I: Forsberg, G. & Grenholm C. (red) ... och likväl rör det sig. Karlstad: Karlstad University Press.
- Forsberg, G, Gonäs, L & Perrons, D, 2000, Paid work: participation, inclusion and liberation. I: Duncan, S & Pfau-Effinger, B *Gender, Economy and Culture in the European Union*. London: Routledge. 27-48.
- Forsberg, G, 2001, The difference that space makes. A way to describe the construction of regional gender contracts. *Norsk Geografisk Tidsskrift (Norwegian Journal of Geography)* Special issue.
- Forsberg, G, 2004, Gender Mainstream and Regional Development, *Journal of Nordregio*, Nr 2 vol 4, s14-15.
- Friberg, T, 1993, *Den andra sidan av myntet : om regionalpolitikens enögdhet: en idéskrift ur kvinnligt perspektiv* från Glesbygdsmyndigheten. Östersund: Glesbygdsmyndigheten.
- Friberg, T & Sundin, E, 1996, *Kvinnor och män i dialog om regionernas framtid: forskningsprogram med ett könsperspektiv på regional utveckling*. Östersund: Statens institut för regionalforskning (SIR).
- Fröström, B, 1990, *Sjukvårsvärlden i Västmanland. En översikt*. Västmanlans län allmänna försäkringskassa: Västerås.
- Gibbert, M & Durand, T, 2007, *Strategic Networks. Learning to compete*. London: Blackwell publishing.
- Gibson-Graham, J. K, 2006, *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Giddens, A, 1997, Living in a Post-Traditional Society. I: Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A, 2000, *Runaway World*. New York: Routledge.
- Goodwin, M, & Painter, J, 1996, Local governance, the crises of Fordism and the changing geographies of regulation. *Transactions of the Institute of British Geographers* 21: 635-648.

- Goodwin, M, 1998, The governance of rural areas: Some emerging research issues and agendas. *Journal of Rural Studies* 14 (1): 5-12.
- Gottlund, C A, 1986, *Dagbok över mina vandringar på Wermlands och Solörs finnskogar 1821*. Gruetunet Museum i samarbete med Finska Litteratursällskapet Helsingfors: Gruetunet Museum. Malung.
- Grand, 2007, nr 3; 2008, nr 2.
- Greed, C, 1994, *Women and planning: creating gendered realities*. London: Routledge.
- Gunneriusson Karlström, M, 2004. Konsten att bli och förbli folklig. Svenska kyrkans och IOGT:s strategier och omvandling i kampen på offentlighetens arena 1880-1945. *Acta Universitatis Upsaliensis Studia Historica Upsaliensia* 214. Uppsala: Uppsala universitet.
- Göransson A, 2006, *Maktens kön*, Nora: Nya doxa.
- Göransson, A, 2007, *Dagens Nyheter* 29/1.
- Haavind, H, 1982, Premisser for personlige forhold mellom kvinner I: Holter, H *Kvinner i fellesskap*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Hagström, E, 2004, *Munkerud förr och nu: en krönika över affärsverksamhet, hantverk och föreningsliv i Munkerud*. Ransäter: Calle Bäckers.
- Hallencreutz, D, Lundequist, P & Pettersson, K, *Genusperspektiv på innovationssystem - exemplet svensk musikindustri*, rapport, 2003:12, Stockholm: VINNOVA.
- Hallqvist, B, 2003, Framtidsvisioner i sex mellanstora svenska städer. C-uppsats i Statsvetenskap. Luleå Tekniska Högskola.
- Hamrén, R, 2007, *Vi är bara några kompisar som träffas ibland: Rotary som en manlig arena*. Stockholm: Normal Förlag.
- Hanström, M, 1998, *Kvinnor, makt och ledarskap i fritid och föreningsliv*. Stockholm: Fritidsforums förlag.
- Harvey, D, 2006. *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. London & New York: Verso.
- Haraldsson, K, 2003, "Idrottsrörelsen", I: Bergström ,E, Götlind, A & Haraldsson, K (red) *Eldsjälar, nätverk och lokal gemenskap. Studier kring föreningsliv och företagande i Mora, Leksand, Edsbyn och Östervåla*. DFR-rapport 2003:1. Falun: Dalarnas forskningsråd.
- Harvey, D, 1989, From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Geografiska Annaler* B 71 (1): 3-17.
- Hasselberg, Y & Pettersson, T, 2006, *Bäste broder. Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv*. Gidlunds förlag.
- Hasselberg, Y & Peterson, T, 2006, Del I Företag, nätverk och innovation. I: Hasselberg, Y & Pettersson, T (red) *Bäste broder. Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv*. Stockholm: Gidlunds förlag, 13-94.

- Hasselberg, Y, 2002, Vem vill leva i nätverkssamhället? I: Gunneriusson H (red) *Social nätverk och fält*. Opuscula Historica Upsaliensis nr 28. Uppsala: Uppsala universitet, 116-154.
- Healy, P, 2004, The Treatment of Space and Place in the New Strategic Planning in Europe. *International Journal of Urban and Regional Research* 28 (1):45-67.
- Hedberg, C & Pettersson, K, 2006, *Innovativa företagare i vård och omsorg: Genus- och entreprenörskapsperspektiv på företagande kvinnor och män i Stockholms län*, Kulturgeografiska institutionen, Stockholm: Stockholms universitet.
- Hedfeldt, M, 2008, Företagande kvinnor i bruksort: Arbetsliv och vardagsliv i samspel: *Örebro Studies in Human Geography*. Örebro: Örebro universitet.
- Hedlund, G & Montin, S, 2009, *Governance på svenska*. Stockholm: Santérus Academic Press Sweden.
- Hirst, P, 2000, Democracy and Governance In: Pierre, J (ed.) *Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Holter, H, 1982, *Kvinner i fellesskap*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Holgersson, C, 2003, *Rekrytering av företagsledare, en studie av homosocialitet*, EFI, Handelshögskolan i Stockholm.
- Hudson, C & Rönnblom, M, 2003, Uteslutande partnerskap? I: Brynielsson H (red) *På jakt efter en ny regional samhällsordning*. Stockholm: Svenska kommunförbundet.
- Hudson, C, 2005, Regional Development Partnerships in Sweden: Putting the Government Back in Governance? *Regional and Federal Studies* 15 (3): 311-327.
- Højrup, T, 1989, *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. Köpenhamn: Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Köpenhamn: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Institutet för tillväxtpolitiska studier, 2007, Nyföretagarstatistik 2005 2006.
- Imrie, R & Raco, M, 1999, How new is the new local governance? Lessons from the United Kingdom. *Transactions of the Institute of British Geographers* 24 (1): 45-63.
- Jacobsen, L & Karlsson JCh, 1993, *Arbete och Kärlek: en utveckling av livsformsanalys*. Lund: Arkiv Förlag.
- Jacobson, S & Lindholm Dahlstrand, Å, 2000, Innovationssystem och teknikbaserat entreprenörskap, I: Carlsson, B (red.), *Innovationssystem, kluster och kompetensblock – Fyra essäer om innovationer, tillväxt och sysselsättning. Nya jobb och företag*, Rapport, 21. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Jensen, O, B & Richardson, T, 2004, *Making European Space: mobility, power and territorial identity*. London: Routledge.

- Jessop, B, 2004, Multi-level Governance and Multi-level Metagovernance. In: Bache & M. Flinders (eds) *Multi-level Governance*, Oxford: Oxford University Press.
- Johansson, M, 2007, *Gamla och nya frivillighetsformer. Äldreomsorgshybrider växer fram*. Rapportserie i socialt arbete, no 2. Växjö: IVOSA, Växjö universitet.
- Jones, M, (ed), 2001, Contemporary debates in the discipline of Geography Space and place, *Landscape and environment*. Vol 55, No 3, sid.161-165.
- Jönsson, J, 2005, *Ökad tillväxt med jämställd styrelse – Kartläggning av könsfördelningen hos skånska kluster- och innovationsfrämjande aktörer*. Region Skåne och Länsstyrelsen i Skåne Län.
- Jörnmark, J, 2004, *Skogen, staten och kapitalisterna. Skapande förstörelse i svensk basindustri 1810 – 1950*. Lund: Studentlitteratur.
- Kallenberg, K & Larsson, G, 2004, *Människans hälsa: livsåskådning & personlighet*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Kallenberg, K, 2007, Artikel i Våra krav på lycka är orimliga. *Svenska Dagbladet*, 20/11.
- Kanter, R, M, 1977, *Men and Women of the Corporation*, New York: Basic Books.
- Kanter, R, M, 1988, When a Thousand Flowers Bloom: Structural Collective, and Social Conditions for Innovation in Organizations. *Research in Organizational Behaviour* 10, s 169-211.
- Karlsson, S-E & Lönnbring, G, 2005, "Vi ska slå dom med häpnad varje dag": om framgångsrika kvinnoföretagare på landsbygden. Arbetsrapport 2005:1, Karlstad: Karlstads universitet.
- Karlsson, S, Stensmar, M & Ednarsson, M, 1999, *Visst blåser det olika?* Avdelningen för Geografi och Turism, Karlstad: Karlstads universitet.
- Karlstads Sparbank, 1922, Karlstads Sparbank 1822 – 1922. *Minnesskrift utgiven på 100-årsdagen av sparbankens öppnande i Karlstad den 15 juni 1822*. Karlstad: Nya Wermlands-Tidningens Aktiebolag.
- Kooiman, J, 1999, Social-Political Governance: Overview, reflections and design. *Public Management Review* 1 (1): 67-92.
- Kvande, E & Rasmussen, B, 1994, Men in male dominated organizations and their encounter with women intruders, *Scandinavian Journal of Management*, vol.10, nr 2, s.163-173.
- Larner, W, 2000, Neo-Liberalism: Policy, Ideology, Governmentality. *Studies in Political Economy* 63: 5-25.
- Lefebvre, H, 1991, [1974]. *The Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lie, M, 1982, Kveldsjenter og dagjenter, ungjenter og gamlejenter I: Holter, H, *Kvinner i fellesskap*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Lind, M, 2002, *Det svårgripbara nätverket. En sociologisk studie av företagare i nätverk*. Örebro Studies in Sociology 3. Örebro: Örebro universitet.
- Lindeberg, G, 1940, *Den svenska sjukvårdens historia*. Lund: Carl Bloms boktryckeri AB.

- Lindell, I, 2008, The Multiple Sites of Urban Governance: Insights from an African City. *Urban Studies* 45 (9): 1879-1901.
- Lindgren, G, 1996, Broderskapets logik, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1, 4-14.
- Lindgren, G, 1989, I broderskapets skugga, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3-4, 75-84.
- Lindgren, G, 2004, "Men in White" I: Evengård B (ed) *Women in White – the European outlook*, Stockholm: Stockholm County Council, 96-112.
- Little, J, 2001, New rural governance? *Progress in Human Geography* 25 (1): 97-102.
- Luhman, N, 1979. *Trust and power*. Wiley: New York.
- Lundin, J, A, 2006, *Näten på Limhamn. Sociala relationer i ett lokalsamhälle 1870-1914*. Lund: Sekel Bokförlag.
- Lundkvist, G, & Swärdh, M, 2000, *Manliga normer – kvinnliga former. Att utveckla regionala nätverk för kvinnors företagande*. Svenska ESP-rådet, Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Lundkvist, S, 1977, Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920. *Acta Universitatis Upsalensis Studia Historica Upsalensia* 85. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lundvall, B-Å (ed.), 1992, *National Systems of Innovation – Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, London: Pinter Publishers.
- Länsstyrelsen i Värmlands län & Region Värmland, 2003a, *Hållbar värmländsk växtkraft. Tillväxtprogram för Värmland 2004 – 2007. Huvudrapport*.
- Länsstyrelsen i Värmlands län & Region Värmland, 2003b, *Hållbar värmländsk växtkraft. Handlingsprogram 2004 – 2007, Översikt 2006 – 2007*.
- Länsstyrelsen i Värmlands län & Region Värmland, 2003c, *Hållbar värmländsk växtkraft. Bilaga A Underlagsanalyser*.
- Lönnbring, G, 2003, *Självständighetens former. Kvinnoföretagande på värmländsk landsbygd*. Rapport 2003:18. Karlstad: Karlstad University Studies.
- Madanipour, A, Hull, A & Healy, P, (eds), 2001, *The Governance of Place: Space and planning processes*. Aldershot: Ashgate.
- Majanen, P, Mellberg, L & Norén, D, 2007, *Äldrelivsbranschen – en framtidsbransch*. Stockholm: KK-stiftelsen.
- Malmberg, A, 1998, *Den gäckande agglomerationsfördelen*, Stockholm: Svensk Geografisk Årsbok.
- Malmberg, A, 2002, *Klusterdynamik och regional näringslivsutveckling – begreppsdiskussion och forskningsöversikt*, 2002:008, Östersund: ITPS (Institutet för tillväxtpolitiska studier).
- Marshall, A, 1890, *Principles of Economics – An Introductory Volume*, London: MacMillan & Co.
- Martinson, K, 2008, *Wellness – en litteraturoversikt*. Karlstad: Karlstad University Studies.
- Maskell, P & Malmberg, A, 1999, Localised Learning and Industrial Competitiveness, *Cambridge Journal of Economics*, 23, 167-185.

- Maskell, P, et.al., 1998, *Competitiveness, Localised Learning and Regional Development – Specialisation and Prosperity in Small Open Economies*, London: Routledge.
- Mauss, M, 1977, *Gåvan*. Lund: Argos.
- Mauthner, M L, 2002, *Sistering: Power and change in Female Relationships*. London, New York: Palgrave Macmillan.
- Mills, C. W, 1971, *Makteliten*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Moi, T, 1994, Att erövra Bourdieu, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1, 3-25.
- Mouffe, C, 2000, *The Return of the Political*, London: Verso.
- Hagström, E, 2004, *Munkered förr och nu*. Nationella Arkivdatabasen, Ransäter: Calle Bäcker.
- Nationalencyklopedin* Bokförlaget Höganäs: Bra Böcker.
- Nilsson, J-E, & Uhlin, Å, 2002, *Regionala innovationssystem – En fördjupad kunskapsöversikt*, Rapport VR 2002:3. Stockholm: VINNOVA.
- Owain, J & Little, J, 2000, Rural Challenge(s): Partnerships and new rural governance. *Journal of Rural Studies* 16: 171-183.
- Painter, J, 2000, Governance. In: Johnston, R. J. Gregory, D. Pratt G. & Watts M. (eds) *The Dictionary of Human Geography*, Oxford: Blackwell.
- Perrons, D, 2001, Towards a More Holistic Framework for Economic Geography, *Antipode*, Vol. 33, 2, s. 208-215.
- Perrons, D, 2004, *Globalization and social change: people and places in a divided World*. London: Routledge.
- Peters, G. B, 2004, Multi-level Governance and Democracy: A Faustian Bargain? In: Bache I. & M. Flinders (eds) *Multi-level Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Peterson, O, 1989, *Maktens nätverk*. Stockholm: Carlssons.
- Pettersson, K & Saarinen, Y, 2004, *Kluster som regionalpolitiskt redskap – Män som hjältar i manliga kluster?*, Emma resurscentrum, www.emma.se.
- Pierre, J (ed) 2000, *Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Pierre, J, 2005, Comparative Urban Governance: Uncovering Complex Causalities. *Urban Affairs Review* 40 (4): 446-462.
- Pini, B, 2006, A critique of 'new' rural local governance: The case of gender in a rural Australian setting. *Journal of Rural Studies* 22 (4): 396-408.
- Porter, M, E, 2000, Locations, Clusters, and Company Strategy. In: Clark, Gordon L, Feldman, Maryann P & Gertler, Meric S (eds) *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford: Oxford University Press.
- Porter, M, 1990, The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*, No. 2, 73-93.
- Putnam, R.D, 2000, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.

- Putnam, R. D, 1996, *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien* i samarbete m Robert Leonardi & Raffaella Y. Nanetti. Stockholm: SNS (Studieförbundet Näringsliv och samhälle).
- Rees, T, 2000, The Learning Region? Integrating Gender Equality into Regional Economic Development, *Policy & Politics*, Vol. 28, No.2, s. 179-191.
- Region Värmland, 2007, *Wellness i Värmland - en marknadsanalys*. Karlstad: Attityd i Karlstad AB.
- Resurscentra för kvinnor – en kraft för hållbar regional utveckling? R 2004:14. Stockholm: NUTEK.
- Rhodes, R. A. W, 1996, The New Governance: Governing without Government. *Political Studies* XLIV: 652-667.
- Rhodes, R. A. W, 1997, *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*. Buckingham: Open University Press.
- Rottneros: *Ett värmländskt bruks historia*. 1982, Karlstad: Press' Förlag.
- Rydin, Å, 2005, *Processutvärdering av arbetet med "Hållbar värmländskväxtkraft"*. Dokumentationsrapport Maj 2005:3. Cerut (Centrum för forskning om regional utveckling). Karlstad: Karlstads universitet.
- Rönneblom, M, 2008a, Från kvinnliga nätverk till resurs i politiken I: *Ska hela Sverige leva?* Stockholm: Formas, 381-392.
- Rönneblom, M, 2008b, Var tog politiken vägen? : om regionalpolitik, jämställdhet och statens förändrade former, *Genusvetenskaplig Tidskrift*, nr 1, s 31-52.
- Rönneblom, M, 2009, Bending Towards growth; discursive constructions of gender equality in an era of governance and neoliberalism, I: Lombardo, E, Meter, P & Verloo, M (eds) *Discursive politics of gender equality: Stretching, bending and policymaking*, London: Routledge, 105-120.
- Sarja, K, 2003, "Gå ut och gör alla folk till lärjungar" – om svensk mission. I: Bexell, O, 2003. *Sveriges kyrkohistoria 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Stockholm. Verbum.
- Scholten, C, 2003, *Kvinnors försörjningsrum: hegemonins förvaltare och murbräcker Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi*, Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Avhandlingar. Lund: Lunds universitet.
- Schumpeter, J, 1994, "Om skapande förstörelse och entreprenörskap", I urval av Richard Swedberg, City University Press, Stockholm: Timbro.
- Sharpf, F, 1997, *Games Real Actors Play. Actor-Centered Institutionalism in Policy Research*. Boulder, CO/ Oxford: Westview Press.
- SOU 1990:44 *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*. Stockholm: Statsrådsberedningen.
- SOU 1996:3 *Fritid i förändring. Om kön och fördelning av fritidsresurser*. Stockholm: Fritzes.

- SOU 1997:135 *Ledare, makt och kön. Rapport till utredning om fördelning av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2004:59. *Kvinnors organisering. Betänkande av utredningen statligt stöd för kvinnors organisering*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2008:15 *LOV att välja – Lag om valfrihetssystem*. Stockholm: Fritzes.
- Stenlås, N, 1998, *Den inre kretsen*. Lund: Arkiv Förlag.
- Stoker, G, 1998, Governance as theory: five propositions. *International Social Science Journal* 50 (155): 17-28.
- Strömberg, T, & Elander, I, 2001, Från lokala välfärdsregimer till fragmenterade partnerskap. I: Elander I. (red) *Den motsägelsefulla staden: Vardagsliv och urbana regimer*. Lund: Studentlitteratur.
- Svahn, C, 2007, *Sekter och hemliga sällskap i Sverige och världen*. Sundbyberg: Semic Förlag.
- Svensk Rotarymatrikel 2005 – 2006.
- Svenska Frimurare Orden, 2005, Matrikel 2005. Stockholm.
- Svenska Frimurare Orden, 2007, Matrikel 2007. Stockholm.
- Svensson, L & Åberg, C, 2004, Nätverket som utvecklingskraft – vision eller verklighet I: Christensen, L & Kempinsky, P (red) *Att mobilisera för regional tillväxt. Regionala utvecklingsprocesser, kluster och innovationssystem*. Lund: Studentlitteratur.
- Sällström, C, 2007, Äldres behov av stöd och hjälp. I Kalanders Blomqvist, M. & Jansson, S. (red) *Äldre i Värmland. Om hälsa, levnadsvanor och livssituation 2006*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Thurén, B-M, 2003, *Genusforskning: Frågor, villkor och utmaningar*, Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Tillmar, M, 2004, "Är det möjligt? Stockholm: Nutek.
- Torpe, N.V, 1953, *Värmlands Läns Hushållningssällskap 1803 – 1953*. Karlstad: Nya Wermlands-Tidningens Boktryckeri.
- Tuan, Y, F, 1974, *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Wahl, A, Holgersson, C, & Höök, P, 1998, *Ironi och sexualitet – om ledarskap och kön*, Stockholm: Carlssons.
- Wekerle, G, R, 2004, Framing Feminist Claims for Urban Citizenship. In: Staeheli, L A, Kofman E & Peake L J (eds) *Mapping Woman, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*. New York: Routledge.
- Welch, R, 2002, Legitimacy of rural local government in the new governance environment. *Journal of Rural Studies* 18: 443-459.
- Westholm, E, Moseley, M, & Stenlås, N, (eds), 1999, *Local Partnerships and Rural Development in Europe: A Literature Review of Practice and Theory*. Falun & Cheltenham: Dalarna research Institute, Sweden in association with Countryside & Community Research Unit, Cheltenham and Gloucester College of Higher Education, UK.

- Westlund, H, 2006, Socialt kapital och tillväxt i kunskapsekonomin. Ett regionalekonomiskt perspektiv på civilsamhället I: Amnå, Erik (red) *Civilsamhället: Några Forskningsfrågor*, Stockholm: Riksbankens jubileumsfond och Gidlund förlag.
- Whitman, J, 2005, *The Limits to Global Governance*. London: Routledge.
- Viklund, Å, 2005, Maktelitens nätverk. En kartläggning över formella och informella nätverk i Piteå. D-uppsats i Sociologi. Umeå universitet.
- Williamson, O E, 1979, Transaction-Cost Economics: The Governance of Contractual Relations. *The Journal of Law and Economics* 22 (2): 233-261.
- Wreder, M, 2006, Women, Management and Gender. Paper presenterat vid Nordiska Sociologförbundets konferens i Åbo, Finland 18-20 augusti. *Värmlands Folkblad*, 2008-12-13.
- Åhlander, Sätre, A-M, Persson, L-O, & Westlund, H, (eds) 2003, *Local responses to global changes : economic and social development in Northern Europe's countryside*. Stockholm: National Institute for Working Life (Arbetslivsinstitutet).

Registrerade sjukkassor. Åren 1913-1915. Sveriges officiella statistik:
Försäkringsväsen.
Av K. Socialstyrelsen. 1925. K.L. Beckmans boktryckeri: Stockholm.
Registrerade sjukkassor. Åren 1916-1918. Sveriges officiella statistik:
Försäkringsväsen.
Av K. Socialstyrelsen. 1925. K.L. Beckmans boktryckeri: Stockholm.
Registrerade sjukkassor. Åren 1919-1921. Sveriges officiella statistik:
Försäkringsväsen.
Av K. Socialstyrelsen. 1925. K.L. Beckmans boktryckeri: Stockholm.
Registrerade sjukkassor. Åren 1922-1924. Sveriges officiella statistik:
Försäkringsväsen.
Av K. Socialstyrelsen. 1925. K.L. Beckmans boktryckeri: Stockholm.
Registrerade sjukkassor. Åren 1925-1927. Sveriges officiella statistik:
Försäkringsväsen.
Av K. Socialstyrelsen. 1925. K.L. Beckmans boktryckeri: Stockholm.
Registrerade sjukkassor. Åren 1928-1930. Sveriges officiella statistik:
Försäkringsväsen.
Av K. Socialstyrelsen. 1925. K.L. Beckmans boktryckeri: Stockholm.

Internet

<http://wc.rootsweb.ancestry.com/cgi-bin/igm.cgi?op=REG&db=janeur&id=I14545>, 2009-02-01
<http://www.filipstadsbergslag.com>, 2009-02-01
<http://www.genealogi.se/ferlin.htm>, 2009-02-01.
<http://www.ne.se/artikel/1201817>, 2009-02-10
<http://www.schuberth.se/namnlista/pafg07.htm>, 2009-02-10
<http://www.fhp.nu/frameset.asp>, 2007-04-22.
<http://www.skytteuo.se/fsr/info/artikel/visaartikel.aspx?artid=120>
Nedladdad 2007-04-20.
www.hembygd.se/index.asp?DocID=306 Nedladdad 2007-04-10.
www.ne.se/ake-elmer
www.fhp.nu/
www.rotary.se. Nedladdad 2007-04-13.

Den här boken handlar om regionalpolitikens skuggstrukturer med Värmland som exempel. Boken berättar hur det gick till när det regionala tillväxtprogrammet för perioden 2004-2007 utarbetades. Vilka nätverk var inflytelserika och vilka hamnade utanför? Berättelsen är ingalunda unik för Värmland. Vad som här kommit fram återfinns i stora drag i andra regioner i Sverige.

Två former av skuggstrukturer har analyserats. För det första behandlas de nätverk av centrala aktörer som vi återfinner på organisationernas baksidor. De utgörs i första hand av manliga eller mansdominerade nätverk som genom dagens nätverksstyrning fått stort inflytande på regionalpolitikens utformning och innehåll.

För det andra behandlar boken de nätverk som huvudsakligen hamnat i skuggan av regionalpolitikens skuggstrukturer. Här analyseras nätverk bland kvinnor i olika positioner och i företag. Dessa kvinnor och deras nätverk fick ringa eller inget inflytande på form och innehåll i regionalpolitiken.

De två typerna av skuggstrukturer överlappar inte varandra och därmed fick det horisontella målet om jämställdhet i regionalpolitiken svagt genomslag i arbetet med tillväxtprogrammet.

